

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

RİSK TOPLUMUNDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zinet ULUDAĞ

Danışman
Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

Ekim-2020

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

RİSK TOPLUMUNDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zinet ULUDAĞ

Danışman
Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

Ekim-2020

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ danışmanlığında Zinet ULUDAĞ tarafından hazırlanan “Risk Toplumunda Sosyal Medyanın Rolü” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

27/10/2020

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL (Başkan)

Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ

Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Risk Toplumunda Sosyal Medyanın Rolü” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

27/10/2020

Zinet ULUDAĞ

ÖN SÖZ

Medya, bilgi ve bilim toplumu olarak da bilinen risk toplumu, bünyesinde korku, güvensizlik ve belirsizlik ile karakterize olan pek çok riski barındırmaktadır. Bu doğrultuda, elinizdeki çalışmada sosyal medya risklerinin neler olduğu ve söz konusu risklerin popüler sosyal medya araçlarında hangi örnekler ile görünür kılındığı risk toplumu kavramsallaştırılması bağlamında ele alınmıştır.

Çalışma esnasında sabırla yol gösteren ve teşvik eden tez danışmanım Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ'a, lisans ve yüksek lisans dönemimde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Dolunay ŞENOL'a, ayrıca Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ'a ve her daim beni destekleyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Uludağ, Zinet, “Risk Toplumunda Sosyal Medyanın Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2020.

Bu çalışmanın amacı; modernleşmenin etkisiyle oluşan ve çeşitli mağduriyetlere sebebiyet veren risk toplumunun, sosyal medya boyutunu ortaya koymaktır. Alternatif bir iletişim aracı olarak, yaşamın her alanında alışkanlık haline gelen sosyal medya, sunduğu olanakların yanı sıra risk içeren ve profesyonellik gerektirmeyen kullanımı ile de içerdiği riskleri pekiştiren bir yapıya bürünmüştür. Hakikati yabancılaştıran, gözetlemenin ve gözetlenmenin merkezi olan, mahremiyeti sıradanlaştıran, kimlik krizlerine yol açan, nefret söylemlerine imkan tanıyan, gizliliği ihlal eden, katılımcılarını aldatan ve tüm bunların temelinde de kötülüğü sıradanlaştırarak, güncel bir probleme işaret eden sosyal medya riskleri, içerik ve temas riskleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Söz konusu riskler, Türkiye’de sosyal medya kullanıcılarının yaygın bir biçimde tercih ettiği Facebook, YouTube, Twitter, WhatsApp ve Instagram platformlarında yer alan, son birkaç yıl içerisinde meydana gelen örnek olaylarla birlikte incelenmiştir. Risk toplumu ve sosyal medya arasındaki ilişki, teorik verilerden ve sosyal medyada bulunan örnek olaylardan faydalanılarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Risk, Risk Toplumu, Sosyal Medya, Sosyal Medya Riskleri.

ABSTRACT

Uludağ, Zinet, “The Role Of Social Media In The Risk Society”, Master Thesis, Kırıkkale, 2020.

The aim of this study is; to reveal the social media dimension of the risk society, which is formed with the effect of modernization and causes various grievances. As an alternative way of communication, the social media which has become a habit in all areas of life, is identified with a structure that includes risk and not required professionalism as well as its facilities. Alienating the truth, being the center of surveillance and surveillance, ordinary privacy, causing identity crises, enabling hate speech, violating privacy social media risks; which mislead its participants and on the basis of all of these, by making the evil commonplace, point to a current problem, are limited within the framework of content, contact and behavior risks. These risks are examined with the example of the incidents that take place in Facebook, YouTube, Twitter, WhatsApp and Instagram platforms which are preferred commonly by social media users in Turkey in last few years. The relationship between risk community and the social media has been created by making use of theoretical data and case studies on social media.

Key Words: Risk, Risk Society, Social Media, Social Media Risks.

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1: Dünya’da En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları	81
Grafik 2: Facebook Kitlesine Genel Bakış	83
Grafik 3: Facebook’un Detaylı Tanıtım Kitlesi	83
Grafik 4: Twitter Kitlesine Genel Bakış	86
Grafik 5: Twitter’ın Tanıtım Kitlesi Profili	87
Grafik 6: Instagram Kitlesine Genel Bakış	89
Grafik 7: Instagram’ın Detaylı Tanıtım Kitlesi	89
Grafik 8: Sosyal Medyaya Genel Bakış-Türkiye.....	90
Grafik 9: En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları-Türkiye.....	91
Grafik 10: Sosyal Medya Kitle Profili-Türkiye.....	91

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
GRAFİKLER DİZİNİ	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RİSK VE RİSK TOPLUMUNA DAİR TEMEL KAVRAMLAR VE KURAMLAR

1.1. RİSK KAVRAMININ KÖKENİ VE DEĞİŞEN DOĞASI.....	5
1.2. RİSK TOPLUMU ÇÖZÜMLEMESİNDE TEMEL KAVRAMLAR	7
1.2.1. Tehlike, Belirsizlik ve Güven	8
1.2.2. Modernite, Küreselleşme ve Post-modernite	9
1.3. RİSK TOPLUMU ÇÖZÜMLEMESİNDE TEMEL KURAMLAR.....	13
1.3.1. Sanayi Toplumu	13
1.3.2. Tüketim Toplumu	15
1.3.3. Gösteri Toplumu	17
1.3.4. Bilgi Toplumu	20
1.3.5. Ağ Toplumu	22
1.4. ULRİCH BECK İLE RİSK TOPLUMU KURAMINA GİRİŞ	25
1.4.1. Risk Toplununun Ortaya Çıkışı	27

1.4.2. Risk Toplumunu Sanayi Toplumundan Ayıran Çizgiler	29
1.4.3. Risk Toplumu Kuramının Temel Özellikleri	32
1.4.3.1. Bumerang Etkisi.....	35
1.4.3.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi	36
1.4.3.3. Risklerin Hesaplanamayan ve Sigortalanamayan Karakteri	40
1.4.3.4. Belirsizliklerin ve Güvenlik Takıntısının Artışı	42
1.4.4. Risk Toplumu ve Düşünümsel Modernleşme.....	44
1.5. ANTHONY GIDDENS'TA MODERNLEŞME VE RİSK	47
1.6. ZYGMUNT BAUMAN'DA BELİRSİZLİK VE RİSK	54

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MEDYA KAVRAMI

2.1. BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK İNTERNETİN TANIMI VE GELİŞİM SÜREÇLERİ.....	58
2.2. YENİ MEDYA KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ	63
2.3. YENİ MEDYA TEZAHÜRÜ: SOSYAL MEDYA.....	66
2.3.1. Geleneksel Medya ve Sosyal Medya Arasındaki Farklar	69
2.3.2. Sosyal Medya Aygıtlarının Türleri ve İşlevleri	71
2.3.3. Sosyal Medyaya Yönelik Yaklaşımlar.....	73
2.3.4. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Sosyal Medya.....	76
2.3.5. Sosyal Medya ve Toplumsal İlişkiler.	78
2.3.6. Popüler Sosyal Medya Araçları	80
2.3.6.1. Facebook.....	81

2.3.6.2. YouTube	84
2.3.6.3. Twitter	85
2.3.6.4. WhatsApp	87
2.3.6.5. Instagram	88
2.3.7. Türkiye’de Sosyal Medya Kullanımı	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMUNDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

3.1. GÜNDELİK HAYAT, GERÇEKLİK VE SOSYAL MEDYA İLİŞKİSİ.....	93
3.2. GÖZETİM, MAHREMİYET VE SOSYAL MEDYA	97
3.2.1. Özel Alanın Kamusallaşması: Gözetim	97
3.2.2. Gözetleme ve Gözetlenme Pratiği Olarak Sosyal Medya.....	100
3.2.3. Sosyal Medyada Mahremiyetin İhlali Sorunu	103
3.3. SOSYAL MEDYA RİSKLERİ	106
3.3.1. Sosyal Medyada İçerik Riskleri	106
3.3.1.1. Sosyal Medyada Kullanılan Dil ve Toplumsal Kutuplaşmaya Etkisi	106
3.3.1.2. Sosyal Medyanın Toplumsal Hareketler Üzerindeki Etkisi	109
3.3.2. Sosyal Medyada Temas Riskleri.....	112
3.3.2.1. Siber Zorbalık ve Taciz	112
3.3.2.2. Sosyal Medyada Bilgi Güvensizliği	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	122

GİRİŞ

Modernleşmenin öngörülemez ve arzu edilmeyen bir sonucu olan risk toplumu, en net biçimiyle felaket toplumunu ifade etmektedir. İlk defa Alman sosyolog Ulrich Beck tarafından öne sürülen risk toplumu teorisi, Soğuk Savaş sonrası toplumlarda değişkenlik gösteren güvenlik ve zarara uğrama algılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Modernleşmenin karanlık yönünü oluşturan, belirsizlik ve bireysellik üzerine şekillenen risk toplumu, daha çok artan teknolojilerin taşıdığı risklerle kendini belirgin kılmaktadır. Temelde küreselleşmeye, mağduriyetlerin önemine, giderek büyüyen zararlara, denetlenemeyen tehlikelere ve risk kavramının farklılaşan boyutuna vurgu yapan risk toplumu teorisi, esasen bir geçiş toplumunun varlığına işaret etmektedir. Bu biçimiyle, sanayi modernliğinin bilinçsizliğini, yanlış kullanılan bilginin kaçınılmaz olumsuzluğunu ve şuursuzca gerçekleştirilen yeniliklerin çözümsüzlüğünü örnekler paralelinde savunan risk toplumu, yerleşik norm dizgelerinin başarı göstermediğini de gözler önüne sermektedir. Tehditlerin üstün geldiği sanayi toplumunun devamı niteliğinde de ele alınabilen risk toplumu, genel anlamda, reddedilemeyecek, yadsınamayacak ve karşı konulamayacak modernleşme sürecine ve söz konusu süreçte olup bitenlerin düşünce süzgecinden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Toplumsal, bireysel, ekonomik, ekolojik, siyasal ve teknolojik pek çok riske ev sahipliği yapan risk toplumu, yeni medya platformlarında da yer edinebilmektedir. Yeni medya ortamları arasında ön plana çıkarak, 2000'li yıllarda gündeme gelen sosyal medya mecraları, risk toplumunun bireysel ve toplumsal sakıncalarla örülü teknolojik boyutunu imlemektedir. Teknoloji riskleri, çeşitli sebeplerden yer edinilmek istenen sosyal medya mecralarında boy göstermektedir. Teknoloji risklerinin sosyal medya biçimi, bireylerin hayatlarını etkileyecek düzeyde, farklı biçimlerde ve olası sapmalarla ortaya çıkmaktadır. İnternetin yaygın bir teknolojiye dönüşmesiyle beraber kapsamını genişleten risk toplumunun sosyal medya formatı, çözülen değerlerden nasibini almaktadır. Risk toplumunun müphemlik, güvensizlik, kontrolsüzlük ve bilinçsizlik temalı yapısı, bireylerin isteyerek ya da istemeyerek tercih ettiği her türlü araca ve alana yansımaktadır. Üzerinde konuşulan araç ve alanlar kapsamında, sunduğu türlü olanaklar ile diğerlerinden ayrılan sosyal medya uygulamaları, hem riske kaynaklık eden hem de içerdiği riski açığa vuran bir bütünlüğe bürünmektedir.

Televizyon, dergi, radyo, gazete, vb. gibi geleneksel medya aygıtlarını geride bırakan fakat onlardan tamamıyla kopmayan sosyal medya platformları, bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenerek, Dünya çapında kullanım sıklığını artırmaktadır. Geleneksel medya araçları ile birbirlerini besleyen ve destekleyen sosyal medya uygulamaları, geleneksel medyanın maliyetli ve tek taraflı iletişiminin aksine daha düşük bütçeye, masrafsızlığa ve çift taraflı iletişime işaret etmektedir. Web 1.0'dan Web 2.0'a geçiş aşamasında ortaya çıkarak, çoklu kullanım imkanı sunan ve her geçen gün yeniliklerle karakterize olan sosyal medya, yeterlilik ve profesyonellik gerektirmeyen yapısı ile milyarlarca insanı mecralarına toplamakta, farklı beklenti alanlarını karşılamakta ve kalabalık bir camianın gücüne de dikkat çekmektedir. Bu biçimiyle, sanal paylaşıma olanak tanıyan en ideal araç formatında değerlendirilen sosyal medya, yayılım hızını sistemli bir çizgide tutmakta, alışkanlık haline gelmekte ve yeni çağın propaganda aracı olarak da büyük bir insan yığınınına hitap etmektedir.

Global bir platforma vurgu yapan, tarihin akışını farklılaştıran ve bilinmeyen bir sosyallik zeminini meydana getiren sosyal medya uygulamaları, temelde iletişim ve etkileşim unsurlarını artırmakta fakat erişilebilirliğinin kolay olması nedeniyle kontrolü göz ardı etmektedir. İnsan hayatına doğrudan etki eden sosyal medya platformları, bireyi ve toplumu kuşatarak, sanal ortamları mecburi kılmaktadır. Yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olan sosyal medya araçları, kullanıcıyı başrole yerleştirmekte, içerik üretimini hat safhada özgürleştirmekte ve geleneksel olguları da karmakarışık bir hale getirmektedir. Bu paralelde, istenmeyen pek çok duruma sebebiyet veren sosyal medya mecraları, denetim hususunda arka planda kalarak, güven boşluklarına kaynaklık etmektedir. İmkanlar dünyası kadar yapıcı ve yararlı olmayan türlü durumlara da yol açan sosyal medya ortamları, gönderi, takipçi, beğeni vb. gibi kriterlerle bireyleri donatarak, toplumsalın yeni bağlantı, kimlik ve hareket formlarını oluşturmaktadır. Hangi kişilere ve amaca hizmet ettiği bilinmeyen, bu noktada da bir bilmeceye ve anlaşılmazlığa işaret eden sosyal medya araçları, söz konusu oluşumları da değersizleştirme ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Sosyal medyanın takdim ettiği çeşitlilik ve içerik miktarı, gerçek yaşama takma adlar, filtrelenmiş profiller ve sahte hesaplar şeklinde yansyarak, bolluk çıkmazlarını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

Geldiği aşamada çoğu olumsuzluğa yer veren ve bu olumsuzlukların pekişmesi için de güncellemeler temelinde güçlükleri ortadan kaldıran sosyal medya platformları, oluşturduğu homojen görüş ile tüm bunları doğal göstermekte ve sıradanlaştırmaktadır. Böylelikle sosyal medyaya yönelik iyimser tutumlar yerini endişe tutumlarına bırakmaya başlamaktadır. Bu anlamda, sosyal medyanın işlevleri açasından hangi riskleri nasıl ürettiği çözümleri gereken bir sorun olarak dikkat çekmektedir. Güncel bir probleme işaret eden sosyal medya risklerinin kapsayıcı bir şekilde ve popüler sosyal medya mecralarındaki emsalleriyle birlikte ele alınması, mevcut durumun saptanması ve gözler önüne serilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Risk toplumu çerçevesinde sosyal medyada karakterize olan riskler, araştırmanın konusu olarak merkeze yerleşmektedir. Bu doğrultuda, “Risk Toplumunda Sosyal Medyanın Rolü” isimli tez çalışması üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde riske ve risk toplumuna dair başlıca kavram ve kuramların değerlendirilmesi yapılacaktır. Bahsi geçen kısımda risk kavramının değişen doğası, risk ile ilintili kelimeler ve risk paralelinde savunulan yaklaşımlar temele alınacaktır. Ulrich Beck’in risk toplumu kuramı, Anthony Giddens’in geç modernleşme üstüne inşa ettiği dışsal, yüksek maliyetli ve imal edilmiş risk kavramları ve son olarak Zygmunt Bauman’ın müphemlik ve kontrol mefhumlarıyla ele aldığı risk kavramı incelenecektir. Bunlarla birlikte modernite, küreselleşme ve post-modernite kavramları risk toplumu ile ilişkilendirilecek, ayrıca sanayi toplumu, tüketim toplumu, gösteri toplumu, bilgi toplumu ve ağ toplumu kuramlarına da yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde sosyal medya kavramı ele alınacaktır. Tüm iletişim disiplinleri tarafından çeşitli amaçlarla tercih edilen, toplumun hemen her alanına sirayet eden ve gün geçtikçe etki alanını genişleten sosyal medya araçları, internetin gelişim süreçlerini de kapsayacak şekilde açıklanacaktır. Yeni medya tezahürü olan, Web 2.0’ın teknolojik temelleri üzerine inşa edilen, iletişimin elektronik formları eşkalinde tanımlanan ve bu biçimiyle toplumsallaşmayı sanal aleme taşıyan sosyal medyanın, türlerine, işlevlerine, yaklaşımlarına, bireysel formatına ve sosyolojik boyutuna vurgu yapılacaktır. Sosyal medya istatistikleri ise Dünya ve Türkiye ölçeğinde ön plana çıkan platformlar üzerinden analiz edilecek ve yoğunlukları saptanacaktır.

Son olarak üçüncü bölümde risk toplumunda sosyal medyanın rolüne değinilecektir. Geleneksel medya kanallarının dışına çıkan sosyal medya mecraları, çeşitliliğini, etki alanını ve kullanıcılarını süreklilik içerisinde artırmaktadır. Fakat sosyal medyanın bünyesinde gerçekleştirdiği her büyüme kontrol altında dışa vurulamamaktadır. Gündelik yaşamda alışkanlık haline gelen sosyal medya uygulamaları, hesaba katılmayan, olumsuz ve eleştirel birçok sonuca yol açabilmektedir. Risk toplumu ile karşılıklı bir ilişki içerisinde bulunan sosyal medya alanları, en başta gerçeklik sorununa kaynaklık etmektedir. Risk toplumunun mahremiyet ihlallerine sebebiyet veren gözetim ideali, çoğunlukla sosyal medya platformları üzerinden hayata geçirilmektedir. Ayrıca sosyal medya mecralarında kullanılan dil, risk temelinde pek çok olumsuz olayı da beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda, sosyal medyada yer alan tüm risk türlerine açıklamalar ve örnek olaylarla birlikte ışık tutulacaktır.

Sonuç bölümünde ise risk kavramının çeşitli sosyal medya aygıtlarında hangi durumlar ile anıldığına yer verilecektir. Sosyal medya araçlarının sahip olduğu genel özellikler, risk toplumunun taşıdığı niteliklerle ilişkilendirilecek ve söz konusu bağlantıya öneriler boyutunda da vurgu yapılacaktır. Sosyal medya uygulamalarının yapısında bulundurduğu korku, tehlike ve tehdit halleri, ulaşılan analizlerle ve istenmeyen neticelerle ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİSK VE RİSK TOPLUMUNA DAİR TEMEL KAVRAMLAR VE KURAMLAR

1.1. RİSK KAVRAMININ KÖKENİ VE DEĞİŞEN DOĞASI

Tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlar ile bezenen risk kavramı, modern dönemle birlikte günümüzde sarf edilen anlamına kavuşmuştur. Net bir tanımlamaya sahip olmayan risk kavramının sosyal ve kültürel açıdan dönemsel olarak incelenmesi, kavramın tarihsel seyrine ışık tutulması bakımından önem arz etmektedir. Bu durum aynı zamanda kavramın bürünmüş olduğu yeni anlamların mantıksal bir çerçeve ile değerlendirilmesi hususunda da ön plana çıkmaktadır.

Risk kavramı en kısa şekliyle ortaya çıkması muhtemel bir aksiliğin, tehlikenin ya da istenmeyen bir durumun gerçekleşme ihtimalini ifade etmektedir. Bu tanımlama riskin iki boyutunun “tehlike” ve “olasılık” olduğunu göstermektedir (Yalçınkaya ve Özsoy, 2003: 4). Furedi, (2001: 43-44) hiçbir risk tanımının kavramın kullanımının ve anlamının bütün yönlerini kapsama noktasında yeterli olmadığını belirterek, risk kavramını belirli bir tehlikeyle ilişkili olarak yaralanma, hastalanma, ölüm ve diğer tüm olumsuzlukların meydana gelme olasılığı şeklinde tanımlamıştır.

Kökenini antik çağdan alan risk kavramı, tanımlandırmaları ve ifadelendirmeleri açısından Yunan toplumundan Çine, Arap kavimlerinden Mezopotamya kavimlerine ve hatta Asurlulara kadar da dayandırılabilir. Çok zengin bir tarihi birikime sahip olan risk kavramı, Mezopotamya’da rençperlerin ortak buğday ambarlarını hesaplamalarından başlayarak Hammurabi Yasaları’nda evlilik ve taşımacılıkla ilgili bir takım açıklamalarda dahi yer almaktadır (Yılmaz, 2010: 25). Riskin karşılığı olarak Antik Yunan döneminde kayıp ve belirsizlik ihtimalini içeren kelime “kindonus”tur. Roma’da “kindonus” kelimesinin yerine cesur kişinin mücadelede karşılaştığı tehlikeyi ifade etmek amaçlı “periculum” kelimesi kullanılmıştır. Orta Çağa gelindiğinde ise cesaret ile eş değer olan “risicum” ya da “risiscus” kelimesi çoğunlukla sarf edilen bir nosyon halini almıştır. Bu dönemde yaşanan ilerlemelere paralel olarak risk ilk kez kelime olarak sarf edilmiş

ve pek çok ülkenin lügatına da dahil olmuştur. 1611 yılında Fransa'da "risque" kelimesinin ve 1656 yılında İngilizce sözcüklerde ilk kez "risk" kelimesinin kullanılması verilebilecek örnekler arasındadır (Pehlivan, 2008: 89-90).

Kader ve inancın ön planda tutulduğu, kaygı ve korku gibi duyguların cadılara, şeytanlara ve yaratıklara dayandırıldığı geleneksel toplumlarda kişi karşılaştığı ölüm, salgın hastalık, savaş ve açlık gibi risk içeren olguları tanrısal sebepler ile ilişkilendirmiş ve risk kavramı yerine "rızk" kelimesini tercih etmiştir (Soydemir, 2013: 10-11). O dönemde bireylerin tanrıya duydukları güçlü inanç tüm olumsuzlukların lütuf olarak karşılanmasına sebep olmuştur. İstenmeyen durumların tanrı tarafından verildiği düşüncesi, kişileri söz konusu olumsuzluklardan kaçınmak yerine onlardan fayda elde etme fikrine itmiştir.

Bunların yanı sıra ilk kez 15. ve 16. yüzyıllarda kullanılmaya başlanan risk kavramının coğrafi keşiflerle birlikte ekonomik amaçlar ile ortaya çıkmış olduğu da bilinmektedir. O dönemlerde deniz aşırı ülkelere yapılan seyahatler sırasında yeni şeyler bulma güdüsü risk kavramını mekan kavramı ile eşleştirmiştir. Risk olgusunun macera boyutunu ön plana çıkaran bu durum, riske girmenin erdem ve cesaret göstergesi olarak sayılmasına sebep olarak, riske saygı değer ve çekici bir anlam yüklemiştir (Yalçınkaya ve Özsoy, 2003: 6). Bayhan, (2002: 189) İspanyolca ve Portekizce'den İngilizceye geçen risk kavramının ilk kez Batılı kaşifler tarafından "bilinmeyen sulara yelken açmak" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.

İnsanlığın var olmaya başlamasıyla birlikte adından söz ettiren risk kavramı dünya üzerinde daha belirgin olma fırsatını geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde yakalamıştır. Modern toplum aynı zamanda risk kavramının geleneksel dönemdeki "kendiliğinden meydana gelme" anlamını da arka planda bırakmıştır. Risk kavramı, modern dönemle birlikte insanların bizzat kendi hükümleri doğrultusunda ortaya çıkan tehlikeleri ifade eder hale gelmiştir (Koyuncu ve Delibaş, 2012: 163). Modern öncesi dönemde tehlikelerin rastlantı boyutu ön plandayken bugün bizzat kişinin kendisinin sebep olduğu ve tüm canlıları tehdit eden yönü ağır basmaktadır.

1970'li yıllardan bu yana Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi sanayileşmiş toplumlarda kişilerin yaşamlarının merkezi düşünceleri arasında yer alan ve nötr niteliğinden çıkıp bugünkü anlamıyla tehlike ile eşleşen risk kavramı güvensizlik,

koru ve kaygı gibi duyguların artmasına paralel olarak toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda varlığını sürdürmektedir (Delibaş, 2017: 50). Günümüzde mekan anlamını içeren risk kavramına “zaman” boyutunun da eklenmesi, riskin meydana gelmesinde ve kavranılmasında insan faktörünün önemini ön plana çıkarmış bulunmaktadır (Yalçınkaya ve Özsoy, 2003: 6). Artık risk kavramı “modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içerisinde olmak” şeklinde tarif edilmektedir (Beck, 2008: 454). Modern dönem öncesine kadar olumlu bir anlamı da kastedebilen risk kavramı, modernleşmeyle beraber pek çok alanda istenmeyen durumları üzerinde toplayan bir kavram haline dönüşmüştür.

Soydemir’e (2013: 11-12) göre risk kelimesinin etimolojisine bakıldığında somut anlamdan soyut anlama doğru bir evrilmenin olduğu görülmektedir. Başlarda sert kayalık ya da taş parçası şeklinde somut bir anlamı çağrıştıran zamanla “bir işi yapmaya cesaret etmek” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bu yönüyle bankacılık ve sigortacılık işlemlerinde kullanılan risk kavramı daha sonrasında sosyal bilimlerin pek çok alanında boy göstermiştir. Tarihsel yolculuğuna antik kentten başlayan risk kavramı şimdilerde “var olan çözümden veya süreçten olası her sapma” şeklinde ifade edilebilen karmaşık sorunları anlamlandırmada tercih edilen bir kavram haline dönüşmüştür.

Risk kavramının kullanımı sürekli olarak değişiklik göstermektedir. Bu nedenden ötürü kavramın belli bir toplum ve belli bir durum çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Hiç kuşkusuz riskin algılanış biçimi üzerinde, toplum ve toplumun geleceği mevzusunda, belirli bir devirde uygulanan düşünceler ve değer yargıları etkili olacaktır (Furedi, 2001: 44). Sonuç itibarıyla, toplumun yaşamış olduğu değişim ve dönüşümler karşısında vermiş olduğu mücadelenin birey üzerindeki etkisi, riskin anlamını belirleyen faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. RİSK TOPLUMU ÇÖZÜMLEMESİNDE TEMEL KAVRAMLAR

Risk toplumu teorisinin kurucusu olan Ulrich Beck, ilk olarak risk kavramının anlamından yola çıkmıştır. Risk kavramına atfedilen anlamın zaman içerisinde farklı bir boyuta ulaşması, kavramın tanımlanmasında pek çok açıdan yer alan tehlike, belirsizlik ve güven kavramlarının açıklanması yönündeki ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bunlarla birlikte Beck’in modernleşmenin öngörülemez sonucu olarak tanımladığı ve bir geçiş dönemini ifade eden risk toplumu, toplumsal

anlamda yaşanan değişimlere bir bütün olarak yaklaşılması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bu doğrultuda toplumsal değişimi anlamada modernite, küreselleşme ve postmodernite tasarıları anahtar kavramlar olarak tercih edilmektedir.

1.2.1. Tehlike, Belirsizlik ve Güven

Risk toplumunun sebep olduğu kendine ve diğer kişilere güvenmeyen, karamsar bir dünya konseptine sahip, korkular tarafından idare edilen sosyal ve kültürel yapı çoğunlukla rivayetlerin ve komplo teorilerinin ortaya çıkıp, kısa bir süre içerisinde geniş coğrafyalarda derin yankılar uyandırmaları ile sonuç vermiştir. Bundan ötürü risk konusu çoğu teorisyen tarafından tehlike, belirsizlik ve güven kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır (Delibaş, 2017: 45-46). Tehlike, belirsizlik ve güven bir nevi riskin unsurları olarak da düşünülebilmektedir. Risk ile benzer anlamlara sahip olmalarının yanı sıra kelimenin tanımında da sürekli olarak tehlike, belirsizlik ve güvene yer verilmesi riskin sınırlarının belirlenmesi açısından söz konusu kavramlara başvurulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tehlike, kişilere ve kişilerin değer verdikleri mevcudiyetlere yönelik bir tehdit şeklinde tanımlanabilmektedir. Bakteri, toksik atıklar ve zehir gibi sadece belirgin tehditler ile sınırlı kalmayan tehlike, zaman zaman daha nice hususları da kapsamına dahil edebilmektedir. Günümüzde risk söz konusu olduğunda geleneksel toplumlardaki şekliyle olumlu ya da olumsuz bir değerlendirilmeye ihtiyaç duyulmadan doğrudan “olumsuz bir sonuçla karşılaşma tehlikesi” kastedilmektedir (Furedi, 2001: 43-44). Giddens, (2018: 40) risk ve tehlike arasında yakın bir ilişkinin varlığını kabul etmekle birlikte niçin aynı olmadıklarını da aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir:

Aradaki fark, bireyin belirli bir eylem biçimini değerlendirir ya da gerçekleştirirken seçenekleri bilinçli olarak ölçüp ölçmediğine dayanmaz. Riskin öngördüğü şey, tehlikedir (ama mutlaka tehlikenin farkında olmak değil). Bir şeyleri riske atan kişi tehlikeyi davet eder; buradaki tehlike gerçekleşmesi istenilen sonuçlara karşı bir tehdit olarak anlaşılır. Bir “hesaplanmış risk”i göze alan kişi, belirli bir eylem biçiminin getireceği tehdit ya da tehditlerin farkındadır. Ama kişilerin, ne kadar riskli olduğunun farkında olmadan eyleme kalkışmaları ya da gizli bir risk taşıyan ortamlarda bulunmaları da kuşkusuz olasıdır. Diğer bir deyişle, karşılaşacakları tehlikenin farkında değillerdir.

Belirsizlik, önceden kestirilemeyen, sistemsiz bir şekilde ortaya çıkan şeyleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Önceden kestirilemeyen şeylerin olumlu ya da olumsuz bir değerle eşleştiriliyor oluşu belirsizlik kavramının anlamını tayin

etmektedir. Olumlu bir değerle anılan belirsizlik şans olarak nitelenirken olumsuz bir değerle anılan belirsizlik risk olarak adlandırılmaktadır (Pehlivan, 2008: 93). Geçmişte belirsizlikler kaynağını bilgi eksikliğinden, cehaletten alırken günümüzde bu durum bilgi fazlalığından kaynaklanmaktadır. Artık belirsizliklerin imal edilmişliği söz konusudur (Delibaş, 2017: 68). Bilgisizlik ve sürpriz belirsizliğin iki yönünü oluşturmaktadır (Yalçınkaya ve Özsoy, 2003: 4). Belirsizliğin mutlak bir hesaplamasının yapılamaması risk düşüncesinde bir ihtimal olarak varlığını sürdürceğini göstermektedir.

Temel olarak risk yerine olumsuzluğa bağlı olan güven, Oxford İngilizce Sözlüğü'nde "bir kişi ya da nesnenin bazı özellik ya da niteliklerine ya da bir ifadenin doğruluğuna itimat etme ya da bel bağlama" şeklinde tanımlanmıştır. Belirli türdeki faaliyetlere tabi olan tehlikeleri azaltmaya ya da minimuma indirmeye çalışan güven, risk ile iç içe geçmiş durumdadır. Borsa yatırımı, fiziksel olarak tehlikeli sporlar gibi risk örüntülerinin, güven şemasıyla kuşatılarak kurumsallaştırıldığı bazı durumların varlığı da söz konusudur (Giddens, 2018: 36-41). Bir inanç biçimi olan güvenin olmaması durumu, kişinin kendisi ile sınırlı kalmayıp diğer bireylerle olan ilişkilerine de güvensizlik şeklinde yansımaktadır (Delibaş, 2017: 67). Tehlike ve belirsizliklerin temelinde yer alan güven yokluğu, modern dönemle birlikte riskin farklılaşan anlamının kullanım sıklığına zemin hazırlamaktadır.

Giddens, (2018: 82-87) modern toplumlarda güvenin, soyut sistemler olarak adlandırdığı simgesel işaretler ya da uzmanlık sistemlerine duyulduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi olarak da modern kurumlar içinde yer edinmiş olan soyut sistemlerin dışına hiç kimsenin tamamıyla çıkamayacak oluşunu göstermiştir. Ayrıca modern dünyada uzmanlarla kurulan ilişkilerin düzenli bir ilerleyişte olmasını güvene katkı sağlayacak faktör olarak değerlendirmiştir.

1.2.2. Modernite, Küreselleşme ve Post-modernite

Birbirlerinin sürekliliğinden ve sonuçlarından nem alan modernite, küreselleşme ve postmodernite kavramları kendilerinden önce yer alan toplumsal durumların tanımlanmış olması halinde daha açık bir anlama bürünebilmektedirler. Toplumsal anlamda belirgin bir farklılaşmayı meydana getiren modernleşme, kendisinden sonra gelen birçok toplumsal durumun sebebi olarak gösterilmiştir. Bu koşul başlangıcın modernite kavramı ile yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Giddens'a (2018: 9) göre "modernlik, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder". Wagner, (2005: 317) toplumsal dünyanın anlaşılabilir ve yönetilebilir oluşunu, modernlik projesinin iki temel dayanağı olarak görmüştür. Kumar, (2010: 101-102) kavrandığı biçimiyle genellikle açık uçlu olan modernliğin, yeni ilkeler temelinde taze bir başlangıç nosyonuna sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre geçmişi anlamsızlaştırıp, geleceğe hükmetme arzusu içinde olmasının nedeni de kaynağını buradan almaktadır. Modernliği amaçsız bir göreceliğe ulaştıran ise onun ortaya çıkışı ve özü itibarıyla sahip olduğu devrimci niteliğidir. Bauman (2000a: 100) ise modernliği sürekli bir özeleştirici olarak görmüştür. Durmanın imkansızlığı olarak tanımladığı modernliği bir nevi kendi kendini hükümsüzleştirme egzersizi olarak da değerlendirmiştir.

Giddens ve Sutton, (2014: 29) feodalite sonrası ortaya çıkan toplumların ayırt edici özelliği olarak ele aldıkları modernliği, daha çok toplumsal yönüne vurgu yaparak açıklamayı tercih etmişlerdir:

Modernlik; endüstrileşmeyi, kapitalizmi, kentleşmeyi ve şehirciliği, sekülerleşmeyi, demokrasinin inşasını ve yayılmasını, üretim yöntemlerinde bilimsel ölçütlerin kullanılmasını içermektedir. Modernlik, yaşamın her alanında eşitliğe odaklanan geniş bir harekettir. Modernlik aynı zamanda, dünyayı duygusal ve dinsel yönelimler çerçevesinde tanımlayan geleneksel anlayışla taban tabana zıt olan, dolayısıyla duygulara yer vermeyen "gerçekçi" bir duruş olarak görülen rasyonel düşünce ve eylemlerde bir artışa neden olmuştur.

Modern dünya öncesi hiçbir durumun sağlayamadığı fırsatlar dizisini modern toplumun temin ettiği bir gerçektir. Fakat bu durum modernliğin iddia ettiği üzere eşitlik yönünde gerçekleşmemiştir. Modernliğin, gün geçtikçe bariz bir şekilde öne çıkmaya başlayan eşitsizliklerle örülü karanlık yüzünün varlığı da söz konusudur. Modern toplum bilim ile eşleşmiş uygar çizgisini kontrol edemeyerek felaketlerin, savaşların ve çatışmaların kaynağına dönüşmüştür.

Tesadüften ziyade düzene odaklanan modern zihniyeti Bauman, bahçe metaforuyla açıklamıştır. Toplumunu yabancı bir bahçe şeklinde gören Bauman, düzenin oluşturulabilmesi için bahçenin ehlileştirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve bunun için lüzumlu olan araçların da ulus devletinin büyüyen gücüyle karşılanabileceğini belirtmiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 30). Giddens, (2018: 55) modernliği arka planda bırakacak bir evreye geçmediğimizi, modernliğin radikalleşmesi evresini yaşadığımızı dile getirmiştir.

Ertürk'e (2016: 18) göre "modernleşme bütün dünyayı etkileyen bir süreç olarak yaşandığı için, küreselleşme bu sürecin hem içeriği hem de sonucu olarak gerçekleşmiştir". Atasoy, (2018: 104-110) küreselleşmenin ilk olarak 1960'larda ortaya çıkmaya başladığını, 1980'lerde kullanım sıklığının arttığını ve 1990'lara gelindiğinde ise yaşanan dünyayı anlama noktasında tercih edilen bir kavrama dönüştüğünü belirtmiştir. Küreselleşme, 20. yüzyılın son çeyreğinde tüm dünyada hizmet, ticari mal, para, bilgi, kültür ve insanın karşılıklı akşının şiddetlenmesi şeklindeki süreci tanımlamaktadır. Tek yönlü olmayan bu süreç çoğul, ikircikli ve etkileşimlerle örülüdür. Küreselleşme aynı zamanda uzaklıkların daha az önemli hale geldiği, dünyanın sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel anlamda birbiriyle daha çok etkileşime girdiğini de ifade etmektedir. Bauman, (2005: 48) küreselleşmeyi "hiç kimsenin planlamadığı, kendi kendine ilerleyen ve dengesiz olduğu görülen süreçler" şeklinde açıklamıştır. Yeni dünya düzensizliğini anlatan küreselleşmenin, düzenin değer kaybetmesine sebep olduğunu belirtmiştir.

Küreselleşmenin 1970'lerden sonra hız kazanması bazı değişimler sonucunda gerçekleşmiştir. Söz konusu bu değişimler; ulus devletlerin yıkılışıyla ilgili tereddütler, çok uluslu şirketlerin güç kazanması ve büyümesi, hızlı küresel etkileşimi sağlayan internetin gelişimiyle göçün yayılması şeklindedir (Giddens ve Sutton, 2014: 21-22). Atasoy, (2018: 105-106) 20. yüzyılın son çeyreğinde iki önemli olgunun küreselleşme tartışmalarının artmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki olarak, coğrafya ve mekan farklılığının anlamını azaltan, dünya ekonomisinin yapısını köklü bir şekilde dönüştüren Bilişim Devrimini görmüştür. Soğuk Savaşın sona ermesini de tek merkezli ve tek kutuplu yeni dünya düzenine işaret etmesinden dolayı ikinci önemli olgu olarak nitelemiştir.

Ekonomik, askeri, siyasal, kültürel ve toplumsal boyutlara sahip olan küreselleşme ulusal sınırları aşarak dünyayı küçük bir köy haline dönüştürmüştür. Kişileri karşılıklı bağımlılığa dair ortak bir kadere iten küreselleşme, hakkaniyetsizliklerin, eşitsizliklerin ve imtiyazların yeniden dağıtılmasına sebep olmuştur. Bu ise toplumsal hiyerarşinin yeni bir biçimde düzenlenmesi ile sonuç vermiştir. Gelişmiş ülkeler arasında dahi çoğalan eşitsizlik gelişmemiş ülkeleri oldukça geri planda bırakmıştır. Netice itibarıyla küreselleşmenin nimetleri toplumun üst tabakası için geçerli olurken, tehlike, belirsizlik ve güvensizliklerle çevrili olumsuz yönü alt tabakayı kapsamı içine almıştır.

Bir olgu olan küreselleşmeyi etkileyen ve kazananların yanı sıra etkilenen fakat etkileyemeyen, çoğunun kaybettiği kalabalık bir topluluğun varlığı da söz konusudur. Küreselleşme sürecine bağlı olarak güçlü ve güçsüz arasındaki uçurumun artışı, orta sınıfların zayıflaması gibi unsurlar toplumsal çözülmenin şiddetini kuvvetlendirmiştir (Bozkurt, 2014b: 223-232). Bugün küreselleşme adı altındaki sorun, küreselleşmenin doğasının insan doğasına elverişli hale getirip getirememedir. Küreselleşme kaçınılmaz olarak gerçekleştiği için küreselleşmeye karşı olmak sorun olarak nitelendirilmemektedir (Ertürk, 2016: 8).

Kumar'a (2010: 143) göre "post-modernizm, kökenleri 1950'lerin ve 1960'ların toplumsal ve kültürel değişimlerinde bulunan sürüp giden bir "farklılaşmanın bozulması" sürecinin sonucudur". Richter, (2012: 227-240) zamansız, tipolojik bir kavram olarak da anılabilen postmodernizmin, modernizmden sonra gelen toplum tipini nitelediğini dile getirmiştir. Modernizmin karşısında yer alan postmodernizm, modern bilimin arka planda bıraktığı duygular, değerler gibi insani boyutlara postmodern bilim adı altında yer vermiştir. Bilim düşüncesince bu, artık rasyonalitenin yeterli olmadığını, toplumun bütün boyutlarıyla dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu noktada hesaba katılan insani eylemler, uzmanlara duyulan güvenin azalması ile sonuç vermiştir. Diğer bir husus ise postmodernizmde, içerikten ya da bir ifadenin doğruluğundan çok estetik ölçütler, sunuş ve biçimsel ilkelerin ön planda olduğudur. West, (2005: 306-319) üretim tarzını bilgi ve enformasyon üzerine inşa eden postmodernitenin, doğa biliminin evrensel iddialarıyla somutlaştırdığı araçsal, nesnelleştirici ya da indirgeyici rasyonalizmi reddettiğini açıkça söylemiştir. Bauman, (2000a: 10) modernite ve postmodernitenin hoşnutsuzluklarını "modernitenin hoşnutsuzlukları, bireysel mutluluk arayışında çok az bir özgürlüğe tahammül edebilen bir güvenlik anlayışından kaynaklanıyordu. Postmodernitenin hoşnutsuzlukları ise çok az bireysel güvenliğe izin veren bir haz arama özgürlüğünden kaynaklanıyor" şeklinde dile getirmiştir.

Postmodernite kavramı üzerinde konuşulmaya başlanıldığında, kavramın temsilcisi olarak öne çıkan isim Jean-François Lyotard'tır. Lyotard, postmodern durumu, bilinen bir geçmiş ve kestirilebilir bir gelecek şeklindeki tarih içine yerleştirilen büyük anlatının uçup gitmesi şeklinde açıklamıştır. Postmodern durum epistemolojiyi temellendirmekten kaçınarak, bilgiye dair farklı fikirlerin çeşitliliğini kabul etmektedir. Bilim bu noktada ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir.

Postmodernlik yalnızca temelciliğin sonuyla değil aynı zamanda tarihin sonuyla da bağdaştırılmıştır (Giddens, 2018: 10-54). Seçme özgürlüğü, postmodern durumda tabakaları birbirinden ayırt eden en önemli unsurdur. Kişinin seçme özgürlüğü ne kadar aşkın ise postmodern toplum sıralamasındaki yeri o kadar üsttedir (Bauman, 2000a: 130). Postmodern dünya tek bir gerçeklik yerine lokal ve global olanı ilişkilendirme gibi tercihlerin fazlalığına odaklanmaktadır. Bilinen kalıplara ait olmak düşüncesi ile aykırı düşen postmodern durum çoğulculuğa dayanmaktadır. Ulaşılmak istenilen yöntem, farklılaştırmadan, çok kültürlülük içerisinde, kişilerin birlikte nasıl var olabilecekleridir.

Modern ve postmodern terimler arasındaki karşıt olma durumu sosyal dünyanın özünü anlamadaki farklılıklara işaret etmektedir. Bu noktada postmodern stratejinin, modern stratejinin bertaraf edilmesi anlamına gelmediği hususu önemlidir. Postmodern stratejinin anlaşılabilmesi modern stratejinin sürekliliğine ihtiyaç duymaktadır (Bauman, 1996: 9-12).

1.3. RİSK TOPLUMU ÇÖZÜMLEMESİNDE TEMEL KURAMLAR

Tehditlerin ve mağduriyetlerin ağır bastığı risk toplumu, temeline modernleşme sürecini yerleştirmiştir. Toplumsal yaşamın pek çok alanında köklü değişiklikleri meydana getiren modern durum, yaşanan dönüşüm ve her dönem öne çıkan unsurlarla birlikte farklı toplum kuramlarının adlarından söz ettirmelerine sebebiyet vermiştir. Söz konusu toplum kuramları arasında tercih edilen başlıklar esasen daha geniş bir perspektifle açıklanabilecekken burada sadece günümüz dünyasına işaret eden riskler ve toplumsal anlamda yaşanan değişiklikler ön planda tutularak izah edilmiştir. Ayrıca risk toplumunun anlamlandırılabilmesi, yorumlanabilmesi ve dinamiklerinin belirlenebilmesi modernliğin yol aldığı süreçlere bağlı olarak gerçekleşen tartışmalara ışık tutmayı da gerektirmektedir. Bu nedenle seçilen bu yöntem risk toplumuna kaynaklık eden hususların belirlenmesi ve toplum tipleri arasında ilişki kurulabilmesi açısından önem arz etmektedir.

1.3.1. Sanayi Toplumu

Modernleşme sürecinin belki de en önemli boyutu olan endüstrileşme, Avrupa ve Kuzey Amerika'da 18. yüzyılın ortaları ve 19. yüzyılın ilk yılları arasında İngiltere kökenli olarak ortaya çıkmıştır. Üretimin insan ve hayvan gücü yerine

imalata dayalı makine ile gerçekleştiği dönemi ifade eden endüstrileşme, bir yığın insanın gündelik yaşam ve davranış biçimlerini değiştirmiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 104-105). Endüstri toplumu kendisinden önce geçerli olan avcı-toplayıcı, kır, göçebe ve tarım toplumlarını kapsayan geleneksel dönemden radikal bir biçimde ayrılmıştır. Doğa ve insan arasındaki mücadelede teknoloji vasıtasıyla kırılmalar yaşanmıştır.

Kimi zaman “ağcıl toplum” olarak da anılan sanayi toplumlari, kompleks teknolojik donuşumler dizininin kısa adı olan sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bir alanda meydana gelen yenilikler diğer alandaki yenilikleri de teşvik ettiğinden endüstri toplumunda teknolojik yenilikler hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Nüfusun büyük bir bolumunun çalışma alanı olarak fabrika, dükkan ya da ofislere yönelmesi sanayi toplumlarını geleneksel toplumlardan ayıran en temel özellik olarak öne çıkmaktadır. Ulus devletlerin ilk örnekleri olan sanayi toplumları gelişmiş taşımacılık ve iletişimin getirisi olarak geleneksel toplumlara oranla daha bütünleşmiş bir ulusal topluluğa işaret etmektedir (Giddens, 2000b: 58-59). Yeni iş olanaklarının kentlere mensup olması endüstrileşmenin nüfus hareketiyle birlikte anılmasına sebep olmuştur. Kent yaşamının görüntüsünü değiştiren hızlı nüfus artışı aynı zamanda kişiler arası ilişkilere de etki etmiştir. Bireyler geleneksel toplumdaki ahlaki ilkelerini arka plana atarak, birbirlerini yabancı olarak görmeye başlamışlar ve birbirlerine sadece ihtiyaçları doğrultusunda başvurmuşlardır.

Fabrika üretiminin hakimiyeti altında olan sanayi toplumu, teşebbüsün aileden ayrıldığı bir toplum biçimidir. Strateji kaynağı sermaye olan sanayi toplumlarında, rasyonelite ve bürokratik örgütlenmenin yanı sıra sekülarizm de belirgindir. Bilimselliğin ön planda olduğu sanayi toplumlarında kişisellikten uzaklaşılmış ve kaynaklar görülmemiş bir biçimde geliştirilmiştir. Standartlaşmaya dayalı aşırı üretimin gerçekleştiği ve yeni bir olgu olan vasıfsız ya da yarı vasıflı, uzmanlaşmaya dayalı işçi sınıfının ortaya çıkmış olması bu toplumlarda verimin yükselmesi ile sonuç vermiştir (Bozkurt, 2014b: 5-20). Endüstri toplumlarında verimin gün geçtikçe artıyor oluşu para egemenliğini ve yoksulluğu pekiştirmiştir.

Pek çok alanda hayata geçirilen sanayi teknolojisi her zaman barışcıl süreçler şeklinde vuku bulmamıştır. Askeri kullanıma uygulanan sanayi üretimi, silah yapımını ileri bir boyuta taşıyarak savaş biçimlerini radikal bir biçimde değiştirmiştir

(Giddens, 2000b: 59). Bozkurt, (2014b: 167) endüstri toplumunun değerlerinin çalışma hayatında geçerli olabilmesi için işçilere makinenin bir parçası şeklinde muamele edildiğini belirtmiştir. Çoğu kez insani boyuttan uzak, katı cezai yaptırımların uygulandığı endüstri toplumları çatışma üzerine inşa edilmiştir. Çatışma kişileri bir nevi disiplin içerisine dahil etmiş olsa da neden olduğu bencillik toplumsal tutarlılığı alt üst etmiştir.

Sanayi temelli modernleşmeye sırtını yaslayan risk toplumu, kendisinden önce sanayi toplumunun açıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sanayi devrimi, mutlak doğru olarak kabul edilen modernliğin çatısı altına girerek, toplumsal yaşamı geleneksel rutinlerinden koparmış ve insanlara alışık olmadıkları bir hayat tarzı sunmuştur. İnsanları kendi doğal ortamlarından çekip alan sanayi toplumu, yarattığı atmosfer ve sebep olduğu kırdan kente göç, nüfus artışı ve aşırı üretim gibi olgularla risk kavramının kullanım sıklığını artırmıştır. Ayrıca sanayi toplumuyla birlikte risk, bugün tercih edilen tehlike anlamına kavuşmuş ve lütuf olarak da görülmemeye başlamıştır.

1.3.2. Tüketim Toplumu

Endüstri devrimine kadar uzanan tüketimcilik, temeline gösterişi yerleştirerek 19. ve 20. yüzyılları kapsayacak şekilde birçok sosyal grup tarafından benimsenmiştir. Gelişmiş ülkeleri tarif etmek üzere tercih edilen tüketimcilik, 20. yüzyılın başlarından itibaren kredi kullanımının kolaylaşmasıyla birlikte çoğalmıştır. Tüketim odaklı hayat tarzı, endüstriyel kapitalist toplumların merkezi üretim paradigmasını tüketime dönüştürmüş ve büyük borçlar altına girmeyi normalleştirmiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 148-149). “İş bölümü, eşyaların çoğalışı ve onlara bağımlılık”, bireyleri kendi çabaları ile sonuca bağladıkları her türlü eylemden uzaklaştırmıştır. Standartlaştırılmış paketler ile baş başa bırakılan bilinç, sömürgeleştirilmiş, aynılaştırılmış ve aldırışsız bir duruma getirilmiştir (Illich, 2000: 25-26). Bauman, (2006: 96-97) üreticiler toplumundan tüketiciler toplumuna geçişle birlikte davranışlarını umutla değiştiren kişilerin, yolun sonunda karşılaştıkları “küf kokusunu” aşağıdaki şekliyle açıklamayı tercih etmiştir:

Ataları olan üreticiler ömürlerini, üretim bandının birbirinin tıpkısı olan devirleri arasında geçirdiler. Onlar ise sırf değişiklik olsun diye, çekici bir şeyden ötekine, bir ayartmadan diğerine, küçük bir yiyecek kırıntısından bir başkasına, bir yemi yutmaktan diğerini yutmaya koşturup duruyor; her bir ayartma, çekicilik, kırıntı ve yem, bir öncekinden daha yeni, farklı ve daha dikkat çekici oluyor.

Tam olarak toplumsal değerler modeli ve çağdaş toplum kavramı olan tüketim, gerçeğinde bir haz görevinde değildir. Tüketim, işletmelerin düzenlenmesi ve grubun bütünleşmesini garanti altına alan bir iletişim türüne işaret etmektedir. Var olmak için nesnelere ihtiyaç duyan tüketim toplumu ise aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi ve tüketime sosyal bir şekilde alıştırılma toplumdur (Baudrillard, 2008: 46-95). Tüketim toplumu, kişilerin yaşam tarzlarını maddi ürünler uyarınca farklılaştırdıkları ve aynı zamanda maddi objelerle kimliklerini biçimlendirip, teşhir ettikleri toplumdur (Wagner, 2005: 167-168). “Tüketim toplumu, “atmaya hazır”, insanların ve “atılmaya hazır” eşyaların toplumu olarak tarif edilmektedir”. (Bozkurt, 2014b: 76) “Tüketim toplumu, aynı anda hem bir ilgi toplumu ve bir baskı toplumu hem de barışçıl bir toplum ve bir şiddet toplumdur”. (Baudrillard, 2008: 225) Tüketim toplumu unutmamanın, bulamamanın, aramanın ve sürekli hareket halinde olmanın toplumdur. “Her şeyi gördüğünü mü sandın? Daha hiçbir şey görmedin!” mottosuyla ön plana çıkan tüketim toplumu, tüketme kapasitesinin her geçen gün artırıldığı, tüketicilerin asla yatışmayan bir heyecana ve memnuniyetsizliğe maruz bırakıldığı, üstelik tatmin duygusunun da vaat edilen ihtiyacın önüne geçirildiği bir toplumdur (Bauman, 2006: 94-96). Kentsel yaşama mahsus olan tüketim, üretim bolluğuyla birlikte kişilerin var olma biçimini isteklerin ve bilinmeye sonsuzluğu ve savurganlık şeklinde algılamasına yol açmıştır. Tüketim toplumunda disiplinsiz ve rasyonaliteden uzak kişiler, nesnelere sahip olmanın verdiği güç ile kendilerini tanımlamaktadırlar. Böylelikle içselleştirilen tüketim toplumu, diğer kişilerin hayranlığını ve olumlu tepkilerini ön plana çekerek kısır döngüyü oluşturmaktadır.

Kapitalist üretimden tüketime doğru izlenen yol, insanları sosyal davranış kalıplarını yenilemek mecburiyetinde bırakarak, gerçek başarıdan ziyade imaj ve sembollerini belirgin kılmıştır (Bozkurt, 2014b: 80). Reklam, moda ve medyanın şekillendirdiği ideal imajlar, kişilere doyumsuzluk ve yoksulluk duygusunu empoze etmektedir. İdeal imajlara ulaşabilmenin ve özgüven kazanmanın yolu ise tüketim nesnelere görülmektedir. Kişilerin tüketim malları üzerinden kimlik inşa etmelerine sebep olan bu durum değerler kargaşası ve kimlik bunalımlarına da zemin hazırlamaktadır (Demirezen, 2015: 38-50). “Tüketimle meşgul olmamak, onaylanmış uzmanların kontrolü dışında bir ev inşa etmeye veya kırık-çıkık bir kemiği yerine oturtmaya kalkışmak gibi anarşik bir girişim olarak görülmektedir”. (Illich, 2000: 11) Tüketim gerçekliği, kişiyi kendisine ve ihtiyaçlarına yabancılaştırarak, bağımlı ve

doyumsuz insan modelleri oluşturmaktadır. Var oluşun hedonizmle eş tutuluşu aranan mutluluğa ulaşmayı imkansız hale getirdiği gibi yetersizlik duygusunun da kaynağını teşkil etmektedir. Tüketim toplumunda yöresel öğelerin anlamını kaybetmesi kültür dahil her şeyin metalaşmasına ve bir nevi özgürlüğün elden gitmesine işaret etmektedir.

Tüketim olgusunun gündelik hayatın merkezinde yer alması şirketlerin müşteri taleplerine de yansımıştır. Tek tip “fordist” üretim modeli yerine yeğlenen “post-fordist” üretim modeli ile müşteri talepleri ön plana çıkarılmıştır (Giddens ve Sutton, 2014: 150). Baudrillard, (2008: 163) bin yıllık püritanizmden sonra her anlamda özgürleşmeyi ifade eden ve tüketilen şeyler arasında diğerlerinden daha eşsiz olan nesnenin beden olduğunu dile getirmiştir. Günümüzde kurtuluş nesnesine dönüşen bedenin bilinçli olarak hem ekonomik hem de psişik anlamda kuşatılması gerektiğinin de altını çizmiştir.

Modernizasyon sürecine kadar uzanan risk toplumu, temeli sanayi toplumuna dayanan tüketim toplumunu kapsar niteliktedir. Aşırı tüketimin getirdiği bilinçsizlik ile karakterize olan tüketim toplumu yabancılaşma ve kimlik krizleri gibi istenmeyen durumları meydana getirebilmektedir. Birçok mecra aracılığıyla bireylerin baskı altında tutulduğu tüketim toplumu günümüzde olası her sapma şeklinde açıklanan risk kavramını kuvvetlendirmektedir. Kıtık sorununun yerini aşırı kiloya bıraktığını belirten Beck, bir anlamda tüketim ve risk toplumu arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Tüketim toplumu ile eşleşen sahte ihtiyaçlar risk kavramının üzerinin örtülerek takdim edilmesine ve bu da Ulrich Beck’in düşünce süzgecine yaptığı önemin arka planda bırakılmasına neden olmaktadır.

1.3.3. Gösteri Toplumu

Gösteri toplumu, 20. yüzyılın ikinci yarısının önemli kişileri arasında gösterilen Guy Debord tarafından ilk kez 1967 yılının sonlarına doğru kaleme alınmıştır. Debord, modern üretim koşullarının egemen olduğu toplumlarda yaşanmış olan her şeyin yerini bir temsile bıraktığını savunarak gösterilerin uçsuz bucaksız olduğunu dile getirmiş ve gösteriyi “yaşamın somut tersyüz edilişi olarak, canlı olmayanın özerk devimini” şeklinde tanımlamıştır. Debord’a göre mevcut üretim tarzının sonucu ve tasarısı olarak, toplumsal hayatın hakim modelini meydana getiren gösteriler, reklam, moda, propaganda ya da tüketim gibi özel biçimlerle yaşamın bir

parçasını oluşturmaktadırlar (Debord, 2019: 13-35). Kapitalist üretim biçiminin ve meta dolaşımının toplumsal yaşamda yol açtığı organizasyonlar, tüm görsel sembollerin yapmacık gerçekliğine kaynaklık etmektedir. Üretim araçları hususunda bitmeyen bir mücadelenin varlığı ise gösteri toplumunun ihtişamını muhafaza etmektedir (Kılınç ve Kılınç, 2014: 126-131).

Sarıkaya, (2019: 17-26) üretim biçiminin ve amacının farklılaşmasına yol açan kapitalist ekonomiyle birlikte belirgin bir biçimde öne çıkan değişim değerinin gerçek ihtiyaçları kamufle ettiğini belirtmiştir. Tüketimin dönüşmesine sebep olan bu durum tüketebilene “bir şey olmak” niteliğinde prestij artırıcı bir yaşam biçimini takdim etmektedir. Döker, (2018: 37) günümüz modern toplumlarında tüketmek için yaşayan bireylerin edilgen bir nesneden öteye gidemediklerini dile getirmiştir.

Kapitalizmin temel maksadı olan ve imaja dönüşen tüketim nesnesi, yerli kültürü arka planda bırakarak kendi kültürünü oluşturmaktadır. Metanın yaygınlaşmasına ön ayak olan ve sonrasında toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başaran bu durum gösteri toplumu olarak açıklanmaktadır. Gösteri toplumunu hızlandıran “gündelik hayatın estetikleşmesi” olgusu, imajların hızlı akışının toplumsal anlamdaki sonucuna işaret etmektedir (Senemoğlu, 2017: 80). “Bu imajlar artık ürünün yerine konuşmakta ve kitleye üründen daha çok vaatte bulunmaktadır”. (Sarıkaya, 2019: 26-27) İmajların hakimiyetine dayanan gösteri toplumu hakikatleri arka plana iterek illüzyonları çoğaltmaktadır. Kişilerin gerçek zannettiği bu illüzyonlar, kısır dönyü oluşturarak gösterinin dünya çapında yayılmasına sebep olmaktadır.

Debord, (2019: 36-44) uyuma hevesini ifade eden gösteri toplumunun temelinde iktidarın uzmanlaşmasını görmektedir. Tüm diğerleri adına konuşan uzmanlaşma, zincire vurulmuş, birliğini kaybetmiş modern toplumun kötü bir rüyasıdır. Günümüzdeki sistemin rasyonelliğine bağlı olarak, nesnelere sahip olduğu süse ve aynı zamanda bilinçsizliğe işaret eden gösteri bir olumsuzluk sunmaktadır. Gerçekliğin gösteri içinde bir anda belirivermesi, gösterinin karşıladığı yabancılaşma imalatının üzerine örterek, görünen her şeyin iyi olduğu ilkesini pekiştirmektedir. Döker, (2018: 38) kapitalizmin devamlılığının sağlandığı gösteri toplumunun temelinde tatminselliği görmektedir. Simge ve sembollere yüklenen imajların kişide içselleştirilmiş olması tatmine ulaşmak için nesnelere sahip olmayı gerektirmektedir.

Her bireyin kendi görüntüsüne hayran kaldığı, imajların yansıtılmasıyla doyuma ulaşıldığı ve bir nevi yapay doğa ile eşleşen gösteri toplumunda kişi bir öteki için eylemlerini ve dış görünüşü biçimlendirirken, ötekilerini de gizliden gizliye gözetlemekte ve kendisinin de benzer duruma maruz kalacağını bilmektedir. Yabancı bir kimse tarafından gözetleniyor oluşun kişide yarattığı endişe daima iyi bir dış görünüş için baskı yapmakta ve topluluk içine çıkarken de üst düzeye ulaşmaktadır. Kişiyi denetim, terbiye ve disiplin altında tutan gösteri toplumu hazza, heyecana ve kaygıya ise yer vermemektedir. Tüm bunlar kişilerin sergilemiş oldukları endişeyle kuşatılmış mutlu birleşme imajlarının altında mutsuzluk ve yoksulluğun vermiş olduğu birlik halini gizleme hususunda yetersiz kalmaktadır (Senemoğlu, 2017: 81-83). Gösteri toplumunda daimi olarak yeniden üretilen ve döngüsel niteliği ile ön plana çıkan gerçek dışı birlikler, karakter aşınmasına sebebiyet vererek kişileri karşılıklı yabancılaştırmaya sürüklemektedir.

Metaların ve tutkuların yüceltildiği, sürekli bir afyon savaşının hakim olduğu gösteri toplumunda sahte gereksinimlerin bolluğu büyüleyici nesnelere çeşitliliğini artırmıştır. Tüketicinin, gösteride büyüleyici olan nesneye sahip olması, toplumsal hayatın bayağılaşmasına neden olarak temel teslimiyeti de yaşatmıştır. Gösteri toplumunda burjuvazinin ekonomideki zaferi mutlak olan her şeyi tarihselleştirdiği gibi bütün dünyayı geri dönüşsüz zamanın altında da birleştirmiştir. Bütün ideolojik sistemlerin özünü teşhir eden gösteri, “ölü olanın, kendi içinde hareket edenin yaşamıdır” (Debord, 2019: 52-153). Gösteri toplumunda verilen tüm sözler şovun, sahnenin süreklilik içerisinde yeniden oluşumuna kaynaklık etmektedir. Dolayısıyla kurtuluş vaatleri de esasında gösterinin bir parçasını meydana getirmektedir.

Gösteri toplumunda kendini açığa vuran, daha çok “ünlü” olarak tanımlanan kişiler üzerinden medya, moda ve reklam aracılığıyla inşa edilen imajlar, bireyleri taşıyan riskler göz ardı edilerek sahip olmaya ve kimliklerini sergilemeye davet etmektedir. Gösteri toplumunda mahremiyetin dönüşmesiyle birlikte sunulanların doğru ve gerçek olduğuna dair yaygın ve yanlış bir inancın geliştirilmiş olması, bağımlılığa ve belirsizliğe işaret etmektedir. Bunlarla birlikte gösteri toplumunun yabancılaştırmaya neden olan değişim değerini belirginleştirmesi, güvensizleştirilmiş bir toplum olduğunu da göstermektedir. Tüm bunlar ve daha fazlası Ulrich Beck’in riskin sınır tanımayan karakterine vurgu yaparken öne çıkardığı toplumsal niteliklerin göstergesini oluşturmaktadır.

1.3.4. Bilgi Toplumu

Dünya üzerindeki yayılma meyilini ve egemenliğini 1970’li yıllara kadar devam ettiren modern sanayi toplumu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren, sosyal ve kültürel açıdan hızlı bir değişime uğrayarak sona ermiştir. Bilim ve teknolojideki gelişmelerle birlikte ortaya çıkan ve sanayi toplumundan ayrılan yeni toplum yapısı “Postmodern Dönem”, “Kapitalist Ötesi Toplum”, “Bilişim Toplumu”, “Sanayi Sonrası Toplum” veya “Bilgi Toplumu” gibi isimlerle tarif edilmiştir. Alvin Toffler’in bilgi çağı olarak isimlendirdiği bu toplum kendine has özelliklerini de bir anlamda inşa etmiştir (Atasoy, 2018: 155-185). Yeni bir çağı ifade eden bu dönem, bütün özellikleriyle kendisinden önceki toplum biçimlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Artık toplumun ruhunu oluşturan şey doğa, hammadde, imalat ya da makine değil bilgidir.

Toffler, (1992: 82-97) tarım toplumunu birinci dalga, sanayi toplumunu ikinci dalga ve bilgi toplumuna geçişi de üçüncü dalga olarak adlandırmıştır. Zaman haritalarının tekrar çizildiği, boşlukların birlik haline getirildiği üçüncü dalgada Toffler, hakim ekonomik yapının bilgi esaslı olarak farklılaştığına vurgu yaparak karmaşık bir dünyaya işaret etmiştir. Üretimin sentez edici bir karaktere büründüğü üçüncü dalga, gerçek eş zamanlılığın geçerli olduğu bir medeniyet olarak ele alınmıştır. Toffler, (1997: 33-52) kitlevilikten uzaklaşmanın üçüncü dalganın temelinde yer aldığını belirtmiş ve bunun sonucunda da devrimciliğin, üretkenliğin, değişimin ve sosyal çeşitliliğin sağlandığını dile getirmiştir.

Atasoy, (2018: 157) bilgi toplumunu “işgücünün önemli bölümünün bilişimle ilgili işlerde çalıştığı ve ekonomide en etkili faktörün bilginin kullanılması ve uygulanması olduğu toplum” şeklinde tanımlamıştır. Castells, (2008: 402) 20. yüzyılın sonunu bilgi/bilişim toplumu olarak görmüş ve basitçe bir ekonomik olgu olmadığını şu şekilde açıklamıştır:

Bilgi toplumları, sadece bilginin önemli olduğu toplumlar olmayıp, aynı zamanda bilgi ağlarının toplumsal hayata nüfuz ettiği ve onun temelini teşkil ettiği, iş hayatı ve boş zaman faaliyetlerinden oy verme davranışına ve alışverişlere kadar bütün bireysel ve toplumsal etkinlik biçimlerini mümkün kılan ve hatta motive eden toplumlardır. Onlar medya ve yeni teknolojiler tarafından desteklenir ve geliştirilirler, ancak onlar, giderek, bilgisayarlar ve mobil telefonlar aracılığıyla, ironik bir biçimde, interaktif ve kişiler-arası hale gelebilirler.

Bilgi toplumu, toplumun temel düzeyinde değişime sebep olarak yeni bir üretim tarzını meydana getirmektedir. Endüstri toplumunun merkezinde yer alan sermaye ve emek ikilisinin yerine hayatta kalmanın bir gerekliliği olan bilgi ve enformasyonu koymaktadır (Kumar, 2010: 19-25). Endüstri toplumunda malların üretimi hususunda sadece yardımcı niteliğinde olan hizmetler, bilgi toplumunda insani hizmetler ve mesleki hizmetler alanında yoğunlaşarak, ön plana çıkmaktadır. Bunların yanı sıra endüstri toplumundaki işçi hareketleri ve grevlerin, bilgi toplumunda gönüllü teşebbüslerin arkasında kalacağı da öngörülmektedir (Bozkurt, 2014b: 23-40). Bell, (2008: 463) sanayi-ötesi toplumun önemli bir özelliği olarak hizmet sektörünün gelişimiyle ortaya çıkan, profesyonel ve teknik meslekleri kapsayan, can damarı kodlanmış bilgi olan bilgi sınıfını görmektedir. Sanayi-ötesi toplumun bilginin kaynağını, modern üniversiteler, araştırma kurumları ve büyük şirketlerin laboratuvarlarında yürütülen kapsamlı araştırma programlarından aldığını belirtmiştir.

Bilgi toplumunda ortaya çıkan bilgi işçisi, yeni bir işçi kavramı olarak yarı vasıfsız bir şekilde kas gücüyle çalışmaya işaret etmemektedir. Bilgi işçisi, eğitim ve öğretimini tamamlayan, vasıf düzeyi yüksek, kuramsal bilgi tarafından donatılmış teknik, bilimsel ve profesyonel sınıfı ifade etmektedir (Kumar, 2010: 39). Çeşitli kuruluşlarda bilgiyi verimli bir şekilde kullanacak olan bilgi işçileri, üretim olanaklarını ve üretim araçlarını elinde bulundurmaları açısından sanayi toplumu elemanlarından ayrılmaktadır (Drucker, 1993: 18). Bilgi işçilerinin kolayca ikame edilememeleri ve makine karşısında aktif olmaları, bireyselliklerini ve pazarlık güçlerini son derece yüksek kılmaktadır (Bozkurt, 2014b: 190). Zihnin kullanılmasına dayanan bilgi işçilerini kogniterya¹ şeklinde adlandıran Toffler, bu grubu kültürel bir sınıf olarak görerek, dar ekonomik tabirlerle düşünülmemesi gerektiğinin vurgusunu yapmaktadır (Toffler, 1997: 134-135). Bilgi toplumunda geleneksellikten kopuşu resmeden ve aynı zamanda arzulanan durum olan yaratıcılık, sosyal hayatın tüm alanları için söz konusudur. Dolayısıyla gücü elinde bulunduracak yeni sınıfının nitelikleri de özgür düşünce, bağımsızlık ve üretkenlik yönündedir.

Endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde bir takım yapısal değişiklikler gözlemlenmiştir. Bilginin insan sağlığı mevzusunda önemli bir mesafe

¹ Üçüncü dalgada yönetici, işletmeci vb. gibi zihinsel güç üzerine inşa edilen yeni sınıf yapısı.

kat etmesiyle bu dönemde insan ömrü uzamış ve savaşların olmamasıyla da nüfus artışı üst düzeye çıkmıştır. Bunlarla birlikte küreselleşme sebebiyle milli hükümetlerin ekonomi üzerindeki etkilerinin azalması, üretilen mal ve hizmetlerde kalite beklentilerinin artış göstermesi ve firmaların son gelişmeler doğrultusunda ilerleyişi rekabeti güçleştirmiştir (Atasoy, 2018: 188). Bilgi toplumuna temel karakterini veren bilgisayar teknolojisi ve internet, toplumsal yaşamda bir takım olumlu ve olumsuz değişikliklere sebep olmuşlardır. Zaman ve mekanın önceki önemini kaybetmesinde başat rolü oynayan internet aynı zamanda bilginin yayılması ve bilgiye ulaşma noktasında da kolaylıklar sağlamıştır.

Öte yandan eşit bir topluma kaynaklık etmesi beklenen bilgi toplumunda olumsuz yönlerin varlığı da söz konusudur. Yeni teknolojilerle arka çıkılan bilgi toplumu, bilişim araçlarına sahip olma hususunda toplumun sadece yüksek kesimini gözetmiştir. Sınıf ayrımının ve eşitsizliklerin yer aldığı bilgi toplumunu Ulrich Beck aynı zamanda risk toplumu olarak da nitelmiştir. Bakıldığında bilgi toplumu çerçevesinde internet üzerinden gerçekleştirilen ve toplumu zehirleyici bir rol üstlenen bilgi kirliliği, risk toplumunun da bir özelliğidir. Ayrıca yine internet üzerinden gerçekleştirilen siber suç ve hackerların ortaya çıkışı bilgi toplumunun dayandığı teknolojinin barındırdığı riskleri temsil etmektedir.

1.3.5. Ağ Toplumu

20. yüzyıldan itibaren gelişmiş toplumların ağ toplumuna doğru emin adımlarla ilerlemeleri, ağ toplumunu ulaşılması gereken bir hedef olarak göstermektedir. Toplumsal değişimin özünde ağların olduğu düşüncesiyle karakterize olan ağ toplumu, yerkürenin birbirine ağlarla bağlandığı, zaman ve mekan bağlamında sınırların ortadan kalktığı toplum biçimidir. Dünyanın bilgi ve iletişim teknolojileri etrafında yeniden şekillenmesine işaret eden ağ toplumu, tüm alanlarda yeniden oluşumu ifade etmektedir (Bozkurt, 2014a: 519). Toplumun tamamını yeniden inşa eden, iletişim ortamlarını farklılaştıran ve hayatın her alanında bulunan ağlar, kişilerin bakış açılarını ve davranış biçimlerini değiştirerek, bir nevi küçük bir dünya inşa etmektedir.

Van Dijk, (2016: 48-49) bir anlamda kaostan düzen üretilmesi biçiminde gördüğü ağ kavramını, bir birimin öğeleri arasındaki ilişkilerin toplamı şeklinde tanımlamıştır. Bozkurt, (2014a: 512) sanal yapılar olan ağların küresel bir beyin gibi

hareket ettiğini ve gücünü ağlara katılımcı bir yaklaşımla ortak olan bireylerden kazandığını ifade etmiştir.

Ağ toplumu kavramını 1996 yılında ilk defa gündeme getiren Castells, ağ toplumunun oluşumunda temel kaynağın enformasyon devrimi ve küresel kapitalizm olduğunu belirtmiştir. Yaşama dair tüm süreçlerin ağlar etrafında örgütlenmesiyle meydana gelen ağ toplumu, bilişim ve haberleşme teknolojileriyle sağlanan yeni bir sosyal yapıyı tarif etmektedir. Ağ toplumu kuramının göze çarpan ilk noktası, tüketim toplumu gibi sadece batı toplumlarını değil, pek çok sebebin etkisiyle batı dışı toplumlara da kapsıyor olmasıdır (Castells, 2013: 89-92). Van Dijk, (2016: 42) enformasyon toplumunda içerik üzerindeki yoğunlaşmanın, ağ toplumunda modern toplumun biçim ve teşekküllerine kaydığını belirtmiş ve ağ toplumunu aşağıdaki şekliyle açıklamıştır:

Ağ toplumu, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir alt yapının toplumun her seviyesindeki –bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal- örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar giderek artan bir biçimde bu toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır.

Ağ toplumu tasarısına göre insan hayatının en eski biçimleri arasında yer alan ağ, günümüzde World Wide Web ve internet ile birlikte daha etkin bir tasarıya bürünmüştür. Ağlar, dijital teknolojiler sayesinde bilginin elde edilmesi, dağıtılması ve iletilmesi aşamalarında fırsatlar sağlamıştır. Ağların sağladığı yararların sadece kişi ve bilgi arasında kalmayıp bilgiyle bilgi etkileşimini de olumlu yönde etkilemesi bu düşüncenin daha fazla önem kazanmasıyla neticelenmiştir (Bozkurt, 2014a: 519-520). Van Dijk'in (2016: 290-291) istikrarsız bir toplum olarak tanımladığı ağ toplumunun bir ucunu oluşturan bağıllık, düşünce ve davranışların genişleyerek artmasına neden olmaktadır. Diğer uçta yer alan bölünmüşlük ise toplumsal gerginliği meydana getirmektedir.

Castells'e göre ağ toplumunun en belirgin kavramı "zamansız zaman"dır. Ağ toplumunda hayat bulan sanallık, (sanal gerçeklik, sanal kimlik, sanal cemaat) zaman nosyonuna "eş zamanlılık" ve "zamansızlık" olarak iki şekilde etki etmiştir. Zamansızlık, ağlarda türeyen olguların sıkıştırılmasını ve anlık oluşunu ifade ederken, eş zamanlılık, küresel durumlarda ağlarda meydana gelen hızlı ve karşılıklı etkileşimi belirli kılmaktadır. İnsan dahil sosyal pratiklerin maddi yanını tanımlayan "uzam" ise daimi olarak zaman kavramıyla birlikte sarf edilmektedir (Castells, 2013:

546-613). Bu çerçevede, geleneksel toplumlarda komşu olma gibi yakınlıkları açıklamak için tercih edilen uzam, günümüzde telekomünikasyon ve bilgisayar sistemi mekanları ile bağlantılı bir hale bürünmüş ve “yerler uzamı” biçiminden “akışlar uzamı” konumuna doğru yol almıştır. Toplumun çeşitli pratiklerine “küresel ağlara katılım” yönünde şekil veren “akışlar uzamı”, söz konusu biçimi ile bireylerin etkileşimlerine, sosyal uygulamalarına, maddi örgütlenmelerine ve davranışsal kalıplarına da yol göstermektedir (Sucu, 2016: 80-83). Van Dijk, (2016: 244-246) ağ toplumunda aslen doğal çevreyle anılan zaman ve uzamın birleştirilmesi sürecinin bireyselleşme ve sosyalleşmeyle birlikte ilerlediğini belirtmiş ve bunu sosyal çevre üzerinden anlatmıştır. Parçalara ayrılan ve daha objektif hale bürünen sosyal çevrenin standartlaşmaya ve aynı zamanda seçiciliğe sebep olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda ağ toplumunda bireylerin, sosyal çevrenin genel anlamdaki olumsuz niteliğinden sosyal ağ sitelerine dahil olarak kurtulmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Örneğin, bireyin kişisel bahçesinin sınırlarını ortaya koyan bir Facebook adresi, parçalara ayrılmış bireysel dünyanın bir bütün haline getirilme çabasıdır.

Küresel, yerel ve bazen de küreyerel boyutları kapsayan ağ toplumunun birimleri homojen, parçalanmış ve görece dağınıktır. Genelde tek bir merkez ile anılmayan ağ toplumu ekonomi, kültür, politika gibi daha az merkezileşmeye yol açan birden çok merkeze sahiptir. Geleneksel topluma oranla daha az kapsayıcılığa sahip olan ağ toplumunda kişiselleşme ön plandadır. Dayanışmanın eksik olması, kişileri kendi ayaklarının üstünde durmaya itmektir. Çünkü ağ toplumunda yer edinmek kişinin çabasına bağlıdır. Ağ toplumunda kitle medyası vasıtasıyla inşa edilen sanal topluluklar ise yüz yüze iletişimi arka planda bırakarak dolaylı iletişime kaynaklık etmektedir (Van Dijk, 2016: 71-73). Ağ toplumlarında geleneksel bütünlük halinin eski önemini yitirmiş olması ortak kültürel öğelerin azalmasıyla sonuç vermiştir. Ağ oluşturma bir gereksinim haline dönüşmesi, tüm sistemleri homojenleştirerek, karşılıklı olarak küresel arenada bir araya getirmiştir. Bunlarla birlikte katılım kültürüne sebep olan ağ toplumu, en büyük etkisini örgütlenme biçimlerini değiştirerek göstermiştir. Dijital çağda sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleşen örgütlenmeler aynı zamanda rekabetin yapısını da dönüştürmüştür.

Ağ toplumunun toplumsal yaşamda sebep olduğu bir takım olumsuzluklar, kişileri yine sorunun kaynağına yönelterek çözüm aramaya sevk etmiştir. Bu süreçte sosyal ağlar kimileri için hayatta kalmanın zorunlu bir gerekliliği olarak görülürken

kimilerine göre de gönüllülük üzerine tercih edilen bir mecradan öteye gidememiştir. Her iki durumda da barındırdığı olumsuzlukları gideremeyen sosyal ağlar, yarattıkları sanal gerçeklikler ile kişilerin arafta kalmalarına yol açmıştır. Tüm bunlar risk toplumunu aynı zamanda medya toplumu olarak gören Ulrich Beck'in anlatımlarını güçlendirmesi için elverişli ortamı hazırlayan öğeler olarak işlev görmüşlerdir. Ayrıca yaygın duruma gelen sosyal ağlar, risklerin küreselleşmesi hususunda da önemli bir yeri istila etmektedir.

1.4. ULRICH BECK İLE RİSK TOPLUMU KURAMINA GİRİŞ

20. yüzyılın sonuyla beraber modern toplum başlığı altında açıklanan toplumsal yapılar, birçok ünlü düşünür tarafından farklı kavramlarla isimlendirilmiştir. Sözü edilen ve literatürde öne çıkan kavramlar arasında yer alan risk toplumu, Ulrich Beck tarafından geliştirilmiş ve Anthony Giddens gibi sosyologlar aracılığıyla da benimsenmiştir. Bunların sonucu olarak da risk, sosyolojinin ilgi alanı içerisinde yer alan bir olguya dönüşmüştür (Delibaş, 2017: 47-48). Dünyadaki hızlı değişimler karşısında, gündelik yaşamın öne çıkan söylemleri arasında yer almaya başlayan risk, kişilerin hayatlarını şekillendiren ve beklentilerini farklılaştıran, Ulrich Beck ile birlikte anılan risk toplumu kuramına kaynaklık etmiştir.

Risk toplumu kuramının kurucusu olan Ulrich Beck, 1944 yılında Almanya'nın Pommern/Stolp şehrinde doğmuştur. Beck, 1966 yılında hukuk eğitimine başlamış fakat bir süre sonra eğitimini yarıda bırakmıştır. Öğrenimine Münih Üniversitesi'nde Psikoloji, Sosyoloji, Siyasal Bilimler ve Felsefe alanında devam eden Beck, 1979 yılında Münster Üniversitesi'ne sosyoloji profesörü olarak atanmıştır. Beck, kendisini dünyaya tanıtan ve daha sonrasında hızla çevirileri yapılan Risk Toplumu kuramını, ilk kez 1986 yılında yayınlanan "Risikogesellschaft? Auf dem Weg in eine andere Moderne" isimli kitabında temellendirmiştir (Çuhacı, 2004: 9-18). 2015 yılında hayatını kaybeden Beck, rasyonalite geleneğine ve Kıta Avrupası sosyolojisine bağlı bir şekilde görüşlerini şekillendirmiştir. Beck, toplumda yer alan sorunları sosyoloji bilimiyle çözüme ulaştırmayı hedeflemiş ve sosyal sorunlar karşısında da bilincin önemini dile getirmiştir (Memiş, 2017: 36). "Günümüz toplumlarını risk toplumu olarak

tanımlayan Beck, risk toplumunun sorunlarından kurtuluşu içinde kendi üstünde düşünen modernleşme kuramını ortaya atmıştır”. (Çuhacı, 2007: 130)

“Beck, gelecekteki olası tehlikelere göndermede bulunan risk kavramından hareketle, içinde yaşadığımız dünyada ne gibi tehdit ve risklerle sarmalandığımızı sosyolojinin modernlikle ilişkisi çerçevesinde inşa ettiği risk toplumu teorisiyle analiz etmiştir”. (Esgin, 2013: 686) Beck, risk olgusunu, birbiriyle doğrudan ilişkili yapıların bir ürünü olarak görmüş ve risk toplumu kuramıyla da farklılık arz eden toplumsal dönüşümlerin tamamını, daha geniş bir risk kavramı açıklaması dahilinde toplamayı hedeflemiştir (Köse, 2007: 44). Weberyen Sosyoloji ve Eleştirel Kuram gelenekleri üzerine inşa edilen risk toplumu, toplumu çok kültürlülük ve kozmopolitanizm temelinde yeniden düşünmeye davet ederek, kapsamlı bir modernlik sosyolojisini ifade etmektedir (Günerigök, 2015: 13). Risk toplumu, uzun zamandır adından söz ettiren risk kavramının değişen anlamına ve etkisine vurgu yapmaktadır. Bütün toplumları abluka altına alan tehlike ve tehdit risk toplumunun merkezinde yer almaktadır.

Beck, teknik-ekonomik gelişmelerin kaynaklık ettiği, giderek artan çatışmaları belirgin kılarak, klasik endüstrinin risk toplumuna evrildiği tezini temellendirmeye çalışmıştır (Richter, 2012: 102-103). Beck’in risk toplumu kuramı, toplumlar arasında ya da belli bir toplum içerisinde meydana gelen, risk anlamlarındaki farklılaşmaları ele alan sosyolojik değerlendirmelerden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Yaşanılan dünyada tanımlamakta güçlük çekilen belirsizlikleri ve bunların sebep olduğu olası tehlikeleri risk toplumu kuramıyla anlatmaya uğraşan Beck, aynı zamanda temelinde modernleşme sürecinin yer aldığı tüm olumsuzlukları anlama açısından da belirli bir bilince ulaşmaya imkan tanımaktadır (Esgin, 2013: 688). Turner, (2002: 247) modern toplumu tanımlama teşebbüslerinin temelinde risk toplumu kuramının yer aldığını açıkça belirtmiştir.

Modernleşme sürecinin devam etmekte olduğunu alenen belirten Beck, toplumsal değişmeyi modern öncesi dönem, basit modernleşme/erken modernleşme (sanayi modernliği) ve düşünümsel modernleşme (risk toplumu) olmak üzere üç aşama şeklinde ele almıştır (Soydemir, 2013: 33). Beck, (2005: 72) modern toplumların başından geçen iki evreyi birbirleri arasındaki farkı gözeterek açıklamıştır:

Basit modernleşme, geleneksel toplum biçimlerinin sanayi toplum biçimleri tarafından birincileyin çözülmesi, ikincileyin devralınması anlamına gelirken, düşünümsel modernleşme, sanayi toplum biçimlerinin başka modernlikler tarafından birincileyin çözülmesi, ikincileyin devralınması anlamına gelir.

Basit modernleşme tek tip tek çizgi üzerinden ilerleyen bir modernleşmeyi ifade ederken, düşünümsel modernleşme modern rejimin paradokslarını ve sınırlarını kabul etmesinin dolaylı yoldan anlatımının göstergesidir (Giddens ve Pierson, 2001: 228). Düşünümsel modernleşme, basit modernleşmenin yapıyı yeniden üreten aktörlerinin yerini yapıyı değiştiren aktörlere bıraktığı durumun anlatımıdır (Richter, 2012: 104). “Basit modernleşme kuramları modernleşmeyi otistik olarak, düşünümsel modernleşme kuramıysa ağ ilişkileri biçiminde, bağlamda uzmanlaşma biçiminde düşünür”. (Beck, 2005: 185) Yılmaz, (2010: 41) bu doğrultuda risk toplumunun makro söylemsel bir analiz olduğunu ifade etmiş ve modernlik üzerine yapılan tartışmalardan da beslendiğini dile getirmiştir. Günerigök’e (2015: 12) göre tüm bunlar da modernitenin dönüşen ve ilerleyen yüzünün “modernite/ler” şeklinde yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır.

1.4.1. Risk Toplumunun Ortaya Çıkışı

Beck, (2005: 73-75) risk toplumunun oluşumunu sanayi toplumundan kopuk bir süreç şeklinde incelememiştir. Bu doğrultuda basit modernleşme olarak tanımladığı sanayi söylemini risk toplumunun gelişmesinde temele koymuş ve sanayileşmenin toplumsal değişime yol açan üç varsayımı üzerinde durmuştur. İlk olarak sanayi toplumunda kişilerin toplumda yer ettikleri pozisyonlara göre sınıflar içerisinde örgütlendiklerini belirtmiştir. Toplumbilimsel olarak yaşam öyküleri resmedilmiş ve mesleki konum hayatın her alanını etkileyen unsur olarak öne çıkarılmıştır. İkinci olarak Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi olguların geleneksel toplumu çözerek, baştan başa süreklilik içerisinde ve patlamalı bir biçimde yaşandığını dile getirmiştir. Son olarak da rasyonelliğe dayanan, özneyi hakimiyeti altına alan, çizgisel ve tek boyutlu olarak ilerleyen sanayi toplumunun kendini kendi içinde temellendirmek zorunda olduğunu altını çizmiştir.

Beck, risk toplumunun ortaya çıkışını doğrudan sanayi toplumunun gelişimine bağlamıştır. Sanayi toplumu sürecinde teknolojinin kaynaklık ettiği toplumsal yenilenme süreçlerinin sorgulanmadan, ilerisinin göz önünde bulundurulmadan uygulandığını belirtmiştir. Ona göre sanayi toplumunun kontrol, denetim ve güvenlik mekanizmalarının yetersiz kalması sonucunda artan bireysel,

toplumsal ve ekolojik riskler, risk toplumunun oluşumuna kaynaklık etmiştir (Çuhacı, 2004: 53-54). Beck, (2005: 9-38) risk toplumunun oluşumunda önceki yüzyıllarda egemen olan risklerden farklı olarak modernleşme sürecine mahsus olan riskleri görmüştür. Risk toplumunu eskime süreci içerisine giren sanayi modernliğinin tanınmamış yüzü olarak ele almıştır. Dünyanın hesaplanabilirliği üzerine kurulu olan sanayi modernliği çevresel, kimyasal ve genetik mühendisliğiyle ilgili hesaplar dahilinde olmayan risklere sebep olarak risk toplumunu meydana getirmiştir.

Beck, (2005: 38-43) risk toplumu kuramını tanımlamak, sanayi toplumu ile arasındaki çağ farkını vurgulamak ve genel bir çerçeveye oturtmak üzere risk toplumunu meydana getiren aşamaları beş madde ile izah etmeyi tercih etmiştir:

(a) Çevresel, kimyasal ya da genetik mühendisliğiyle ilgili tehlikeler birtakım karar verme süreçlerinin sonunda ortaya çıkmıştır. Bu durum tehlikenin, üzerlerinde egemenlik kurmanın mümkün olmadığı doğa güçleri, tanrı ve cinlere atfedilip, onlar aracılığıyla açıklanamayacağını göstermiştir.

(b) Riskleri incelemek için oluşturulan yerleşik norm sistemleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kararlara bağlı olarak ortaya çıkan tehlikeler denetlenememiş ve denetlenebilirlik güvence altına alınamamıştır.

(c) Risk toplumu kararlara bağlı bir öz-yıkım, öz-tehdit oluşturma ve dünyaya sundukları belirsizliğe hakim olma açısından diğer çağlardan ayrılmıştır. Özellikle araştırma kurumları ve sanayi işletmeleri sebep oldukları tehlikeler ile kendi kendilerinin en uzun soluklu düşmanı haline dönüşmüşlerdir.

(d) Risk toplumu sonuçlar ve tehlikelerle ilgili kültürel algılama farklılıklarını meydana getirmiştir. Kimileri gıdalardaki zehirli maddeleri bir tehdit olarak algılayan kimileri de söz konusu gıdalardaki zehirli maddeleri gündeme taşıyanları kendisine bir tehdit olarak görmüştür.

(e) Toplum tarafından üretilen ve karara bağlanan tehlikeler, güvence altına alınabilirlik sınırını aştığında risk toplumu aşamasına geçilmiştir. Risk toplumunda kişisel ve teknik-bilimsel projeler sigortalanamazdır. Aynı zamanda belirsizlik ve uzmanlara bağımlılıkta egemen durumdur.

Beck'e göre risk toplumu, toplumsal alanda yaşanan üç değişimle kendini göstermiştir. Birinci değişim alanı modern sanayi toplumuyla doğa ve kültür kaynakları arasındaki değişimdir. Modernleşmenin kendini kabul ettirmesiyle kişiler doğa içinde doğal olmayan yapay bir yaşam sürmeye başlamış ve doğa da doğallığından bir hayli uzaklaşmıştır. Doğal dengenin bozulmasına, tüketilip ayrıştırılmasına ve doğanın toplumsallaşmasına yol açan bu durum insanın doğa üzerinde egemenlik kurmaya çalışmasının bir sonucudur. İkinci değişme alanı sanayi toplumu ve basit modernleşme tarafından meydana getirilen tehditler ve sorunlar arasındaki ilişkidir. Bu değişme toplumsal düzenin temel varsayımlarının ve güvenliğinin sarsılması yönünde gerçekleşmiş ve bütün alanları kapsamıştır. Üçüncü değişme alanı ise kolektif ve gruplara özgü her türlü tanımlama ediminin bireylere yöneltilmesiyle meydana gelmiştir (Beck, 2005: 36-37). Sanayi modernliği, toplumda kaynaklık ettiği dönüşümlerin arkasında yer alan olumsuzlukları göremeyerek kendi sonunu hazırlamıştır. Sosyal bütünleşmenin giderek çözülmeye evrilmesi; geçerli risk hesaplamalarını çökertmiş, istenmeyen görünümünün sayısını artırmış ve risk toplumuna temel oluşturmuştur.

Esgin, (2013: 685) yalnızca betimleyici bir teori olmakla kalmayan risk toplumunun, aynı zamanda modern insana içinde yer aldığı yıkıcı duruma dair nasıl bir davranış sergilemesi hususunda da yol gösterdiğini belirtmiştir. Yine bir başka açıdan risk toplumunu, kapitalizmin yeni görünümünün yarattığı bireysel açmazların üstesinden gelinmesinin ve sebep olduğu büyük ölçekli olumsuz etkilerin meşruiyet zemininde sunulmasının önemli bir kuramsal aracı olarak görmüştür.

1.4.2. Risk Toplumunu Sanayi Toplumundan Ayıran Çizgiler

Beck, (2014: 24-25) insan eyleminin en eski fenomenleri arasında yer alan risk olgusunun yeni çağa özgü olmadığını dile getirmiştir. Bu noktada risklerin artık macera, cesaret gibi kişisel anlamından ciddi şekilde uzaklaştığını, tüm hayatın kendi kendini yok etmesi ile sonuçlanan küresel boyuta ulaştığını belirtmiş ve günümüz risklerini sistematik olarak daha vahim bir duruma gönderme yapan modernleşme riskleri olarak ele almıştır. Çuhacı, (2004: 51) bütün dünyadaki yaşamların güvencesini sarsan, ekolojik ve ileri teknoloji riskleri şeklinde kategorize olan günümüz risklerinin önceki çağlarda görülen sağlık ve yoksulluk risklerinden ayrıldığını dile getirmiştir.

Beck'in (2005: 38) risk toplumunu sanayi toplumundan ayırdığı analitik çizgi “alınan kararlar sonucunda meydana gelen tehlikeler karşısında güvenlik normları sistemlerinin işlemez olduğu” yerdır. Beck, (2014: 28) sanayi toplumunun yol açtığı risklerin iktisadi sömürüsü üzerinden, risk toplumunun tehlike konularının ve siyasi potansiyellerinin meydana geldiğini ifade etmiştir.

Beck, refah bölüşümünün yerini risk bölüşümüne bıraktığı, “post-endüstriyel” olarak adlandırdığı, ikinci bir modernleşme zamanında olduğumuzu iddia etmiştir. Bunun arka planında da sosyal devlet güvencelerinin gerçek maddi sıkıntıları nesnel olarak azaltmış olmasını ve bilgi teknolojilerinin ilerleyiş halini görmüştür (Timur, 2017: 189). Beck, (2014: 16-17) sınıf, çekirdek aile, bilim, ilerleme, mesleki çalışma şemaları ve demokrasi anlayışı gibi tasarımlarla karakterize olan sanayi toplumunun “yarı-modern” bir toplum olduğunu ifade etmiştir. Sanayi çağının kendi yapıları ve ürünleri olan bu tasarımlar, modernliğin muhtevası ile fonksiyonel dokusunu meydana getiren eşitlik, şüphecilik ve yurttaşlık hakları gibi konularla çelişki içerisine düşmüştür. Sürekliliğe dayanan sanayi toplumu, söz konusu çelişkiler karşısında seçici davranamayarak kendi kendini istikrarsızlaştırmış ve bu durum duraklamasının sebebini oluşturmuştur. Tüm bunlar ise sanayi toplumu tasarımlarının sarsılarak, modernlik ilkelerinin risk toplumuna kayması ile sonuçlanmıştır. Timur, (2017: 190) risk toplumunda daha çok gelenekselliğe dayanan çekirdek aile yapısının ebeveynlik, cinsellik ve aşk konuları etrafında yeniden şekillendiğini ve bunun da toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması ile sonuç verdiğini belirtmiştir. Risk toplumunda yine geleneksel formlara sahip mesleki çalışma standartları da değişmiştir. İş ve iş olmayan arasındaki ayrımın netliğini kaybetmesi, çalışma saatlerinin ve yerlerinin esnekleşmesi gibi olgular istihdamın etkisini büyük ölçüde azaltan uzaktan çalışma sistemlerini hayata geçirmiştir. Öte yandan risk toplumunun kuşkuculuğu bilimsel çalışmanın merkezinde yer alan rasyonalitenin sorgulanması ile netice vermiş ve tüm bunlar sanayi modernleşmesinin başarısızlığının aksine siyasal işlevini başarıyla gerçekleştirmesinden kaynaklanmıştır.

Esgin'e (2013: 686) göre toplumsal biçimlenişleri açısından sanayi toplumu ve risk toplumu birbirlerinden ayrılmaktadır. Malların dağıtımı sanayi toplumunun özünü oluştururken, risk toplumu tehlike ve kötülüklerin dağıtımına odaklanmaktadır. Sanayi toplumu sosyal sınıflara vurgu yaparken, risk toplumu bireyselleşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Beck, (2014: 115) sanayi toplumunda

yaşamın sürdürebilmesi için yoksullukla mücadele etme, statü kaybetme, sınıf bilinci ve kariyer yapma gibi yeteneklerin, risk toplumunda esas önemini kaybettiğini dile getirmiştir. Risk toplumunda “tehlikeleri öngörme ve onlara tahammül etme ile biyografik ve siyasi olarak tehlikelerle başa çıkma yeteneği” sahip olduğu hayati önem ile ortaya çıkmaktadır. Çuhacı (2004: 56) ise sanayi ve risk toplumu arasındaki anlam farkına dikkat çekmiştir. Sanayi toplumu iş sahası, zenginlik, aşırı üretim ve sosyal güvence gibi olumlu durumları çağrıştırırken risk toplumu itimatsızlık, korku ve kargaşa gibi olumsuz durumları anımsatmaktadır.

Beck, (2014: 13-14) klasik sanayi toplumunu risk toplumundan ayırırken servet ve risk üretimi üzerinde durmuştur. Klasik sanayi toplumunda servet üretimi ve bunun sosyal hayattaki mantığı risk üretimi mantığına baskınken risk toplumunda bu durum tersine dönmüş ve risk üretiminin mantığı servet üretimi mantığını geride bırakmıştır. Modernleşme sürecinde üretici güçlerin masumiyetin yitimine doğru yol almaları sonucu risk üretimi egemenliğini genişletmiştir. İlk aşamada söz konusu olan örtük riskler bilimsel araştırmalara, kamusal eleştirilere konu olup küreselleştikçe gizlilik örtüsünü üzerinden atıp merkezi bir öneme sahip olmuştur. Modernleşme riskleri fabrikalarla ya da mesleki tehlikelerle ilgili olmanın aksine yerellikleri, grupları, sınırları aşarak insanların, hayvanların ve bitkilerin hayatında geri döndürülemez sonuçları meydana getirmiştir. Beck, (2014: 55) alınan kararlar sonucunda oluşan risklerin, sermaye kaynaklı sanayi toplumlarında egemen olan sınıf konumlarından ziyade risk konumlarına işaret ettiğini belirtmiştir. Risk konumlarında riskten etkilenen ve etkilenmeyen gibi kutuplaşma temelinde bir ayırım söz konusu değildir. Bu ayırım olsa olsa riskten “etkilenen” ve “henüz etkilenmeyen” şeklinde adından söz ettirebilir.

Modernleşme risklerinin yol açtığı toplumsal dinamiklerin sınıflara özgü kategorilerle açıklanamayacağını ifade eden Beck, söz konusu risklerin sınıf şuurunda çözümlere sebep olacağını da altını çizmiştir. Kişinin sınıfsal durumu, sanayi toplumunda üretim ilişkileri ve üretim araçlarıyla tayin edilirken, risk toplumunda riskler karşısındaki mağduriyet belirleyici olmaktadır. Risk toplumlarının meydana getirdiği risk cemaatleri, toplumsal dayanışmanın geleceğe ilişkin tehlike ve kaygıya dayandığını ortaya koymaktadır. Beck, her ne kadar risk toplumunda sınıflı toplumun niteliklerine bağlı kalınmadığını dile getirse de öte yandan sınıflı toplumların varlıklarının tamamen ortadan kalkmayacağını da

belirtmiştir (Timur, 2017: 190). Beck, (2014: 71-72) bu noktada eşitsiz, sınıflı toplumların pozitif amacı içeren “eşitlik” idealinin risk toplumlarında negatif amacı içeren “emniyet” idealine dönüştüğünü belirtmiştir. Sınıflı toplumun rüyası herkesin pastadan pay alması gibi iyi bir şeye yönelikken risk toplumunun ütopyası kötü olanı önlemek ve herkesi zehirlenmekten korumaktır. “Açım!” ihtiyaç ortaklığına dayanan sınıflı toplumun itici gücünü teşkil ederken, “korkuyorum!” endişe ortaklığına dayanan risk toplumunun itici gücünü temsil etmektedir.

Sanayi ve risk toplumu paradigmaları tarihsel süreklilik ve sosyal oluşumları açısından da birbirlerinden ayrılmaktadır. Basit modernleşme ile eşleşen sanayi toplumu değişimin motorunu amaçsal rasyonaliteye bağlarken, düşünümsel modernleşme ile eşleşen risk toplumu değişimin işleyen gücünü yan etki gruplarıyla açıklamaktadır. Sanayi modernleşmesini gelecekteki modernleşme süreçlerinden ayıran temel nokta sezilmemiş, üzerine kafa yorulmamış fakat aynı zamanda dışsallaştırılmış olan şeylerdir (Günerigök, 2015: 18). Sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş modernleşmenin kendi kendini hedef almasıyla gerçekleşmiştir. Sanayi modernleşmesinin yol açtığı tehlikelerin mevcut kurumlar tarafından denetlenememesi belirsizlik, yabancılaşma ve huzursuzluklarla çevrili, emniyetin ve güvenin yitirildiği risk toplumunu meydana getirmiştir.

1.4.3. Risk Toplumu Kuramının Temel Özellikleri

SSCB'nin dağılma sürecinden sonra bu konuya yönelen Beck, risk toplumu kuramıyla modernleşme sonrası gelişmeleri temele alarak, 21. yüzyıl toplumsal yapısını bütünsel olarak açıklayabilmeyi amaçlamıştır. Beck, 19. yüzyılda feodal yapıyı alt üst eden modernleşmenin bugün de aynı şekilde sanayi toplumunu parçaladığını ve böylelikle yeni bir sürecin oluşumuna da kaynaklık ettiğini belirtmiştir. Beck'in modernleşmenin yeni ifadesi olarak ele aldığı, geleceğe yönelik olumsuzlukları içeren risk toplumu, sanayi toplumunun bugünlere bıraktığı tehlike, tehdit ve risk unsurlarını kapsadığı gibi toplumsal, bireysel ve çevresel açıdan sebep olduğu yan etkilerini de sınırlarına dahil etmiştir (Çuhacı, 2007: 135-136). “Beck’e göre 21. yüzyıl düşünümsel modernleşme ve modernite karşıtlığı arasındaki mücadeleye şahitlik edecektir. Toplumsal eleştirinin görevi ise “öteki” modernleşmenin oluşumuna katkıda bulunmaktır”. (Richter, 2012: 105) Beck, (2005: 244) birçok olumsuzlukla karakterize olan 21. yüzyılın, post-modernizm, geç

kapitalizm ya da hizmet toplumu gibi tanımlamalara tabi tutulmasının yetersiz olacağını dile getirmiş ve yaşanan toplumu aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir:

Yaşadığımız toplum, kendinden kuşkulanmaya başlayan, her şey yolunda giderse kuşkuyu, kendi kendini sınırlamanın ve kendini değiştirmenin ölçütü ve inşa ilkesi haline getirecek olan modernliktir. Kuşkular özgürleştirir; hem de özellikle bizzat iktidara getirdikleri uzmanların egemenliğinden özgürleştirir.

Beck, (2014: 26-29) hesaplanamazlıkların ve tehditlerin yayıldığı, bilinmeyen ve kasıtsız neticelerin toplumun hakim gücünü oluşturduğu risk toplumunda öne çıkan beş temel özellik belirlemiştir:

(a) Risk toplumunda üretilen riskler, algılama yeteneklerini aşan, özü bakımından göze görünmeyen ve nedensel yorumlar ile karakterize olan risklerdir. Geri döndürülemez zararlara sebebiyet veren riskler, onlar üzerine, bilgi çerçevesinde yapılan açıklamalarla çarpıcı bir şekle bürünebildiği gibi tehlikesizmiş gibi de lanse edilebilmektedir. Bu açıdan medya aracılığıyla riskleri tanımlama vazifesiyle yükümlü bilimsel ve hukuki meslekler sahip oldukları kilit pozisyonlar ile öne çıkmaktadır.

(b) Risk toplumunda toplumsal risk konumları ortaya çıkmaktadır. Risklerin paylaşımı bazı nitelikleriyle sınıfsal veya zümresel pozisyonları gözetse de temelde farklı bir paylaşım mantığına işaret etmektedir. Modernleşme riskleri, nihayet onları üretenlere de tesir etmektedir. Riskler aynı zamanda yeni uluslar arası eşitsizlikleri inşa etmekte ve ulusal yeterlilik sisteminin altını üstüne getirmektedir. Zararlı maddelerin bütün insanlığı ilgilendirmesi karşısında uluslararası anlaşmaların gündeme getirilmiş olması risk toplumunun dünya risk toplumu olduğunu açıkça göstermektedir.

(c) Güç dengelerine ve riskin hangi hususta olduğuna göre değişiklik gösteren risk tanımlamaları, yenilenlerin yanı sıra galip gelenlerin varlığı ile de sonuçlanmaktadır. Galip gelenler açısından modernleşme risklerinin büyük çaplı iş olarak algılanması, risklerin kapitalist gelişme mantığı ile ilişkisini kesmediğini, aksine söz konusu mantığı yeni bir aşamaya taşıdığını ortaya koymaktadır. Ekonomistlerin bitmez tükenmez gereksinimler olarak gördüğü, uygarlığın temelini verdiği bu riskler, giderilebilir açlık ve ihtiyacın tersine tükenmezdirler, sonsuzdurlar ve aynı zamanda kendi kendilerini de üretirler.

(d) Sınıf konumlarında varlık bilinci sınırlarken risk konumlarında bilinç varlığı sınırlamış, bilgi siyasi bir anlama sahip olmuş ve mağduriyet temel nitelik olarak ortaya çıkmıştır.

(e) Apolitik olarak geçerli olan her şey risk toplumunda politik olana dönüşmüştür. Mahrem alanına kadar genişleyen siyaset, risk toplumunda azar azar ya da hızla felaketin potansiyelini inşa etmiş, yetkiyi yeniden örgütlemiştir.

Geçmişte söz konusu olan tüm riskler, doğrudan ya da dolaylı olarak hijyen teknolojisindeki yetersizlik kavramıyla ilişki içerisinde anılmıştır. Fakat bugünkü riskler, temeline yetersizliğin aksine sanayileşme sürecindeki aşırı üretimi yerleştirmiştir (Beck, 2014: 25). Risk toplumunu meydana getiren tüm özellikler birbirlerine çok fazla bağımlı ve iç içe geçmiş bir biçime sahiptir. Yeni sisteme dair düşüncelerle bezelen risk toplumu, toplumda oluşan kırılmaları anlamaya yönelmiş ve böylelikle merkezine bilim, politika, kapitalizm ve medyayı yerleştirmiştir. Öte yandan endişe verici bir geleneğe işaret eden risk toplumu kontrolsüzlük, uzman diyalektiği ve sanallıklarla çevrilidir (Eryeşil, 2015: 31-35). Görünebilenden görünmeyene geçişi ve yeni bir modernleşme sürecini ifade eden risk toplumu kriz, kaos, korku, tehdit ve zarar gibi kavramlarla çevrilmiştir. Risklerin önceden tahmin edilemiyor oluşu güvenlik ve risk algılamalarını dönüştürmüş, karar alma ve sorumluluk duygusunu farklılaştırmıştır.

Bayhan, (2006) risk toplumunu “şer”lerin ağır bastığı bir modernlik evresi şeklinde tanımlamış ve risk toplumunda olan ve olası riskleri beş kategori ile ele almıştır:

(a) Ekolojik riskler, küresel ısınma, nükleer savaş tehdidi, ozon tabakasının incilmesi ve deprem, sel yangın gibi doğal riskleri kapsamaktadır.

(b) Sosyal riskler, boşanmaların artışı ve tek ebeveynliliğin hakim olmasıyla birlikte aile yapısında meydana gelen değişimleri, medya ve internet aracılığıyla mahremiyetin dönüştürülmesini ve tabakalar arası uçurumun yol açtığı işsizlik ve yoksulluk gibi riskleri sınırlarına dahil etmektedir.

(c) Teknolojik riskler, manyetik kirlenmeye yol açan kitle imha, kimya ve biyolojik silahlarla ilgili tehlikeleri ifade etmektedir.

(d) Kültürel riskler, medya ve sinema aracılığıyla hayat tarzlarının Amerikanlaşmasını ve temelde de bunun sebep olduğu homojenleşme, etnosentrizm ve kültürel çatışma gibi durumları tanımlamaktadır.

(e) Siyasal riskler, bölgesel çatışma kaynaklı savaş, terörizm ve gelişmiş ülkelerin hegemonyası gibi unsurları tarif etmektedir.

Çağdaş dünya kuramları arasında yer alan, hakim sınırları geçersizleştiren, düşünme modellerini göreceleştiren, kargaşaya kaynaklık eden ve Beck'in yaşanması gereken bir süreç olarak ele aldığı risk toplumu, duyulmadık görülmedik olan her şeyin niteliğini değiştirerek, onları alışıl gelmiş durumunda topluma sunmaktadır. Bu durum değişik görüntülerle ortaya çıkan tehlikelerin üzerini örterek, onları meşru kılmakta ve böylece riskin etki alanını genişletmektedir.

1.4.3.1. Bumerang Etkisi

Sanayi modernliğiyle birlikte tahmin edilebilir yarguları tahmin edilemez neticelere dönüştüren ve bu doğrultudaki teşebbüsleri de gerektiren risk, çernobil faciası, küresel ısınma ve nükleer silahlanma gibi insan eliyle oluşturulmuş, nesiller boyu devam eden tehlikeler ile anılmaya başlamıştır (Esgin, 2013: 687). Beck, (2014: 37) sanayi üretimi ve yönetimi sahalarında demokratikleşme aracı olarak gördüğü riski aşağıdaki şekliyle tanımlamıştır:

Risk taylorleri, doğa bilimleri ile insan bilimlerinin, gündelik rasyonalizm ile uzman rasyonalizminin, çıkar ile olgunun henüz farkına varılmamış, gelişimini tamamlamamış ortak yaşamını ifade eder. Aynı zamanda biri ya da öteki değildirler. Artık uzmanlaşma yoluyla birinden ya da diğerinden tecrit edilemez ve kendi rasyonalizminin standartlarına göre geliştirip belirlenemezler. Disiplinler, yurttaş grupları, işletmeler, yönetim ve siyaset istihkamlarını aşan ortak bir etkilemeyi varsayar ya da bu istihkamlar arasında dağılarak zıt tanımlar ve tanım mücadeleleri haline gelirler.

Risk toplumunu karakterize eden, yukarıdaki paragrafta da kısmen açıklanan modernleşme riskleri, sosyal ayrımları ve sınırları göreceleştirmiştir olsa da onlardan etkilenen kişiler ve kapsamları bazında eşitleyici bir rol üstlenmiştir. Her şeyin tehlikeye dönüştüğü risk toplumları, tam olarak sınıflı toplumlara işaret etmemekle birlikte çatışmaları da sınıf çatışmalarından ayrılmaktadır. Küreselleşmeye karşı içkin bir eğilim gösteren risk toplumu, strateji kaynağı sermaye olan ve sermayenin de toplumun sadece üst kademeleriyle eşleştiği sanayi toplumunun aksine tabaka olarak fark gözetmemektedir. Riskler, onları yaratanları, onlardan kar edenleri sınıf, zümre ayrımı gözetmeksizin er ya da geç yakalayacaktır. Risklerin yayılma sürecinde

sosyal bir bumerangın oluştuğunu gösteren bu durum riskler karşısında kimsenin güvende olmadığına da işaret etmektedir. Bir zamanlar modernleşme aktörlerinin sebep oldukları gizli yan etkiler, üretildikleri merkezlere feci şekilde dönecektir. Zenginle fakiri, faille kurbanı, suçluyla mağduru veya kuzeyle güneyi eninde sonunda özdeşleştiren bumerang etkisi “yoksulluğun hiyerarşik, kirli hava tabakasının demokratik” olduğunun en açık belirtisidir (Beck, 2014: 49-52).

Beck’in modernleşme risklerinin etkin bir özelliği olarak ele aldığı “risk kaderi” bumerang etkisi altında izah edilebilmektedir. Risklerin üretilmesi ve ihracat edilmesi hususunda Batılı ülkelerin sahip olduğu avantajlı konum, söz konusu olumsuzluklardan korunma noktasında aynı üstünlüğü gösterememiştir. Batılı ülkelerin normalleştirdikleri risk ihracatı, Batılı olmayan ülkelerin besin öğelerine etki etmiş ve Batılı ülkeler besin ithalatı gibi form değiştirmiş bir şekilde risklerin tekrar kendilerine dönmesinin önünde duramamıştır. Risklerin geri dönüşümlü karakterini ortaya koyan bumerang etkisi, kişinin kendi kararıyla tahrip ettiği toplumun yan etkisinin bir göstergesidir (Memiş, 2017: 48-49). Koçak ve Memiş, (2017: 257) ülkelerin kendi maddi menfaatleri doğrultusunda doğaya fütursuzca zarar verdiklerini ve bu durumun da küresel iklim değişikliği ile sonuçlandığını ifade etmişlerdir. Maddi kazanç uğruna doğaya zarar veren devletler, küresel iklim değişikliğinden kaynağını alan sel ve kasırga gibi doğal afetlerin kendilerine dönmesini engelleyememişlerdir.

Kelime anlamı olarak “dönüp geleni” kast eden bumerang, risk toplumunun öne çıkan özelliklerinden bir tanesidir. Bumerang etkisi, sınıf konumlarını geri plana atan risklerin toplumun tamamına zarar veren eşitleyici rolünü temsil etmektedir. Risklerin kendilerini sosyal yaşama takdim ederken sergilemiş oldukları bumerang etkisi, her zaman aracısız ve direk tehlike şeklinde var olmak zorunda değildir. Bumerang etkisi, sembolik ve dolaylı yoldan çeşitli araçlarla da kendisini gösterebilmektedir. Bu şekline daha çok neden olduğu değersizleştirme ile sahip olan bumerang etkisi, geçerli olduğu çevrede mülksüzleştirme ve meşruiyetsizleştirmeye de kaynaklık etmektedir.

1.4.3.2. Toplumsal Eşitsizliklerin Bireyselleşmesi

Beck’in post-endüstriyel dönem olarak da adlandırdığı risk toplumu, sanayi toplumunun geleneksel modellerinden ve bağlantılarından ayrılma anlamını içeren

bireyselleşme ile biçimlenmiştir. Risk toplumunu karakterize eden bir özellik olarak kendini gösteren bireyselleşme, burada dış dünya ile ilişkilerin kesilmesi şeklindeki yaygın anlamı doğrultusunda tercih edilmemiştir. Toplumun ve toplumsallaşmanın fertlerin tercihleri çerçevesinde yeniden oluştuğunu kast eden bireyselleşme, kişisel tecrübelerin yön verdiği dünya görüşleri doğrultusunda “aktif bir eylem modeline geçişi” işaret etmektedir. Aktif eylem modeli, toplumsal rol ve kimlik tanımlamalarının bizzat kişinin kendisi tarafından dönüştürülüp yeniden tanımlanmasına kaynaklık etmektedir (Timur, 2017: 189). Yaşam tarzlarının çeşitlenmesini ifade eden bireyselleşme, genel kabul gören, yaşamdan soyutlanma ve yalnızlaşma anlamlarının aksine, kişinin seçimlerinden sorumlu tutulduğu, kendin yap ilkesinin temele alındığı ve karar vermeme alternatifinin de giderek azaldığı bir evreye işaret etmektedir.

Beck, bireyselleşme mevzusuna, Karl Marx ve Max Weber’in toplumsal eşitsizlik argümanlarına yer vererek başlamıştır. Marx’ın üretimde kapitalizmin egemen olması için sunduğu ilk koşul feodal ilişkilerin terk edilmesi gerektiğidir. Marx’ın sınıfların oluşumu temelinde ele aldığı bireyselleşme, Beck tarafından, aile, komşuluk, iş, kültür gibi değerlerin zayıflaması olarak tenkit edilmiştir. Weber’e gelindiğinde ise Beck, yaşantının modern yollarını Marx’tan daha fazla anımsadığını ancak pazar toplumunda bireyselleşmelerle ilgili son gelişmelere gereken önemi vermediğini belirtmiştir (Yıldız, 2015: 62-63). Beck, (2014: 142) risk toplumunun belirgin nitelikleri arasında yer alan bireyselleşmeyi, burjuvazideki bireyselleşme süreçlerinden ayırmıştır. Sermaye birikimi ve sermaye sahipliği üzerine inşa edilen burjuvazi bireyselleşmesi, burjuvazinin, tahakküm ve otorite çerçevesinde meydana getirdiği kendi sosyal ve siyasi kimliğini ifade etmekteydi. Oysa düşünümsel modernlikteki bireyselleşme bunun tam tersi olarak, “emek piyasasının bir ürünü ve çeşitli iş vasıflarının edinilmesinde, sunulmasında ve uygulanmasında” kendini belirgin bir biçimde açığa çıkarmaktadır.

Beck, (2005: 148) Giddens’in “gövdeden ayırma” ve “yeniden gövdeye bağlama” kavramlarıyla ikili süreç şeklinde ele aldığı bireyselleşmeyi, “tasfiye” ve “ikame” olarak adlandırmış ve aşağıdaki şekliyle tanımlamıştır:

Bireyselleşme bir yandan, birincisi sınıai toplumunun yaşam biçimlerinin, kişilerin kendi yaşam öykülerini bizzat ürettikleri, sahneye koydukları, birbirine teğelledikleri başka yaşam biçimleri tarafından “tasfiye” edilmesini, öte yandan da ikincisi bu başka yaşam

biçimleri tarafından “ikame” edilmesini kasteder. Bunun “bireyselleşme” olarak adlandırılması, bu nedenledir.

Bireyselleşme süreci, ileri sosyal güvenlik sistemleri ve yüksek yaşam standartları temelinde sınıfsal aidiyetlerden, kolektif birliklerden kişilerin kendilerine atıfta bulunarak kopmalarını ifade etmektedir. Bireyin kendisini hayatının merkezine koyduğu, zümrelerin ve sosyal sınıfların geçersizleştirildiği bu süreçte eşitsizlik ilişkileri farklılık göstermemiştir. Ücretli emeğin esas koşulları ve gelir hiyerarşisindeki farklar değişmemiş, refah devletince garanti altına alınan emek piyasası sınıfları zayıflatmış ve toplumsal eşitsizlik sınıfsızlaşma eğilimiyle öne çıkmıştır. Bu eğilim, her alanda belirebileceği gibi özellikle kitlesel işsizlikte kendini göstermiştir. Uzun süreli işsizlikler ile işsizlik ve istihdam arasındaki yeni biçimlerin varlığı toplumsal krizlerden ziyade bireysel krizler ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal eşitsizlikleri keskinleştiren bireyselleşme, sistemin sorunlarını ferdi başarısızlıklara dönüştürmüş, “birey ve toplum arasında yeni bir dolaylılık” inşa etmiştir (Beck, 2014: 132-134). “Dolayısıyla ulusal düzeyde yararlı olabilen sınıf kavramı, dünya risk toplumundaki ulusaşırı, kozmopolitan toplumsal eşitsizliği kavramak için yeterli olmamıştır”. (Çelik, 2014: 91) Beyaz, (2013: 54) bu doğrultuda bireyselliğin gerek gördüğü durumların yerine getirilmesi halinde pastadan büyük bir dilim alınabileceğini belirtmiş ve bununla birlikte toplumsal eşitsizliğin daimi olarak varlığını koruyacağını da altını çizmiştir.

Bireyselleşme, kişinin içerisinde yer aldığı toplumsal ağların, bağların, kimliğin ve kanıların oyuncusu, kurgucusu ve sahneyicisi olarak varsayıldığı bunlarla birlikte sanayi toplumu doğallıklarının yitirildiği, yeni doğallıkların icat edilmesinin beklenildiği bir durumu tanımlamaktadır. Yeni bireyselleşme, düşünülenin aksine özgürce alınan kararlar doğrultusunda değil, değiştirilmiş verilmişlikler mevcudiyetinde zorla gerçekleştirilmektedir. Yalnızca yaşam öyküsü dahilinde meydana gelmeyen bu zorlama emek piyasası, çalışma hukuku hatta geleneksel evlilik ve aile gibi yaşam evrelerini de kapsamaktadır. Geçmişin evlilik kuralları anneliğin yükümlülüğü, evliliğin bozulmazlığı gibi verilmişlikleri ifade etse de bu verilmişlikler bireyler üzerinde bağlayıcı bir etki oluşturan ortaklığa işaret etmekteydi. Oysa şimdi söz konusu olan verilmişlikler, kadınların evlilik boyunca erkeğin eline bakmaması ve boşanma durumunda da hiçlikle karşılaşmaması için mesleki eğitim ve kariyerlerinde direktmek zorunda olduklarına dair mecburiyetleri kapsamaktadır. Bu mecburiyetler kadını ve erkeği hem evlilik içinde hem de evlilik

dışında yaşam öykülerinin aktörü durumuna getirerek, kişileri kaynaştırmak yerine birbirlerinden ayırmakta ve sorunları çoğaltmaktadır (Beck, 2005: 149-151). Alkın, (2017: 45-48) sınıfsal aidiyetlerde yaşanan derin aşınmaların temelinde gördüğü hareketliliğin, belli bir bölgeye bağlılığı içeren aile, komşuluk ve dostluk ile çelişkileri meydana getirdiğini belirtmiştir. Tarihsel bağların geride bırakılmasıyla gerçekleşen söz konusu çelişkiler, kişinin anne-babası, çocukların da büyükanne ve büyükbabası ile olan ilişkisini başarısızlaştırmış, mesleki yaşantıyı da etkilemiştir. Bireyselleşme doğrultusunda öne çıkan mesleki refah, risk toplumunda kişiyi eğitim ile bütünleştirmiştir. Tatmin edici bir mesleğin ön koşulu olarak yıllarca süren eğitim, işsizlik ya da her an işsiz kalabilme ihtimalini ortadan kaldıramamıştır. Bu noktada risk olgusu gerçek anlamda gündeme gelmiş ve etki alanını genişletmiştir.

Aile içinde egemenlik kuran bireyselleşme, bağımsızlaşan pozisyonlarda duygu düzenlemesine dayanan “müzakereye dayalı geçici aile” tipine temel oluşturmuştur. Bireyselleşme, meslek ve eğitim zorunluluklarının yanı sıra çocuk sorumluluğu ve ev işlerinin monotonluğu gibi olguları da aile bünyesine katarak, aileyi birbirine ters düşen hırslarla sarmalanmış bir cambazlık sahnesine dönüştürmüştür. Yaşam tarzlarının standartlaşması ve kurumsallaşması yönündeki eğilimlere de eşlik eden bireyselleşme, aynı zamanda psikolojik ve pedagojik danışma, eğitim, trafik planlaması, tüketim, mobilite, rekabet ve modayı içeren emek piyasasına bağımlılığı da sınırlarına dahil etmiştir (Beck, 2014: 135-136). Sosyal devletin ve birtakım tikel gelişmelerin etkisiyle risk toplumunun belirgin nitelikleri arasında yer almaya başlayan bireyselleşme, toplumsal hayatın tüm yapılarını dönüştürmüştür. Yaşam standartlarındaki söz konusu değişiklikler, bireyi, birey olarak var olması gereken bir sisteme mecbur etmiş ve bireyler de verdikleri hükümlere güvenmek zorunda kalmıştır. Bu durum temel olarak geleneksel bağların çözülmesi ve ardından da ek gelir kaynaklarının yitimi ile sonuçlanmıştır.

Yeni bireyselleşme sürecinde uyandırılan, kişinin kendi hayatında etkin olması durumu, kültür ve kimlik mücadelelerinin farklılaştırılarak tanımlanmasına da yol açmaktadır. Bu çerçevede LGBT, çevre hareketi, barış hareketi ya da kadın hareketi gibi aktivizm türleri hem toplumsal hareketin hem de yeni risk konularının yeni şekilleri olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu tüm hareketler, geleneksel sınıf mücadelesinin bir parçasını oluşturmak yerine bireyselleşmenin özünü meydana getiren ve aynı zamanda içselleştirilmiş olan tercih ve deneyimlerin sonucu olarak da

değerlendirilmektedir (Timur, 2017: 191). Beck, (2014: 165) bu çerçevede bireyselleşme ile eşleşen yeni insan tipini “yuvarlak” insan olarak nitelemiş ve “emek piyasasının, istihdam sisteminin, şehir planlamanın, sosyal güvenlik sisteminin vs. gerektirdiği eski “köşeli” deliğe dahil edilemeyeceğini” vurgulamıştır. Richter, (2012: 103-104) tüm yaşam alanlarına sirayet eden bireyselleşmenin sıkıntılı yönünün Beck tarafından “tamamen hareketli bir bekarlar toplumu” şeklinde dile getirildiğini belirtmiştir. Beck, (2005: 152) son olarak bireyselleşmenin hem devlet hem de birey bazında sorgulanmadan hayata geçirildiğini ifade etmiştir. Bireyselleşme sorgulanmadan devam ettiği müddetçe “yitip giden toplumsallığa dair verilen bu vaazlar ahlaken çift standartlı ve iki yüzlü olarak kalmaya” devam edecektir.

1.4.3.3. Risklerin Hesaplanamayan ve Sigortalanamayan Karakteri

Egemen toplumun özellikleriyle paralel olan riskler, farklı toplumlarda farklı algılamalar ile sonuçlanmıştır. Basit modernleşme ile anılan endüstri toplumu, bünyesinde barındırdığı sigorta firmalarınca yapılan hesaplamalarla güvenliği sağlarken, sergilediği bu tutumuyla, tehlike, hastalık ve kaza gibi tüm olumsuzlukları kapsamına dahil etmiş, her türlü istenmeyen durumun da maddi değerinin ve zararının karşılanabileceği tasarısını meydana getirmiştir. Endüstri toplumundan risk toplumuna geçiş sürecinde risklerin değişen yapısına vurgu yapan Beck, risk toplumuna ölçülebilir olmama noktasında kaynaklık eden risklerin, hesaplanamayan ve sigorta edilemeyen karakterini belirgin kılmıştır. Risk toplumunu karakterize eden, nedenleri, neticeleri ve gelecekleri itibariyle belirsiz etkilerle anılan riskler, basit modernleşmenin kastettiği risklerin aksine, “hesaplanamaz” ve “sigorta sistemleri ile kontrol altına alınamaz” nitelikleriyle öne çıkmaktadır (Elmas, 2010: 74). Beck, (2014: 26) doğdukları yerde kalmayan modern risklerin normatif hesaplama zeminine ters düştüğünü belirtmiştir. Artık nükleer kazalar, “kaza” kelimesinin sınırlı anlamı içerisine sığamayarak, tıbbi önlemlerin ve sigortalamanın dışında kalmaktadır.

Beck, (2005: 41-42) risk toplumunun göstergesi olarak ortaya koyduğu sigortalanamazlık kavramının, toplumsal olarak üretilen tehlikelerin güvence sınırını aştığında adından söz ettirdiğini ifade etmiştir. Risk toplumunun sigortalabilirliğinin sınırları içerisinde yer almaması, özel sigorta firmalarının doğruladıkları hat ile tayin

edilmektedir. Teknik ve iktisadi risk arasındaki farka dayanan sigorta firmaları, riskleri yüksek ve düşük ihtimaller doğrultusunda ele almışlardır. Risk olarak onaylanan kimi vakaların gerçekleşme olasılığının düşük olması, teknik bakımından riskin sifıra yakın olduğunu gösterirken, olasılığı düşük risklerin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak yüksek neticeler, iktisadi riskin sonsuz olduğunu temsil etmektedir. Bu doğrultuda modernleşmenin kaynaklık ettiği, risk toplumunun temelini oluşturan risklerin teknik anlamda gerçekleşme ihtimali olabildiğince azdır. Fakat gerçekleştiğinde yol açacağı felaketlerin iktisadi yönü, zararların karşılanamadığı, etkilerinin kestirilemediği boyutlara ulaşacaktır.

Elmas, (2010: 75-77) insan denetiminde olan teknolojinin Çernobil örneğinde olduğu gibi yeni bir yanlgı sonrasında hem farklı trajedilere kaynaklık etmeyeceğinin kesinliğini belirtmediğini hem de tahribatın giderilebilir ve ölçülebilir oluşunu garanti altına almadığını dile getirmiştir. Tarımda kullanılan ilaçlar, iklim değişikliği, genetiğiyle oynanarak piyasaya sevk edilen ürünler ve radyoaktivite etkileri nesilleri aşan boyutuyla, sigortalama konusunda izlenecek yolu, önleme ve hesaplama sistemlerini belirsizliğe sürüklemektedir. Söz konusu olası risklere karşı bilinmeyen ve gerekli ölçümlerin yapılması ihtiyacını doğuran bu durum, karmaşık yenilikleri ve masrafları içeren imkansız bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla sigortalama ve hesaplama sistemlerini çökerten modernleşme riskleri, risk olgusunun söylemsel inşasında oynadığı aktif rolle dikkat çekmektedir.

Risk toplumunda tesadüfi bir şekilde meydana gelmeyen riskler, mevcut ölçülere uyum gösterememiş ve haliyle ortaya çıkan hasarın kapsamı da belirlenememiştir. Endüstri toplumunun sigorta sisteminin düzenini bozan, üç boyutlu geçişken yapısıyla adından söz ettiren modern riskler, sigortalanamayan nitelikleri ile artan mağduriyetlere sebep olmuşlardır (Soydemir, 2014: 57-58). Tüm diğer toplum biçimlerinden ayrılan, hakim sınırları ve kalıpları geçersizleştiren risk toplumu, bu özelliğini sigortalama hususunda da göstermiştir. Risk toplumuna temel teşkil eden, tahmin edilemeyen ve hesaplanamayan karakteriyle dikkat çeken riskler, önlemlerin önlem olma niteliğini kaybettiği sigortalanamazlık kavramıyla ön plana çıkmıştır. Risk toplumunda maruz kalınan zararın telafi edilemeyecek oluşu, risk karşısında yaratılan korkunun boyutunu artırmıştır.

Beck, (2005: 43) risk toplumunda “sigortaya konu olamayacak nitelikteki tehlikelerin yanı sıra, sigorta konusu olan ama öngörülemez hale gelen ve birçok sigorta şirketini iflasın eşiğine getiren tehlikelerin” de var olduğunu dile getirmiştir. Daha net bir ifadeyle, sigorta firmaları, “risklerin emniyetini boşa alarak” toplumu hem belirsizliklere sürüklemiş hem de güvenlik algısını alt üst etmiştir.

1.4.3.4. Belirsizliklerin ve Güvenlik Takıntısının Artışı

Beck, (2005: 45-46) risk toplumu evresinde tehlikelerin hesaplanamayan karakterinin kabul edildiğini ve bunun sonucunda da geçerli uzlaşım ve rasyonellik temellerinin sorgulanması ihtiyacının ortaya çıktığını belirtmiştir. Risk toplumunun düşünömsel bir karaktere bürünmesinde etkili olan bu tereddütler, kaynağını belirsizliğin topluma geri dönüşünden almıştır. Belirsizliğin topluma geri dönüşüyle kast edilen, toplumsal çatışmanın gerekleri belirlenerek ve karar verilerek çözülen düzen sorunundan ziyade risk sorunu olarak ele alınışdır. Risk sorunlarının kesin bir çözüm ile anlamıyor oluşu bariz özelliklerinin bile olasılık dahilinde belirlenmesine yol açmıştır. Bertaraf edilemeyen tüm bu ihtimaller ise güveni de zorunlu olarak cılızlaştıran ilkesel belirsizliğe sebebiyet vermiştir. Öztürk, (2012: 675) risk sorunlarının korku, şüphe ve endişeyle örölü olarak gelecek algısına yansıdığını ve bunun da en önemli nitelik olan güven kaybı ile sonuçlandığını belirtmiştir.

Düzen sorunları, sanayi toplumunun denetim mantığı sayesinde kendi kendini anlamsızlığa sürüklemiş ve sonsuza dek çoğalabilen risk sorunlarını meydana getirmiştir. Düzen sorunlarına çevrilemeyen risk sorunları “neyin yapılmaması” gerektiğini ifade ederken “neyin yapılması” gerektiğini boş bırakmıştır. Kimsenin uzman olmadığı ya da herkesin uzman olduğu risk sorunları, muğlaklığın tanınmasını zorunlu kılarak anlayışları karartmıştır. Risk sorunları aile, meslek hatta en çok da bireyin kendisini bölerek, ikilikler içeren yeni kararları açığa çıkartmıştır. Sigorta uzmanlarının güvenlik mühendisleriyle çelişkiye düştüğü risk toplumu, bağlayıcı bir uyum yerine, aşıldığı sanılan yabancılaşma ve belirsizlikleri gün yüzüne çıkarmış, güvenliğe ilişkin hayalleri gittikçe azaltmıştır (Beck, 2005: 46-53). Bilimsel ve sosyal rasyonalizm arasındaki kırılmalarla adından söz ettiren risk toplumu, düzen yerine değişime odaklanmıştır. Değişim, öngörünün gerçekleşemediği, devamlı olarak seçim yapmanın gerekli görüldüğü ortamları hazırlamış ve güvensizliklerle karakterize olan risk sorunlarına da temel oluşturmuştur. İkilikler esastaki

anlaşmazlıklarla ayırt edilen risk sorunları, ve'nin merkezde yer aldığı, Beck'in saatli bir bombaya benzettiği risk toplumuna kaynaklık etmiştir.

Belirsizliklerin işaret ettiği güvenlik takıntısı, henüz gerçekleşmemiş fakat tehdit eden tahribatlarla ilişki içerisindedir. Bu tahribatlar hem gerçek hem de gerçek dışı olarak nitelenmektedir. Yeni hastalık türleri, kirletilmiş sular ve ormanların yok edilmiş olması tehlikenin gerçekleşmiş olduğunu gösterirken diğer uçta yer alan, güven duygusunu uzakta bırakan ve “gölge krallık” olarak adlandırılan risklerin geleceğin öngörülen tehlikelerinde yattığı fikri, riskin asıl sosyal itici gücünü oluşturmaktadır (Beck, 2014: 44-45). Furedi, (2001: 38) risk ikazları eşliğinde yüceltilen güvenliğin insan düşmanı entelektüel ve ideolojik bir atmosfere sebep olacağını, bu doğrultuda da toplumun kişilerin davranışlarına ve azimlerine ket vuran bir yapıya bürüneceğini ifade etmiştir. Onun için güvenlik arayışı, diğer insan etkinliklerinden daha az riske sahip değildir. Öztürk'e (2012: 679-680) göre bu durum önlem alma temelinde “dikkatli ol, yoksa başına geleceklere katlanırsın!” prensibini ortaya çıkarmakta ve bu da yüceltilen, panik duygusunu empoze eden güvenlik takıntısının içine girdiği kısır döngüye işaret etmektedir.

Sınırları aşıp, çift değerlilikleri ve çok anlamlılıkları mümkün kılan risk toplumu uzmanlara bağımlılığı artırarak gündelik yaşamı körleşmeye uğratmaktadır. Risk toplumunda duyulara normalliğin sinyallerinin bu şekilde verilmiş olması tehlikelerin pusuya yatmış bir şekilde beklediği gerçeğini değiştirmemektedir (Beck, 2005: 185-187). Risk toplumunda anlamını yitiren korku ve güvensizliğin geleneksel ve kuramsal biçimleri, bireyi güvensizliklerle baş başa bırakmıştır. Güvensizliklerle mücadelenin zorunlu bir seviyeye ulaşması ile sonuçlanan bu durum toplumsal kurumlarda yeni taleplere sebep olmuştur. Sonuç itibarıyla artan güvensizliklerle “biyografik ve siyasi olarak başa çıkmak, kültürel bir yetenek” haline dönüşmüş, söz konusu yeteneklerin geliştirilmesi noktasında pedagojik kurumlar ön plana çıkarılmış ve böylelikle bu durum onların temel görevi haline almıştır (Beck, 2014: 115). Çaresizlik duygusunu ve kuşkucu yaklaşımı bünyesinde barındıran belirsizlik, kişilerin algılamalarını değiştirmiş ve onları uzmanlara başvurulmadan kararların alınmadığı bir sürece sürüklemiştir. Bireyler artık her şeyden sakınan bir duruma gelmiş, toplum önündeki meselelere olduğundan daha büyük bir anlam yüklemiş ve güvenlik takıntısını üst seviyeye çıkarmıştır. Bu takıntının üstesinden gelebilme

hususunda ise toplumsal kurumlara, bir takım yetenek geliştirici niteliklerin ve görevlerin atfedilmesi yolu tercih edilmiştir.

1.4.4. Risk Toplumu ve Düşünümsel Modernleşme

Beck, (2005: 57-61) risk toplumu teorisinin ardından, tehlikelerin üstesinden gelebilmek amacıyla savunduğu tüm argümanların arkasına ve temeline düşünümsel modernleşmeyi/kendi üstünde düşünen modernleşmeyi yerleştirmiştir. Toplumsal tarihin sonu tezine bütün bir karşı çıkışı ifade eden düşünümsel modernleşme, modernliğin henüz ismi olmayan ikinci bir devrinin işaretidir. Modernliğin bu ikinci devri akla gelenin, normal ve bilindik olanın aksine, siyasi seçim, bunalım ya da devrim ile meydana gelmemiştir. Yaratıcı bir yok edişin önünü açan düşünümsel modernleşme, mutlakçılığa dayanan sanayi modernleşmesinin bir sonucudur. Modernleşmenin öz-dinamiğinden kaynaklanan başına buyrukluğu, sınıai toplumsal modernleşmesini alt üst etmiş, eskitmiş ve aynı zamanda teknoloji büyüsunü ve rasyonellik öğretisini de feshetmiştir.

Soydemir, (2011: 172) modernleşmenin ilk basamağı olarak görülen sanayi modernleşmesi sonrasında, toplumun düşünümsel modernleşme sürecine doğru yol aldığını ve bunun da iki aşama ile gerçekleştiğini dile getirmiştir. Sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş sürecinde risklerin farklı biçimlerde ortaya çıkan, görülmeyen ve farkına varılmayan yan etkileri ilk aşamayı oluştururken, risklerin giderek büyümesi ve çeşitli sahalara yayılması sonucunda, sanayi modernitesinin çözülmesi ve bunu takiben modernlik içinde yer alan yapıların sorgulanmaya başlaması ile de ikinci aşama meydana gelmiştir. Beck, (2005: 62-64) bir toplumdan başka bir topluma geçişe sebebiyet veren bu durumun arkasında, yenilenmenin diktatörlüğü şeklinde tanımladığı ve “yenilmez bir yenileme” olarak ele aldığı modernliğı görmüştür. Modernliğin özünde yer alan farklılaştırma gücü, güvencelere neden olan ve ardından yarattığı güvenceleri ayrıştıran bir yapıya bürünmesinde temel oluşturmuştur. Böylelikle modernliğin anlamı “yenilenmenin ve devrimin gönülsüz sentezi” ile eşleşmiştir. Modernliğin bu karakteri hem “gerçek yeniliklerin dışlandığı bir sistem olarak aynılığın edebileşmesine” hem de paradoksal bir biçimde “sabit ve durağan nitelik taşıyan her şeyin buharlaşmasına” kaynaklık etmiştir.

Beck, modernleşme ve düşünümsel modernleşme arasındaki farkı bilinç kavramı ile açıklamayı tercih etmiştir. Modernliğin bir kusuru olarak ön plana çıkan

bilinçsizlik, endüstriyel ilerleme sırasında sorgulamaya, düşünmeye ve mantık süzgecine yer vermemiştir. Bu doğrultuda düşünümsel modernleşme, sanayi toplumu ile anılan modernleşmenin meydana getirdiği tüm yeniliklerin öz eleştirisini ve toplumsal yaşama müdahale ihtiyacını ifade etmektedir (Soydemir, 2011: 172-173). Beck, bilinçsizlik, bilme isteksizliği ve bilgi eksikliği gibi kaynağını risklerin sebep olduğu belirsizliklerden alan kavramları, modernliğin geleceğinde bir kusur olarak değerlendirmiştir. Ona göre bilimin ve teknolojinin hatalı ilerleyişinin sonucu olan nükleer güç ve küresel tehlikeler, bilinçsizlik ve bilgisizlikle karakterize olan, yönetici kurumlara sonsuz güven duyan halkla da doğrudan ilişki içerisindedir (Çuhacı, 2007: 155). Esgin'e (2013: 688) göre risk toplumunun sebep olduğu tüm bu açmazlar, düşünümsel modernleşmenin bir an önce hayata geçirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Beck, (2005: 68) başka bir topluma işaret eden düşünümsel modernleşmeyi katmerli bir modernleşme olarak ele almış ve tanım etrafında aşağıdaki şekliyle açıklamıştır:

Sanayi toplumunun, normal, başına buyruk modernleşme süreci dahilinde planlanmaksızın ve gizliden gizliye gerçekleşen ve sabit, işlek bir siyasal, iktisadi düzenin mevcut olduğu koşullarda üç hedefe sahip olan bir değişimi söz konusudur: Modernliğin, sanayi toplumunun ön-varsayımlarını ve temel çizgilerini ayrıştıran, çözeltlen ve başka modernliklere -ya da anti-modernliklere- giden yolu açan bir biçimde radikalleştirilmesidir bu.

Beck, karşı konulamaz bir süreklilik içerisinde meydana gelen, risk toplumuna da kaynaklık eden modernleşme sürecinin, herhangi bir sorguya tabi tutulmadan içselleştirilmesini eleştirmiştir. Bu çerçevede şuursuzluklarla örülü erken dönem modernliğini arka planda bırakacak bir kuram önermiştir. Risklerin değişen karakteriyle yüzleşebilme imkanı tanıyan düşünümsel modernleşme kuramı, risklere karşı bilinçlenmeyi ve olası risklere karşı da kontrol mekanizmalarını geliştirmeyi ifade etmektedir. Kıtalar, uluslar ve cinsiyetler tarafından tayin edilen sınırların ortadan kaldırılmasını hedefleyen düşünümsel modernleşme, sınıfsal farklılıklara ya da sosyal gruplara bünyesinde yer vermeyerek, toplumda belirli bir zümreyi yüceltmemektedir (Soydemir, 2011: 173). Beck, risk toplumunun karamsar havasının, yeni bir başlangıç ve yeni bir yapılanma olarak ele aldığı ve "modernleşmenin modernleşmesi" biçiminde nitelediği düşünümsel modernleşmede ümit verici anlamlar ile yer değiştirdiğini belirtmiştir. Düşünümsel modernleşme ile kast edilen sorunların, tehlikelerin ve risklerin eski formüller yerine yeni yöntemler

ve radikal bir modernlik öncülüğünde çözülmesi gerektiğidir (Çuhacı, 2007: 152-154). Esgin, (2013: 686-687) düşünümsel modernleşmeyi risk toplumunun kuramsal çerçevesi içerisinde baskın bir tema olarak nitelemiştir. Modernliğin kuruluşları ve zatı üzerine bilgi sahibi olunması gerektiğinin altını çizen düşünümsel modernleşme, toplumsal yaşama ait sunulan bilgilerin düşünümsellik doğrultusunda yeniden incelenmesi hususuna da vurgu yapmaktadır. Akılcılaşıma süreci olarak dikkat çeken düşünümsel modernleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sorgulanması esnasında kendini takdim etmektedir.

Düşünümsel modernleşme “bilgilenme, bilgiyi doğru kullanma, eleştirme, sorgulama, kuşku duyma, yeniden düşünme, inceleme, soru sorma, gözden geçirme ve karar sürecine katılım” gibi kavramları temel unsurları olarak ön plana çıkarmaktadır (Çuhacı, 2007: 152). Düşünümsel modernleşme, bilimi de dönüşlü hale getirerek, aksaklıkların ve çözümlerin belirlenmesi noktasında kendi üzerinden bir seyir izlemesi gerektiğinin açıkça söylemini oluşturmaktadır (Timur, 2017: 189). “Modern toplum” diye bir şeyin hiçbir yerde var olmadığını belirten düşünümsel modernleşme, düşünüm konusu olmayan, otomatik bir modernleşmedir (Beck, 2005: 92-97). “Daha az” modernleşme yerine “daha fazla” modernleşmeyi temsil eden düşünümsel modernleşme, aynı zamanda klasik sanayi tasarısının ötesine geçen modernleşmenin de dışı vurumudur (Kumar, 2010: 171). Basit modernleşmenin sebep olduğu pek çok istenmeyen durumla karşı karşıya gelmeyi, onların önüne geçebilmeyi ifade eden düşünümsel modernleşme, ikinci bir modernleşme sürecidir. İlerisi tasarlanmadan hayata geçirilen ve kişilerde yıpratıcı etkileri meydana getiren tercihleri, eleştirel bakış ile ortadan kaldırmayı amaçlayan düşünümsel modernleşme, kişiler için de ikinci bir şanstır.

Risk toplumunda düşünümsel modernleşmenin ve bilginin bir ihtiyaç olduğunu belirten Beck, bilgi eksikliği gibi aşırı bilgi ve bilginin tek elde tutulmasını da kişileri eleştiriden yoksun bırakacak bir tutuma sürükleyebileceği için tehlike olarak nitelemiştir. Beck, riskler karşısında dayanıklı bir duruşu anlatan düşünümsel modernleşmenin, birden fazla modernliği ifade ettiğini, böylelikle birbirleri ile çok uzak görünen alanların “ve” ile yan yana gelebileceğini, aynı zamanda çoğulculuğun da bu şekilde oluşabileceğini dile getirmiştir (Çuhacı, 2007: 155-156). Düşünümsel modernleşmeyi “mantık reformu” şeklinde ele alan Beck, risklerin çok boyutlu önlemler gerektirdiğini, bu önlemlerin de çok seslilik ve çoğulculuk ile

alınabileceğini belirtmiştir. Çok seslilik farklı düşüncelerin, önerilerin ortaya çıkmasına temel oluşturacak ve böylelikle riskler karşısında yaratıcı çözümler üretilebilecektir (Soydemir, 2011: 174). Düşünümsel modernleşmenin çok sesliliği, “her şeye evet” anlamından ziyade önerilerin eskisinden farklı bir titizlikle oluşturulması gerektiğinin altını çizmektedir (Çuhacı, 2007: 154-155). Düşünümsel modernleşme, öz-eleştiriye temeline yerleştirilerek duyularla algılanamayan, insan yapımı risklerin sebep olduğu belirsiz, bilinçsiz ve bilgisiz toplumun mantık ve kontrol çerçevesinde gözden geçirilmesi gerektiğini belirli kılmaktadır. Bunu yaparken de ayrıştırmak yerine birleştirmeyi içeren, farklı düşüncelere ve yaratıcı bir sürece işaret eden çoğulculuğa ve çok sesliliğe yönelmeyi tercih etmektedir.

Düşünümsel modernleşme, genel bir yaklaşım ile ele alınacak olunursa, oldukça büyük zararlara yol açabilecek tehlikelerle, doğru kullanılan bilgi aracılığıyla baş edebilmeyi ifade etmektedir. Bu çerçevede anahtar kavramlar olarak öne çıkan bilgi ve bilinç, öncelikli olarak toplumu, yapı ve kuruluşlar hakkında söz sahibi kılacak, ilgilerini artıracak ve aktif bir role büründürecektir. Aktif role bürünen toplum, sahip olduğu eleştirici tutumuyla var olan kurumları bilimsellik temelinde dönüştürmeye çalışacaktır. Ve böylelikle bireyler yapısal olma durumundan ayrılacak, düşünümsellik ile yeni hareketlerini biçimlendirecektir.

1.5. ANTHONY GIDDENS'TA MODERNLEŞME VE RİSK

Modernizme ilişkin görüşleriyle ön plana çıkan Anthony Giddens, 1938 yılında Kuzey Londra'da dünyaya gelmiştir. Felsefe, psikoloji ve sosyoloji alanlarında eğitim gören Giddens, kendisini öncelikle bir psikolog olarak görmüş, fakat daha sonra kafasını meşgul eden soruların cevabını sosyolojide bulduğunu fark etmiş ve böylelikle ilgisini sosyolojiye yöneltmiştir. Sosyoloji anlayışının belli başlı öğeleri arasında Sanayi ve Fransız Devrimini koyan Giddens, bu devrimleri, Avrupa'da başlayan ve bütün dünyayı tesiri altına alan modernliğin temeline de yerleştirmiştir (Bahadır, 2015: 47-48). Giddens, (2010: 28-30) ilk kez feodalizm sonrası ortaya çıkan modernitenin kabaca “sanayileşmiş dünyaya” karşılık geldiğini ve buna bağlı olarak makinelerin yaygın kullanımını içeren toplumsal ilişkileri ve kapitalizmi de sınırlarına dahil ettiğini belirtmiştir. Onun için “topyekün savaş” çağının işareti olan modernite, yoğun refleksif gözetimin de habercisidir. Ayrıca önceki çağlardan “aşırı dinamizm” ile ayrılan modern dünya, kontrolün yitirildiği,

toplumsal değişme hızının, kapsamının ve etkileme derecesinin yükseklere çıkarıldığı ortamın da ifadesidir.

Giddens, (2018: 12-14) modern dönemle ilişkili belirli bir süreksizliğe ya da süreksizlikler toplamına değinerek, modernliğin oluşturduğu yaşam tarzlarının, hem yoğunluk hem de yaygınlık açısından, modern öncesi dönemin tamamından eşi görölmedik bir biçimde ayrıldığına dile getirmiştir. Modernliğin “süreksizlikçi” karakteri, değişim hızı, değişim alanı ve modernliğin kendine özgü doğasında ortaya çıkmıştır. Modernliğin son derece fazla olan değişim hızı, diğer bütün alanlara yayılmış olsa da en çok teknoloji açısından belirgin kılınmıştır. İkinci süreksizliğin anlatımı olan değişim alanı, farklı bölgelerin birbirleriyle kurduğu bağlantı sonucunda bütün yerküre yüzeyinin kaplanması ile temsil edilmiştir. Son olarak modern kurumların doğasının özüyü ilişki edinen üçüncü süreksizlik, önceki tarihsel dönemlerde karşılaşılmayan, ücretli emeğin metalaştırılması, ulus devletinin siyasal sistemi ya da modern kent gibi bazı modern toplumsal biçimlerin anlatımı ile adından söz ettirmiştir.

Giddens’in (2018: 59-67) modernlik analizinde altını çizdiği, kapitalizm, endüstriyalizm, gözetleme ve askeri iktidar şeklinde ele aldığı modernliğin kurumsal boyutları, geleneksel düzenin geri planda bırakılarak, modern sosyal yaşamın örgütlenme ilkelerine işaret etmektedir. En önemli kurumsal unsur olan kapitalizm, rekabetçi emek ve ürün piyasaları kapsamında sermaye birikimini ifade ederken, mal üretimi için makinelerin kullanımını içeren, ulaşım, iletişim ve gündelik yaşamı da etkileyen endüstriyalizm, doğanın dönüştürülmesini simgelemektedir. Gözetleme, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde enformasyon ve toplumsal denetimin kontrolünü belirtirken, askeri iktidar, savaşın endüstrileşmesi bağlamında şiddet araçlarını kontrolünü ortaya koymaktadır. Saygın, (2016: 72-73) modernliğin üçüncü ve dördüncü kurumu olan gözetleme aygıtları ve askeri iktidarın, ulus-devletle ilişkilendirildiğini, bu noktada modernliğin pek çok yetkiye sahip olan ulus-devletleri meydana getirdiğini dile getirmiştir.

Modernliği geçmişin yerine ikame edilen, her şeyin yerinden edildiği bir dünya olarak yorumlayan Giddens, modernlik üzerine yaptığı çözümlemelerin yan ürünleri olarak risk söylemini ele almış ve yaşanan dönemi de geç modernleşme/üst modernleşme/radikal modernleşme şeklinde tasvir etmiştir (Soydemir, 2011: 174-

175). Post-modern söylemlere temkinli yaklaşan Giddens, aynı zamanda “post-modern bir düzen taslağının” doğuşuna da işaret etmiştir. Geleceğin tek bir çizgi doğrultusunda ilerlemediğini belirten Giddens, “post-modern toplum düzenine açılan yolların yanında çeşitli riskleri de barındıran ihtimallere” dikkat çekmiştir. Kapitalizmde, hayati önem arz eden malların bolluğunu ve toplumsallaşmış ekonomik örgütlenmeleri bir imkan olarak gören Giddens, aynı kapitalizmde ekonomik büyüme mekanizmasının çökme olasılığını ve kutuplaşmayı da görmüştür. Endüstriyalizmde küresel korumayı ve tekniğin insanileştirilmesini sağlayacak bir sistem inşasının mümkün olduğunu ifade eden Giddens, endüstriyalizmin çevresel alanda felaketlere sebep olacak riskleri bünyesinde barındırdığını da dile getirmiştir. Yine Giddens, bir taraftan çok yönlü demokratik katılım şansı sunan gözetleme sisteminin, diğer taraftan totaliter iktidarın yoğunlaşmasına olanak tanıma yönünde işlev gördüğünü de gözden kaçırmamıştır. Bunlarla birlikte, uzlaşmış iktidarı simgeleyen şiddet araçlarının, büyük ölçekli savaş tehdidini de belirgin kıldığını es geçmemiştir (Richter, 2012: 109). Beck gibi Giddens da modernliğin büründüğü yeni görünümüleri temellendirip, sonuçlarının araştırılmasında risk kavramına başvurmuştur. Fakat Giddens, Beck’ten farklı bir şekilde risk kavramına tek başına bir olumsuzluk yüklememiş, risk toplumunu da modernliğin son aşaması şeklinde ele almamıştır. Giddens, risk toplumunu yayılan modernliğin kaynaklık ettiği küreselleşmenin pek çok sonucundan yalnızca biri olarak değerlendirmiştir. Ona göre modernleşmenin genelleşmesi ve radikalleşmesiyle karakterize olan risk kültürü, toplumsal yaşamı egemenliği altına almıştır (Esgin, 2013: 688-689). Giddens’in ezici bir makineye benzettiği modernleşme, gelenek ötesi bir dünyadır. Modern öncesi dönemden tamamıyla farklı olan modern dünyada geleneksel toplum bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Modern dünyada bütün ihtiyaçların uçuculuğu ve yapıların geçiciliği söz konusudur. Fırsat-tehlike, güven-risk ikiliklerini iç içe geçiren modern dünya, her dönemde yeni biçimler kazanarak varlığını sürdürmüş, risk almayı ve riski disipline etmeyi de bir nevi temel ögesi pozisyonuna yerleştirmiştir.

Giddens’in (2010: 45-46) “cehennem kamyonuna” benzettiği üst modern çağ, değişimlerin beklentilere uygun düşmediği, toplumsal ve doğal ortamın rasyonel düzenlemelere tabi olamadığı ve bir dizi belirsizliklerin yaratıldığı çağın ifadesidir. Üst modern çağda riskin risk olarak kabul edilmesi, faaliyetlerin hiçbir yanının belirlenen yönde ilerlemeyeceğinin ve olumsuz durumlara tamamen açık olacağının

onaylanması anlamındadır. Bu nedenle modern toplumu, “risk toplumu” olarak nitelenmek isabetli olacaktır. Risk toplumunda yaşamak, küresel ve bireysel düzeyde sürekli olarak hesaplı bir tutuma sahip olunması gerektiğini ifade etmektedir. Giddens, (2000a: 41-43) modern çağ öncesinde büyücüler, şifacılar ve kısmi bilgilerle yoluna koyulan sorunların, risk toplumunda ancak dış-merkezli sonuçların karışımı ve ihtisaslaşmış uzman bilgisi ile çözülebileceğini belirtmiştir. Modern dönemde risk olarak görülen şeyin risk olup olmadığının belli olmaması pek çok yan etkiyi içeren risk değerlendirmesinin, siyasi yetkililerin ve bilim insanlarının fikirleri alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu hususlar modern dönemde risk değerlendirmesinin daha önemli bir boyuta ulaştığını göstermektedir.

Giddens, (2018: 173) ortaya çıkışı itibariyle geleceğe yönelik olan modernleşmenin, küreselleşme ve riskle olan ilişkisini aşağıdaki biçimiyle izah etmiştir:

Modernlik, yapısal olarak küreselleştiricidir ve bu olgunun sarsıcı sonuçları modernliğin düşününsel karakterinin döngüsellikle birleşerek risk ve tehlikenin yeni bir yapıya büründüğü bir olaylar evreni oluşturur. Modernliğin küreselleştirici eğilimleri eş zamanlı olarak hem yaygın hem de yoğun niteliktedir; hem yerel hem de küresel kutuplarda karmaşık sistemlerle bağlantılı duruma getirirler.

Giddens, (2010: 14-17) “fark, dışlama ve marjinalleştirme” içeren moderniteyi bir “risk kültürü” şeklinde değerlendirmiştir. Fakat bununla toplumsal yaşamın öncekine oranla daha fazla riski barındırdığını kastetmemiştir. Modern dönemde risk kavramının, hem sokaktaki insanlar hem de teknik uzmanlar tarafından büyük önem kazandığını dile getirmiştir. Modernite onun için bir yandan riskleri azaltırken diğer yandan yeni risk parametrelerini de devreye sokmuştur. Giddens, (2018: 123-130) bu aşamada modernliğin özgül risk profilini daha ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Risk profilini oluşturan birinci zemin, insan hayatını tehdit eden nükleer savaş, ekolojik çöküş, engellenemeyen nüfus patlaması ve küresel ekonomik mübadelelerin yıkılışı gibi cesaret kırıcı tehlike ufkuna işaret eden riskin, “yoğunluk” anlamında küreselleşmesidir. Riskin yoğunlaşmasından çok, risk ortamlarının dünya çapında yayılmasıyla ilgili olan ikinci zemin, küresel iş bölümündeki değişimler gibi riskin, çok sayıda insana tesir edebilecek nitelikteki “rastlantısal olay sayısının çoğalması” doğrultusunda meydana gelen küreselleşmesidir. Üçüncü zemin, insan bilgisinin maddi çevreye girmesiyle beraber, “yaratılmış çevreden ya da toplumsallaşmış doğadan” kaynaklanan risklerin

ifadesidir. İnsanların yaşam şansını etkileyen, “kurumsallaşmış risk ortamlarını” belirli kılan dördüncü zemin, yatırım pazarlarının etki alanlarının ve yaygınlığının oluşturduğu risklerin temsilidir. “Riskin risk olarak bilinmesi” ise beşinci zemindir. Bununla kastedilen, riskler içerisinde yer alan “bilgi boşluklarının” sihir ya da dinsel bilgiler yoluyla “kesinlikler” haline dönüştürülemeyeceğidir. Müşterek olarak karşılaşılan tehlikelerin geniş kitleler tarafından tanınması, altıncı zemin olan “yaygınlaşmış risk bilgisinin” anlatımıdır. Son olarak yedinci zemin, “uzmanlığın sınırlılıklarının bilinmesinin” dışı vurumudur. Risk profilinin algılanması sıradan insanlar ve uzmanlar arasında farklılıklarla karşılanırsa da risklerin sonuçları açısından hiçbir uzmanlık sistemi, tümüyle uzman olarak nitelenmemiştir.

Risk, modernliğin kuramsal formatıyla ilgili yeni biçimlerin zenginliğini temin eden refah devletinin bilinmeyen pozisyonudur. Refah devletiyle bağlantılı olarak yapılan açıklamalar, risk konusunda gerçekleştirilen tartışmaların önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Çevresel ve diğer tüm sorunların çözüme kavuşturulması için gerekli olan risk kabulü, aynı zamanda refahın da şartıdır. Refahın süreklilik içerisinde yeniden yapılandırılmasını temeline koyan refah devleti, risk idaresi üzerine inşa edilen bir sistemdir (Giddens ve Pierson, 2001: 211). Giddens, (2017: 151) refah sistemleri ve risk kontrolü arasındaki bağlantının arka planında aydınlanma düşüncesini görmüştür. Bunun altına ise “geleceği kontrol altına alma ve tarihten insani amaçlarla yararlanma çabasını” ifade eden risk düşüncesini yerleştirmiştir. Onun için refah devleti, sigorta sisteminin merkezi rol oynadığı bir risk yönetim dizgesidir.

Giddens, (2000a: 40) riskleri başlangıçta iki gruba ayırmıştır. “Dışsal risk” olarak tanımladığı ilk risk grubu, kaynağını, sanayi modernleşmesi içerisinde hüküm süren gelenek ve doğa sabitliklerinden almıştır. İkinci risk grubunu temsil eden “imal edilmiş riskler” ise değişen dünyanın gelenek ve doğa sonrası niteliğiyle birlikte, dışsal risklerin yerini alarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda genellikle çevresel riskleri tarif eden imal edilmiş riskler, hangi durumun risk olduğunu belirsiz kılan, tarihte görülmeyen ve herhangi bir deneyimin söz konusu olmadığı tehlikeleri karakterize etmektedir. Giddens ve Pierson, (2001: 221-224) beklenmedik bir anda ortaya çıkan dışsal riskleri, salgın hastalıklar, hasadın kötü geçmesi, sel baskınları ve açlık gibi “dışarıdan vuran olaylar” şeklinde açıklamışlardır. Dışsal risklerin düzenli ve sık özelliği, öngörülebilir, hesaplanabilir ve sigortalanabilir oluşuna kaynaklık

etmiştir. Sanayi modernliğinden düşünümsel modernliğe geçişin en önemli simgesi olan imal edilmiş riskler, dışsal risklerin aksine güven duygusunu tesis edemeyen, hesaplanamayan ve bizzat insanlığın gelişim sürecine paralel olarak adından söz ettiren risklerdir. Çocuk sahibi olmanın evlilikle bağdaştırılamaması gibi insan hayatının bütün alanlarına nüfuz eden imal edilmiş riskler, bilim, teknoloji ve insanlığın önderliğinde meydana getirilmiş olan riskleri ifade etmektedir.

Giddens, (2010: 158-159) imal edilmiş belirsizliğin, modernliğin ve küreselleşmenin büyük etkisi sonucunda risk türlerine bir yenisini daha eklemiştir. “Yüksek maliyetli riskler” şeklinde adlandırdığı yeni riskler, uzun vadede sonuçları bilinmeyen, telafi edilemeyen ve net bir biçimde değerlendirilemeyen risklerdir. Modernliğin karanlık yüzüne işaret eden bu riskler, doğayı tahrip eden insanın, tekrar doğaya dönme sürecinde meydana getirdiği insan dayanışmasının olumsuz yanıdır. Giddens, (2017: 220-222) yüksek maliyetli risklerden kaçışın mümkün olmadığını ifade etmiş ve onları sahip oldukları büyük boyutun tehlikelere kazandırdığı farklı niteliği ile öne çıkarmıştır. Bu noktada çernobil nükleer istasyonunda meydana gelen kazaya dikkat çekerek, “yüksek maliyetli risklerin, dışsal tehditler ile imal edilmiş belirsizlik arasındaki farkı diğer bütün tehlike tiplerinden daha fazla açığa çıkardığını” dile getirmiştir.

Giddens, (2017: 101-103) modernliğin kurumsal boyutuna tekabül eden yüksek maliyetli risklerin dört ana bağlamını belirlemiştir. Modern toplumsal değişimin dünyanın ekosistemleri üzerindeki etkisini anlatan birinci bağlam, “sera gazlarının üretiminden kaynaklanan küresel ısınmayı, ozon tabakasının incelmelerini, yağmur ormanlarının yok edilmesini, çölleşmeyi ve suların kendini yenileyememesini” ifade etmektedir. Yoksulluğun büyük ölçüde gelişmesiyle birlikte “yoksulluk faciasının kürselleşmesi” olgusu ikinci bağlamı oluşturmaktadır. “Kolektif şiddetin bir olasılık olarak uzakta belirdiği diğer durumlarla birlikte, toplu imha silahlarının yaygın varlığının” işareti olan üçüncü bağlam, artan nükleer silahlanmayı temsil etmektedir. Bağlamın son boyutu ise demokratik hakların baskı altına alınarak, “giderek artan sayıda, insanın insani potansiyellerinin küçük bir parçasını bile geliştirememelerinin” dışı vurumunu simgelemektedir. Giddens (2010: 15) bu noktada, geç modern dünyayı dehşet verici olaylarla dolduran, aynı zamanda düşünsel karmaşıklığı da ifade eden yüksek maliyetli risklerin, sadece bilim ve

teknoloji doğrultusundaki argümanlara başvurularak çözülemeyeceğinin vurgusunu yapmıştır.

Modernlik analizini, radikalleşen modernliğin yeni koşulları, imal edilmiş belirsizlik durumları ve risk biçimleri çerçevesinde sunan Giddens, radikalleşen modernliği, modernliğin kurumsal boyutlarının kendini yenileyerek, düşünümsel bir nitelik kazanmasının sonucu olarak ele almıştır. Post-modern döneme girildiği ve modernliğin yok olduğu iddialarını reddeden radikal modernleşme, geleneğin yeniden açıklandığı, güven ve risk platformlarının farklı biçimler aldığı yeni devinimleri temsil etmektedir. Bu anlamda post-modernliğin, modernliğin değerler sistemini yok sayarak, hiçliğin, parçalanma düşüncesinin ve kesinliğin yitirildiğinin arkasına sığınması şeklindeki varsayımları, Giddens için hem teorik hem de pratik anlamda kabul edilebilir gerçeklere işaret etmemektedir. Aydınlanma düşüncesinin öne çıkardığı bilgi, akıl ve düşünme hususlarını modernlikle birleştirerek, modernliğin düşünümsel karakterini belirgin kılan Giddens, sosyal yaşamın sürdürülebilmesi konusunda bireylerin kendi üzerine düşünmesi gerektiğini düşünümsel modernleşme kavramıyla açıklamıştır. Bu noktada bireysel eylemlerin sonucu olarak meydana gelen risk ve belirsizliklerin, yine bireysel yeniden üretimlerle çözüme ulaştırılabileceğini ifade eden düşünümsel modernleşme, aynı zamanda ontolojik güvenlik kapsamında geliştirilecek olan bir öz-kimlik projesinin de anlatımıdır (Esgin, 2008: 454-466).

Geleneksel dönemde riskin yok denecek kadar düşük algısı, kontrol dışı yapısıyla öne çıkan modern dönemde, gün geçtikçe artan boyutlara ulaşmıştır. Bu durum bireyleri, sürekli geleceği göz önünde bulundurarak hareket etmek mecburiyetinde bırakırken, modernliğin oluşturduğu tercihlerin dışına da çıkarmamıştır. Böyle bir atmosferde, risk oluşumuna kaynaklık eden bireyler, belirsizliklerle karşı karşıya kalarak risk ikliminden kaçamamışlardır. Giddens, bu aşamada Beck ile benzer bir biçimde riskleri en aza indirmenin aracı olarak düşünümselliği önermiştir. İyimser bir bakış açısı kazandıran düşünümsellik, riski yaratan bireyin, riskin üstesinden yine kendine dönerek gelebileceğinin en açık işaretidir. Fakat düşünümselliğin, bireyler üzerinde her zaman bir denetleme durumuna kaynaklık edemeyip tehlikeleri ortadan kaldıramadığı da inkar edilmemesi gereken bir gerçekliktir.

1.6. ZYGMUNT BAUMAN'DA BELİRSİZLİK VE RİSK

Modernitenin karanlık yüzünü eleştirerek post-modernitenin gerekliliğini vurgulayan sosyolog ve felsefeci Zygmunt Bauman, 1925 yılında Polonya'da dünyaya gelmiştir. 20. yüzyıl Avrupa'sının bütün trajik farklılıklarına tanıklık eden ve 2017 yılında da İngiltere'de hayatını kaybeden Bauman, topluma rasyonalite perspektifinden bakmış, sosyolojik duruşuyla da dikkat çekmiştir (Önal, 2019: 1-4). İnsanların dünyayı nasıl deneyimledikleri sorusu etrafında çalışan, sosyoloji anlayışını da bu çerçevede geliştiren Bauman, kendi yaşamından yola çıkarak, müphemliği güçten, güçlükten kurtarmayı ve karşılaşılan çelişkileri incelemeyi amaçlamıştır. Bauman, günümüz modernitesini “şu anda” olanı “hemen” elde etmek üzerine kurulu “akışkan-likit modernite” şeklinde adlandırmış ve likit çağda “zaman ve mekan sıkışması” kavramından hareketle gizli ve emniyetli yerlerin olmadığını dile getirmiştir. Bu çağda sığınacak güvenli bir limanın kalmadığını ifade eden Bauman, bu çerçevede belirsizliklerin ve risklerin vurgusunu yapmayı tercih etmiştir (Yılmaz, 2016: 9-11). Nihai kurtuluş olarak takdim edilen ve toplumsal denetimin sıkı ağını alt üst eden modernleşme, sunduğu çeşitlilikle yerleşik sistemi tüm boyutlarıyla dönüştürmüş, davranış biçimlerini ve kurallarını farklılaştırmıştır. Artık neyi seçeceğinden emin olamayan, aynı zamanda olabildiğince çabuk ve fazla şey elde etmek isteyen irade, belirsizlik ve huzursuzluk içerisinde yararlı olan ve olmayan arasındaki ayrımı gerçekleştiremez olmuştur.

Bauman (2000a: 36-40) öncelikle, hakim belirsizlik duygusuna katkıda bulunan çağdaş dünya niteliklerinin iyi saptanılması gerektiğinin vurgusunu yaparak, sorumlu faktörlerin bir kısmını sıralamıştır. İlk olarak, çağdaş dünyanın kesin bölünmeleri ve belirlenim gücünü zayıflatarak, “yeni dünya düzensizliğine” kaynaklık ettiğinin üzerinde durmuştur. Sonrasında, sermaye ve finansa tanınan sınırsız özgürlüğün, güvenlik ağlarını darmadağın ettiğini, piyasa rekabetini ahlaki açıdan körleştirdiğini belirterek, “evrensel düzensizleştirmeye” dikkat çekmiştir. Üçüncü olarak, kendi kendine idame ettirilen, mahalle ve aile gibi kurumlar tarafından sağlanan ağların zayıfladığını “diğer güvenlik ağlarının durumu” şeklinde adlandırarak, tüketici kültürüyle şekillenen yeni tarz yaşam siyasetinin, uzun soluklu ilişkileri meydana getiremediğinin altını çizmiştir. Son olarak, etkin kültürel medya tarafından verilen, “siyasal öznellik tarzlarımız hakkındaki radikal belirsizliği”

simgeleyen dünyanın esnekliği mesajını, çağdaş dünyanın belirsizliği artıran nitelikleri arasında ön plana çıkarmıştır.

Bauman, (2005: 76-78) günümüz hakim kavramı olarak ele aldığı belirsizliği, kasvetli bir zihin durumu, kararsızlık, hoşnutsuzluk ve duraksama biçiminde açıklamıştır. Güvenliğin ve özgüvenin düşmanı olan belirsizlik, neler olacağından emin olunmadığı, nasıl davranılacağı kestirilemediği ve eylemlerin sonuçlarının da tahmin edilemediği durumlardır. “Katı olan her şey buharlaştıkça ve kutsal olan her şeyin kutsiyeti bozuldukça, modernite istekler ve yetenekler arasında sürekli bir uyumsuzluğu” meydana getirmiştir. Kendini kaygı ve huzursuzluk biçiminde gösteren belirsizlik ise yeteneğin ve sezginin çakıştığı ilk anda ortaya çıkmıştır. Bauman, (2003: 9) alışkanlıkların rehberlik edemediği durumlarda kararsızlıklarla birlikte adından söz ettiren belirsizliği aşağıdaki şekliyle tanımlamıştır:

Bir nesne ya da olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesi demek olan müphemlik, dile özel bir düzensizliktir, yani dilin icra ettiği adlandırma (sınıflandırma) fonksiyonunun iflası [anlamındadır]. Bu düzensizliğin temel belirtisi, belli bir durumu doğru biçimde okuyamadığımız ve alternatif eylemler arasında seçim yapamadığımız zaman hissettiğimiz keskin rahatsızlıktır.

Bauman, modern dönem öncesinde ölüm tarihleri gibi belirli olmayan durumların seyreklik gösterdiğini, kişilerin yaşamlarını rutin bir seyir içerisinde kesinlik ve netlik çerçevesinde yürüttüğünü belirtmiştir. Fakat modern çağın doğasındaki denetimsizlik, bu çağda belirsizliği temel öge haline getirmiştir. Kurallar süreklilikle değişikliğe uğramış, bilinemezlikler sıklıkla adından söz ettirmiştir (Yurt, 2015: 23). Bauman, kişinin beceri ve şansıyla ilişki içerisinde olmayan, bugünün de egemen duygusuna işaret eden belirsizliğin, yeni çabalarla azaltılacak ya da üstesinden gelinebilecek bir dert olmadığını, aksine “dünyanın gelecekteki şekli ve bu şekle uygun yaşam ölçütleriyle ilişkili olduğunu” dile getirmiştir (Yılmaz, 2016: 13). Bauman, (2000b: 181) modern dönemde bireylerin, “herkes gereksizleşebilir ya da yerini bir başkası alabilir” sorunuyla toplumsal konum fark etmeksizin karşılaşmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla, herkesin yaralanmaya açık ve risk altında olduğu bu dönemde, imtiyazlar bile kırılabilir bir yapıya bürünmüştür.

Bauman (2001: 142-153) belirsizliği, insanın var oluşundan bu yana adından söz ettiren ve her dönem sahip olduğu farklı niteliği ile kendini belirgin kılan korku kavramı ile birlikte ele almıştır. Gizli yorumlamaları ve tehdit kökenlerinin nerede olduğunu ifade eden korkular, tehditlerden korunmak için neler yapılabildiğini

gösterirken, aynı zamanda söz konusu tehditlerden kurtulmak için neden bir şey yapılmadığı hakkında da bilgi vermektedir. Bu doğrultuda modernliğin, “konumlandırılan, düzenleyen ve uyduran ruhundan yeni belirsizlik duygusunu besleyen korkuları” toplumsal hayatın yeni inşasını özelleştirerek devralmıştır. Süreçleri “kurumdışlaştıran” ve kendi işini kendi gör girişimlerini ortaya çıkaran özelleştirme, kişileri muğlaklıktan kaçış noktasında mağlubiyete, zaferin müphemliğine ve güvensizliğe sürüklemiştir. Hiç bitmeyen, yetersizlik acısı ile geri dönen öz-yaratım mücadeleleri, hem kil hem de becerikli bir heykeltıraş olamayan, istediği biçimlere bürünemeyen kişileri meydana getirmiştir. Tüm bunlar, yeni risk algısının temellerinin atılmasına ve modernlik düşüncesinin bir “yan etkisi” şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır. Bauman, (2000b: 25-26) güvenlik, emniyet ve kesinlik durumlarını ortadan kaldıran belirsizliğin, saldırgan davranışlarda bulunma gibi istenmeyen pek çok duruma yol açabileceğini, bu nedenle de geçici bir sorun olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Bauman, risk toplumu kavramsallaştırmalarında riske dönüştürücü bir öznellik yükleyen kuramcılardan farklı olarak, riski kavramsal bir odak biçiminde ele almamıştır. Riski, modernliğin epistemolojik ön kabullerine yapılan saldırının bir sonucu şeklinde değerlendiren Bauman, risk toplumu söylemini manidar ve uçuk olmasının ötesinde, modernlik hakkında konuşmayı mümkün kıldığı için değerli görmüştür. Bu noktada modernlik üzerine yapılacak herhangi bir tartışmanın da belirsizlik çerçevesinden yürütülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Belirsizliği yaratan, aynı zamanda yarattığı belirsizliğin üzerini de akıl ile manipüle eden moderniteyi risk kaynağı olarak yorumlamıştır (Yılmaz, 2016: 14-16). Bauman, (2003: 23-27) “dünyanın parçalanması” ile övünen modern düşüncenin bir skandalı olarak ele aldığı belirsizliği, “modernliğin atık maddesi” şeklinde tasvir etmiştir. Bauman, (2000a: 31-32) düzen inşa etme, bozma ve yeniden inşa etme çabası içerisinde olan modern düşüncenin, tüm yeniden oluşumlarını güçlü devlet aktörüyle ön plana çıkardığını belirtmiştir. Fakat bahsi geçen yeniden oluşumların ve arzu edilen durumların kolayca genellenememesi, post-modern denilen yaşam çevresinin adından söz ettirmesi ile sonuçlanmıştır.

Bauman, tanımlamaları zorlaştıran, istikrarlı bir zemine işaret etmeyen, insanların korunaklı alanlarını da ortadan kaldıran modernleşmenin, rutin eylemleri başarısızlığa uğrattığını ifade etmiştir. Belirsizliğin şiddetlenen karakterine kaynağını

veren bu durum, kuşkuların, güvensizliklerin alt yapısını oluşturmuş, dolayısıyla riske de zemin hazırlamıştır. Bu noktada Beck ve Giddens ile paralel bir düşünceye sahip olan Bauman, risk olarak algılanabilecek durumlara yol açan belirsizliğin, kişinin kendi çabası ile aşılabileceğini dile getirmiştir. Fakat bunu, onların tercih ettiği biçimde düşünömsellik ile değil, öz-yaratım şeklinde isimlendirmiştir. Bauman, gene onlardan farklı olarak risk kavramını açıklamalarında merkezi bir konuma yerleştirmemiştir. Çalışmalarında modernlik düşüncesinin meydana getirdiği müphemliği belirli kılmış, riski de bunun yan ürünü şeklinde ele almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MEDYA KAVRAMI

2.1. BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK İNTERNETİN TANIMI VE GELİŞİM SÜREÇLERİ

Küresel bir mecrayı belirterek, modern iletişimin en büyük destekçisi olan internet, eğitimden ticarete, ekonomiden siyasete, eğlenceden toplumsal hareketlere varıncaya değin geleneksel yaşam alanlarını farklılaştırmış, toplumun ve toplumsal ilişkilerin doğal yapısını dönüştürmüş, haberleşme süreçlerini yeniden inşa etmiştir. İnternetin yenilikleri içeren özü gereği, ne toplum ne de internetin kendisi eski formatında kalmamış, değişim çift taraflı olarak yaşanmıştır.

Her geçen gün süreklilik içerisinde büyüyen ve dev bir teknolojiyi belirli kılan internet, fiziksel sınırların göz ardı edildiği, birçok bilgisayar düzeneğinin birbiriyle bağlantılı olduğu bir iletişim ağıdır (Burak, 2016: 21-22). Üretilen bilginin saklanabilir, paylaşılabilir ve ulaşılabilir oluşu esnasında ortaya çıkan teknolojiye işaret eden internet, görkemli bir kütüphane, bir bilgi denizi ve aynı zamanda dünyanın en büyük üniversitesidir. İnternet, hem fikirlerin serbestçe dile getirilebildiği bir demokrasi platformu hem de hayatın her alanını kolaylaştıran farklı bir uzay biçimidir (Kazaz, 2007: 223). Dünya çapında yaygın olan internet, kanaatlerin özgürce dolaşımına, önyargıların yıkımına, vatandaşların karar alma süreçlerine daha fazla katılımına ve hatta görmezden gelinebilecek seslerin dahi kendilerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Fakat bu iyimserlikler, herkesin erişimine açık olmayan internetin sömürgeleştirilebilen, bütünlük ve uyumdan yoksun tarafını gizleyememektedir (Özçetin, Arslan ve Binark, 2012: 52-57). Küreselleşmenin en belirgin görünümünü oluşturan ve tüm dünyayı iç içe geçiren internet, büyük zorlukları ortadan kaldırdığı gibi tüm dünyayı sınırları içerisine alan bir savaş alanını da mümkün kılmıştır.

Doğası gereği, kişiler ve topluluklar arasındaki iletişime kaynaklık eden internetin birincil teması, veri ve enformasyon paylaşımıdır. Söz konusu paylaşımlar, zaman içerisinde meydana gelen sanal cemaatlerle farklı bir nitelik kazanmış ve Web'in sunduğu olanaklarla ilk çevrimiçi topluluklar e-posta iletişimi, bülten

tahtaları ve forumlar çerçevesinde toplanmıştır (Dilmen ve Öğüt, 2010: 239-240). Aktaş (2013: 120) bu noktada, internet kullanıcılarının “ulusal ve uluslararası arenada olup bitenlerden haberdar olmak için çeşitli platformları tercih eden” durumuna itildiklerini belirtmiştir.

“Uluslararası ağ” anlamına gelen ve ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network: Amerikan Gelişmiş Savunma Araştırmaları Dairesi Ağı) adlı projenin inşasına dayanan internet, 1 Eylül 1969 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri’nde, askeri araştırmaların yapıldığı kurumları birbirine bağlayarak askeri iletişimi sağlamak, ayrıca olası savaş, doğal afet ve benzer durumlara karşı da önlem almak amacıyla geliştirilmiştir (Görgülü-Aydoğdu, 2015: 59-61). İlk bilgisayar ağı olan ve paket-anahtar iletişim teknolojisini temeline koyan ARPANET, California Üniversitesi’nin Los Angeles ve Santa Barbara kampüslerinde, Utah Üniversitesi’nde ve Stanford Araştırma Enstitüsü’nde bulunan toplam dört bilgisayarın birbirine bağlanması ile kurulmuştur (Castells, 2013: 58-59). İlk zamanlar yalnızca askeri amaçlarla hizmet veren ve bu doğrultuda araştırmacıların ve bilim insanlarının kullanımına sunulan ARPANET, daha sonrasında kurum, üniversite ve kütüphaneleri de bünyesine dahil etmiştir (Çoban, 2019: 33). İnternetin meydana getirdiği sonuçlar tahmin edilenin üzerinde bir memnuniyet duygusu yaratmış ve bu doğrultuda internetle ilişkisi olmayan alanların da söz konusu ilişkiye dahil edilmesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.

Soğuk savaş döneminde doğan ARPANET, 1970’lerin başında DARPA’ya (İleri Savunma Araştırmaları Ajansı) dönüştürülmüş ve DARPA internetin sıklıkla tercih edilen alanlarından biri olan elektronik postanın (e-posta) ilerleyişinde önemli bir rol üstlenmiştir (Budak, 2016: 51). Bilimsel çalışmalar için kullanılan ağ ile askeri amaçlarla kullanılan ağ, 1983 yılında mekan sınırı olmaksızın milyonlarca bilgisayar arasında iletişim kurulmasına olanak tanıyan TCP/IP’in (Transmission Control Protokol/İnternet Protokol) yürürlüğe girmesiyle birbirinden ayrılmıştır. 1986 yılında NFSNET (National Science Foundation – Ulusal Bilim Vakfı) tarafından ilk internet omurga ağı geliştirilmiş ve bu süreci takiben 1989 yılından sonra internet, ticari kullanımlar dışında topluma açık hale getirilmiştir. 1990’da TCP/IP’in kullanıldığı ilk ağ olan ARPANET kullanımdan kalkmış ve internet isimsel olarak genel bir kullanıma açılmıştır (Görgülü-Aydoğdu, 2015: 61-62).

1989 yılına kadar sadece metin tabanlı olarak kullanılan internet, 1989'da Tim Barners-Lee tarafından önerilen ve kabul edilen, hiper-metin tabanlı bir bilgi sistemi projesiyle, ses ve görüntü gibi diğer içeriklerin paylaşımına da imkan sağlamıştır. Bu doğrultuda 1990'da önemli bir kırılmaya ve hiper-metin belgelerinden oluşan bir bilgi sistemine işaret eden World Wide Web (w.w.w.) geliştirilmiştir. Yine 1990 yılında ortaya çıkan HTML kodlarını tarayıp, anlamlı içeriklere dönüştüren ve 1993'te ilk metin tarayıcısı olarak belirgin kılınan Mosaic, dünyanın her yerinde benzer ağların oluşmasına kaynaklık etmiş ve böylece internette bir dönüm noktası olarak ön plana çıkmıştır (Bostancı, 2010: 28-29). İnternet, bilgisayar kullanıcılarının artan hızına paralel olarak önemli değişiklikler geçirmiş ve 1991'de kamusal yönetimi geride bırakarak ticari anlamdaki gelişiminin adımlarını atmış, özel yönetime geçmiştir. 1995 sonrasında yeryüzünün bütün kullanıcıları tarafından tercih edilmeye başlanan internet, tanıtım yönlü içerik ve uygulamalara ihtiyaç duyan birçok şirket tarafından el üstünde tutulmuştur (Budak, 2016: 51-52). 1999'a gelindiğinde tüm dünyada internete bağlı 63 milyon bilgisayarın, 950 milyon telefon terminalinin, 179 milyon internet kullanıcısının ve 3.6 milyon internet sitesinin varlığından söz edilir olmuştur (Castells, 2013: 463). Kullanımı bakımından her geçen yıl artış gösteren internet, 2020 Nisan ayı itibariyle de kullanıcısı sayısını dünya nüfusunun %59'una denk gelen 4.57 milyara çıkarmış ve her gün ortalama 6 saat 39 dakikanın geçirildiği bir ortama dönüşmüştür.² Yaşanan gelişmelerin tamamı, interneti pek çok mecra için uygun ve ulaşılabilir konumuna getirmiştir. İnternet adı altındaki sayısal verilerin artışı ile neticelenen bu durum, aynı zamanda internetin bugünkü gücüne ve kendine özgün yapısına da sebebiyet vermiştir.

İnternetin Türkiye'ye gelişi ise 1986'ya dayanmaktadır. 1986'da ortaya çıkan EARN (European Academic and Research Network) / BITNET (Because It's Time Network) bağlantılı TÜVEKA, (Türkiye Üniversiteler ve Araştırma Kurumları Ağı) Türkiye'nin ilk geniş alan ağı olmuş fakat teknolojik gelişmeler karşısında hat kapasitesi yetersiz kalmış ve ihtiyaçlara cevap verememiştir. 1991 yılı sonlarına doğru TÜBİTAK ve ODTÜ, internet teknolojilerini kullanan yeni bir ağın tesis edilmesi yönünde TR-NET adlı bir proje başlatmışlardır (Görgülü-Aydoğdu, 2015: 62). Bu çerçevede Türkiye'nin ilk internet bağlantısı, 12 Nisan 1993'te 64

² <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

kilobit/saniye kapasiteli hat ile ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı sistem salonundaki yönlendiriciler kullanılarak, ABD’de NSFET’e (National Science Foundation Network) TCP/IP protokolü üzerinden meydana getirilmiştir (Çoban, 2019: 34). ODTÜ’nün ardından 1994’te Ege Üniversitesi, 1995’te Bilkent Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi, 1996’da ise İTÜ internet bağlantılarını gerçekleştirmişlerdir. Yine 1996 yılında Türk Telekom’un çabaları sonucunda TURNET ve 1997’de de akademik kuruluşların internet bağlantısını sağlayan ULAKNET hizmete girmiştir. 1999 yılına gelindiğinde ticari ağ alt yapısı büyük değişikliklere uğramış ve TURNET yerini TTNET adındaki yeni bir oluşuma bırakmıştır (Bostancı, 2010: 29). Bugün dünya nüfusunun önemli bir bölümü tarafından tercih edilen internetin, dünyanın dijital karnesini sunan We Are Social’ın Ocak-2020 raporu doğrultusunda, Türkiye’de nüfusun %74’ünü sınırları içerisine alarak 62 milyon kullanıcıya ulaştığı ve söz konusu kullanıcıların da günde 7 saat 29 dakika internette vakit geçirdikleri tespit edilmiştir (Bayrak, 2020). Zaman içerisinde birçok operatör aracılığıyla eski ulaşılamazlığını geride bırakan internet, artık kolayca erişilebilen konumundadır. İnternetin hizmet amacının değişmesiyle sonuçlanan bu durum, dünyanın global bir köye dönüşmesine de kaynaklık etmiştir.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru adından söz ettiren internet, ilk dönemde Web 1.0 teknolojisi ile tek taraflı bir iletişime olanak tanımıştır. 1995 - 2000 yıllarını kapsayan Web 1.0 teknolojisinde kullanıcı, web sitelerinin sahip olduğu içeriği değiştirememiş ve var olan içerik kadar veriye ulaşabilmiştir. Okumak, dosya ya da program indirmekle yetinen kullanıcının kendi içeriğini üretmesi ve etkileşimde kontrole katılması mümkün olamamıştır. Bireylerarası iletişime imkan vermeyen Web 1.0 teknolojisi, internetteki iletişimi çift taraflı gerçekleştirme isteğine yol açmış ve böylelikle Web 2.0 teknolojisinin meydana gelmesini sağlamıştır (Budak, 2016: 58). Geri bildirim olanak tanımayan, durağan yapısıyla değişim göstermeyen Web 1.0, Web 2.0’nin ortaya çıkmasıyla oldukça basit bir sistem olarak ele alınmış, buna rağmen kimi sitelerde de varlığını sürdürmüştür.

İlk olarak 2004 yılında O’Reilly ve MediaLive International tarafından organize edilen, Google, Yahoo, Amazon ve Ebay gibi şirketlerinde katıldığı Web konferansında gündeme gelen Web 2.0, etkileşim ögesinin internet teknolojisine entegre edilmesi ile ortaya çıkmıştır (Genç, 2010: 237-238). Web 2.0 teknolojisi, kullanıcıların internet ortamında karşılıklı bir şekilde içerik, bilgi ve veri paylaşımı

yapabildikleri, sosyal ağ ve sanal arkadaşlıklar kurabildikleri, aynı zamanda bireysel etkileşime de girebildikleri uygulamaların ifadesidir. Kullanıcılarına sosyal paylaşım ağlarını, blogları ve sanal kütüphaneleri sunan Web 2.0, Facebook, Youtube ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının da temelini oluşturmuştur (Kırık, 2013: 72). Zaman ve mekan sınırlamasına yer vermeyen, hemen her iletişimi yüz yüze iletişim seviyesine çıkararak, bununla birlikte çeşitli paylaşım ve tartışmaları da esasına koyan Web 2.0, bilgi ve öğrenim içeriğine ulaşmayı da kolay ve hızlı bir platforma aktarmıştır (Kekeç-Morkoç ve Erdönmez, 2015: 336-337). Bilgi erişimini kolaylaştıran Web 2.0, var olan bilgilere kaynak gösterilerek ekleme yapmanın mümkün olduğu bir devri başlatmış ve böylelikle tüketici konumundaki kullanıcıları da üretici konumuna taşımıştır (Hekimoğlu, 2019: 6). Kablosuz erişimin ve çoklu medyanın anlatımı olan Web 2.0, Web 1.0'in aksine kullanıcıyı kontrolün merkezine yerleştirmiş ve ona aktif söz hakkı tanımıştır. Metin paylaşımının yanı sıra fotoğraf, video ve ses paylaşımına da imkan veren Web 2.0, okumayla birlikte yazmayı ve konuşmayı da mümkün kılmıştır.

Web 2.0 zaman içerisinde gelişerek, semantik, anlamsal ya da ontolojik web de denilen Web 3.0 teknolojisine zemin hazırlamıştır. Kablosuz veri paylaşımı üzerinden yeni bir bilgi teknolojisini tanımlayan Web 3.0 teknolojisi, kelimelere, cümlelere ve diğer verilere ayrı bir boyut kazandırmıştır (Biliciler, 2018: 7). 2010 yılından bu yana adından söz ettirerek internetin tarayıcılarla sınırlı olmadığı bir dünyayı belirli kılan Web 3.0, aynı zamanda verilerin hem kullanıcılar hem de bilgisayarlar tarafından toplanıp anlamlı şekilde birleştirilebildiği bir dönemin de ifadesidir. “Nesnelerin interneti” olarak da dışa vurulan Web 3.0, insan-makine etkileşiminin ön planda tutulduğu, bireyin kendisinin bizzat veri olduğu ve bilginin çok yönlü, çok kanallı, çok cihazlı aktarıldığı bir teknolojidir (Kaplan, 2017: 19-20). Yapay zekaların söz konusu olduğu Web 3.0 teknolojisinin geldiği ideal nokta kişiye özel öğrenen akıllı robotlardır. Web 3.0'deki bu akıllı robotlar birbirleri ile konuşan veri tabanları aracılığıyla insanların beğenilerini tespit edip buna göre içerik üretecekler ve teknik yapı ilerledikçe de insanların ihtiyacını daha eksiksiz bir şekilde karşılayacaklardır (Budak, 2016: 59-60). Nesnelerin belirli bir protokol ile birbirleriyle senkronizasyon halinde oldukları Web 3.0 teknolojisi içerisinde mobilya, kağıt dokümanlar, besin maddeleri ve elektronik pek çok cihazın 2020 yılına kadar internete bağlı olacağı öngörülmüş, bu çerçevede akıllı ev, akıllı şehir,

güvenlik, sağlık ve inşaat uygulamaları da belli başlı alanlar olarak ön plana çıkarılmıştır (Gündüz ve Daş, 2018: 327-328). Hem sanal hem de gerçek dünyayı bir arada bulundurarak sosyal zorlukların çözümünü temeline yerleştiren ve böylelikle yüksek orandaki etkileşime de sebebiyet veren Web 3.0, internet sitelerinin birbirini anlayabildiği ve verilerin de uyum içerisinde yer alabildiği dijital bir teknolojidir.

İnternetin kendi kendini yarattığı, arama motorlarına girilen anahtar kelimelerin yerini geçmiş dahilinde şekillenen reklamların aldığı Web 3.0 teknolojisi, Toplum 5.0'a kaynaklık etmektedir (Yorulmaz, 2018). "Süper akıllı toplum" şeklinde tanımlanan ve bilgi toplumuna işaret eden Toplum 4.0'ı da geride bırakmak için uğraşlar veren bu toplum, geleceği, bilim ve teknolojinin üstlendiği yeniliklerle karakterize etmektedir. Web 3.0 teknolojisiyle şekillenen Toplum 5.0, dijitalleşmenin sunduğu imkanlarla insanlar için çeşitli alanlarda öngörü ve kararlar sunarak onların hayatını kolaylaştırmayı, konforu ise sürdürülebilir kılmayı hedeflemektedir.

Web 3.0 döneminde elde edilen birikimin ardından 2020 ve sonrasındaki 10 yılı kapsayacak olan Web 4.0 kavramından da bahsedilmektedir. Web 4.0, her şeyin online networkler üzerinden kurulabildiği ve makinelerin insan beynine paralel olarak hareket edebildiği bir web teknolojisi mimarisidir (Akar-Elekoğlu, 2018). "Zenginleştirilmiş gerçeklik" şeklinde kavramsallaştırılabilen ve işletim sistemlerini de bulut ortamlarına dahil edebilen Web 4.0 teknolojisi ile "tüm insanların sanal dünyada birer avatarının olduğu ve bu avatarlar vasıtası ile sanal ortamlarda gezinebildiği bir dünya" ifade edilmektedir (Esgin, 2015: 44). Makinelerin insan beyni ile doğrudan etkileşimini içeren Web 4.0, fiziksel disklerin bütünüyle geri plana atıldığı ve yaşamın da bütün boyutlarıyla sanal ortamlara taşındığı devrim niteliğindeki bir teknolojidir.

2.2. YENİ MEDYA KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Bilgi-işlem teknolojileri ve internetle birlikte dönüşen koşullar iletişimin niteliğini ve niceliğini değiştirerek medya dünyasını alt üst etmiştir. Gazete, dergi, radyo, telgraf, televizyon ve sinema gibi araçları bünyesinde barındırarak tek yönlü bir iletişime imkan tanıyan geleneksel medya dijital kanallar aracılığıyla yaratılan yeni medyanın gerisinde kalmıştır. Farklılaşan iletişim ortamları ile adından söz ettiren yeni medya, web siteleri, sosyal paylaşım ağları, internet forumları, wikiler,

bloglar ve mikrobloglar gibi tüm dijital teknolojileri sınırları içerisine alarak etkileşimli kitle iletişim platformlarını meydana getirmiştir.

Yanık, (2016: 904) sınır tanımayan ve çoklu ilişkiler modelini destekleyen yeni medya terimini vurguladığı “yenilik” ile izah etmiştir:

Yenilik, iletişim modelindeki her unsurun sürekli ve birbirini tetikleyen dönüşümler geçirmesi ve yeni kalma becerisidir. Kanalin dönüşümüyle başlayan ve ağlara dönüşen yapılar hipermetinsel sayısal temsilleri, sayısal temsiller bilgisayarlaştırılmış elektronik sistemleri, elektronik sistemler akıllı yeni medyaları yaratarak medyaların içeriği, içeriklerin de etkileri dönüştürmesine olanak tanımıştır. Böylelikle tüm dönüşümler anti-çizgisel olarak hem bireyleri dönüştürmüş hem de bireyler bu dönüşümlerin yönünü ve hızını belirlemiştir.

Tarihsel bir özne olarak toplumun geçirdiği aşamalar paralelinde evrilen medya, bugün hayatın pek çok alanına etki eden “yeni” karakterine bürünmüştür. “Sosyal medyayı, özellikle etkileşimsel medyayı, internet ağlarını ve sosyal iletişim medyasını” nitellemek için kullanılan yeni medya terimi, “bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunlarla bağlantılı sosyal bağlamları, iletişim becerilerini artıran cihazları, bu cihazlarla geliştirilen sosyal düzenleme veya örgütlenmeleri, pratikleri ve iletişim etkinliklerini” ifade etmektedir (Binark, 2014: 15-16). Yeni teknoloji yetenekleriyle karakterize olan böylece tüm biçimlerin teknoloji ile aktarılmasına olanak tanıyan yeni medya, enformasyonun toplanması, saklanması ve işlenmesi aşamalarında çeşitli bilgisayar sistemlerinden faydalanmaktadır (Akyol, 2015: 27). Kişiselleştirilebilir ağ tabanlı bilgi-iletişim araçlarının dışı vurumu olan yeni medya, araçla-ortamın en sıkı biçimde iç içe geçtiği, paylaşımın, kolay bilgi erişiminin ve farklı iletişim yollarının mümkün kılındığı özgür pusulalar olarak işlev görmektedir (Görgülü-Aydoğdu, 2015: 35). Kalaman’a (2016: 14-19) göre çağın medyası olarak kabul edilen, enformasyon teknolojilerini merkeze alan ve giderek sayısal bir dil kullanan yeni medya, yataylık, katılımcılık ve çok seslilik temelinde küresel bir iletişim sistemine işaret etmektedir. Görüntü, metin ve sesleri sanal ortamda bir araya getiren yeni medya, sunduğu etkileşim, eş zamansızlık ve kitlesizleştirme ile medya içeriklerine farklı nitelikler kazandırmıştır. Bütünüyle dönüşüme uğrayan medya, yeni insan, yeni dil ve yeni kültüre de sebebiyet vermiştir.

1970’lerde bilgi ve iletişim tabanlı araştırmalar sırasında inşa edilen ve bugünün geleneksel medyasını oluşturan medya terimi, 1990’larda büyük bir hız kazanan bilgisayar teknolojisi ve internetle beraber çeşitli açılımlar elde etmiş ve 2000’li yıllara gelindiğinde kendisini yeni kılan yapısal özellikleri ile anılmaya

başlamıştır (Budak, 2016: 61). Binark, (2015: 10) yeni medya mecralarının “yeni” sıfatıyla kullanılmasının sebebini “bu ortamların geleneksel medya metnindeki üretim ve tüketim sürecindeki kurumsallaşmayı, profesyonelleşmeyi, izler-kitlenin pasifliğini ve tüketiciliğini ortadan kaldıran bazı özelliklere sahip olması” durumuyla açıklamıştır.

Binark, (2010: 25-27) gündelik yaşama derinden nüfuz ederek bir yandan bireyin içerik üretmesine imkan sağlayan öte yandan ayrımcılık ve nefret söylemi gibi istenmeyen durumlara da zemin hazırlayan yeni medyanın dijitallik, etkileşimsellik, hipermetinsellik, yayılım, sanallık ve multimedya biçimselliği şeklindeki söz konusu özelliklerini aşağıdaki biçimiyle tanımlamıştır:

(a) Dijitallik, yeni medyanın bütün verileri sayılara dönüştürebilen yüksek depolama kapasitesinin anlatımıdır. Analog kopyalama sistemlerini geride bırakan, 1-0 kategorileriyle ele alınan ve kullanıcının seçiciliğini de destekleyen bilgisayar dili, işlenen ve depolanan kodlara ulaşılabilirliği mümkün kılmaktadır.

(b) Etkileşimsellik, yeni medya ortamının iletişime kazandırdığı zamanda ve uzamda karşılıklılık veya çok katmanlılık olanağıdır. Kullanıcı arayüzünün tasarımına, eş zamanlı ya da eş zamansız katılıma ve paylaşımına imkan sağlamaktadır.

(c) Hipermetinsellik, ağ üzerinde bir metnin bünyesinde barındırdığı bağlantılar ile başka metinlere veya alternatif mecralara erişimi kolaylıkla temin etmesidir. Farklı türler arasında geçişi, seçici bir okumayı ve kullanıcı deneyimini desteklemektedir.

(d) Yayılım, yeni medya platformlarında tüketici konumundaki seyircinin içerik üreten kullanıcı konumuna geçişidir. Kullanıcının platforma yüklediği içerik, değişik kullanıcılar tarafından farklı zaman ve ortamlarda yeniden paylaşılarak yayılmaktadır.

(e) Sanallık, çeşitli dijital mecralarda oluşturulan iletişim ile kullanıcıya orada olma hissinin verilmesidir. Bu his sanal yerleşimlerde makine-insan ve insan-insan biçiminde iki tür iletişim aracılığıyla meydana getirilmektedir.

(f) Multimedya biçimselliği, imge, ses ve metin gibi farklı veri türlerinin, iletişim çeşitlerinin, simge sistemlerinin ve göstergelerin tek bir araçta toplanmasıdır.

Yeni medyanın dijitallik özelliğinden beslenen multimedya biçimselliği, etkileşimselliği, hipermetinselliği, yayılımı ve sanallığı desteklemektedir.

Yakınsamayla birlikte kazanılan, dijital temsil, modülerlik, değişkenlik, otomasyon ve kod çevirimi ışığında açıklanan, içerikleri saklama, aktarma ve değiştirme ilkesi doğrultusunda da farklılaşan yeni medyalar kendi sosyal ve psikolojik etkilerini oluşturmaktadır. Başka medyaların ortaya çıkmasını sağlayan ve yaygın bilişim nesnesi haline gelen her yeni medya, duyguların, değerlerin, algıların ve nesnelere dönüşüme uğramasında başat rolü oynamaktadır (Yanık, 2016: 899-902). Yaşamsal nitelikleri bilinen kalıpların dışına çıkaran yeni medya, bilgisayar sistemleriyle bütünleşerek kitle iletişim araçlarının baştan aşağı yenilenmesini sağlamıştır. Temin ettiği bu yönüyle kitlelere izleyeceği yolu gösteren yeni medya, sosyal, siyasal ve ekonomik çevreleri de etkisi altına alarak sınırlarını genişletmiş ve giderek önem kazanmıştır (Kırık, 2017: 233-236). İçerik miktarı ve çeşitliliği konusunda büyük bir hıza sahip olan yeni medya, yaşamın en ücra noktasına kadar ulaşarak toplumsallığı sanal alem üzerinden devam ettirmektedir. Doğrudan kişilerarası ilişkilere, kültüre ve iş birliklerine etki eden yeni medya, bünyesinde barındırdığı sosyal medya ile kişilere duyamadığı, göremediği ve gidemediği birçok deneyimi sunmuş ve böylelikle sahip olduğu önemi pekiştirerek yeni bir dönemi başlatmıştır.

2.3. YENİ MEDYA TEZAHÜRÜ: SOSYAL MEDYA

Dünya genelinde fertlerin etkileşim ve iletişim içerisinde olduğu Web 2.0 tabanlı dijital ortamları kapsayan sosyal medya kavramı, 2000’li yıllarda gündeme gelen sosyal ağ siteleri ile adından söz ettirmiştir. “Kullanıcıların bilgi edindikleri, çevrimiçi topluluklar oluşturabildikleri, kişisel mesajlar ve videolar gibi diğer içerikleri paylaşabildikleri, değiştirebildikleri, bireyler, gruplar veya kurumlar arasında bilgi veya hizmet alışverişinin de yapılabildiği elektronik iletişim formları” şeklinde tanımlanan sosyal medya, anıncılığın ve katılımın sağlandığı online ortamlardır (Güçdemir, 2017: 14-15). Demir, (2015: 146-147) mobil alanların ve web temelli teknolojilerin dışı vurumu olarak değerlendirdiği sosyal medyayı profesyonellik gerektirmeyen ve hiyerarşik ilişkileri önemsemeyen yapısıyla belirgin kılmış, bu çerçevede de “kullanışlı yeni iletişim mecrası” olarak yorumlamıştır. Kırcova ve Enginkaya (2015: 3-7) ise sosyal medya kavramını “iki yönlü ve eş

zamanlı iletişim sistemi” biçiminde açıklamışlardır. İnteraktif ve birbirine bağlı ağlarla sosyalleşme, çalışma, öğrenme, oyun, satın alma ve satış gibi faaliyetlere fırsatlar sunan sosyal medya, tartışmaların da esas olduğu bir platformlar bütünüdür.

Sosyal medya kavramına kaynaklık eden sosyal ağ sitelerinin ilk örneği, 1978 yılında W. Christensen ve R. Suess’in arkadaşlarıyla irtibatta kalmak için geliştirdikleri BBC (Bulletin Board System) isimli yazılımdır. Söz konusu yazılımı 1979 yılında Tom Truscott ve Jim Ellis tarafından oluşturulan ve günümüzdeki forumların da temelini teşkil eden Usenet (User’s Network) sistemi takip etmiştir. 1990’ların sonlarına gelindiğinde ise sosyal ağ siteleri, Word Wide Web ile birlikte kullanıcılar arasında arama yapma, arkadaş listesi ve kullanıcı profili oluşturma gibi özelliklerle anılmaya başlamıştır (Yılmaz-Elbaşı, 2015: 26-28). Bu doğrultuda 1995’te Classmates.com ve 1996’da Ask.com hizmete açılmış, fakat 1997 yılında kurulan SixDegrees.com’un gerisinde kalmışlardır. 2000’de Wikipedia’nın, 2001’de Ryze.com’un ve 2002’de de Friendster’in tanıtımıyla kullanıcı sayısını artıran sosyal ağ siteleri, kapsamını genişleterek 2003’te LinkedIn ve MySpace, 2004’te Facebook, 2005’te YouTube, 2006’da Twitter, 2007’de Tumblr, 2009’da WhatsApp, 2010’da Instagram, 2011’de Snapchat, 2012’de Vine ve Tinder ve 2015’te de Periscope ve Scorpio gibi sosyal medya ağlarını meydana getirmiştir.³

Baloğlu, (2015: 1-3) Web 1.0’dan Web 2.0’a geçiş aşamasında ortaya çıkan sosyal medyayı dört ana kategori biçiminde ele almıştır. İlk sosyal medya kategorisi aynı ilgi ve ihtiyacı taşıyanların ilişkisi üzerine odaklanan sosyal ağ siteleri, mesaj panelleri, forumlar ve Wikipedia gibi sosyal topluluklardır. İkincisi en tanınmış biçimiyle blogları ifade eden sosyal yayıncılıktır. Diğer ana bölüm sosyal oyunlar ve sanal eğlence uygulamalarını kapsayan sosyal eğlencelerdir. Ve son kategori ise oylama, açık artırma siteleri, çeşitli alışveriş siteleri ve sosyal vitrinleri sınırları içerisine alan sosyal ticaret siteleridir.

İnternetin hızlı gelişimine paralel olarak uygulama alanlarını çeşitlendiren ve bu doğrultuda yaygınlığını artırıp bireyler üzerinde geniş bir etki yaratan sosyal medya, her geçen gün “ben de varım” mottosuyla kullanıcı sayısını yükseltmektedir (Kuşay, 2010: 61). Kırcova ve Enginkaya, (2015: 21-22) sosyal medya mecralarının bireyler üzerinde bu derece fazla etkiye sahip olmalarının ve hızla yayılmalarının

³ <https://dijitron.tv/sosyal-medyanin-tarihi/>

temelinde konuşma, topluluk, yorumlama, iş birliği ve katkı şeklinde betimlenen bileşenleri görmüş ve bu bileşenleri aşağıdaki biçimiyle de açıklamışlardır:

(a) Konuşma, sosyal medya mecralarının en önemli özelliğidir. Çevrimiçi ortamlarda kullanıcılara sunulan “diledikleri zaman ve diledikleri kadar” konuşabilme imkanının bu denli “kolay ve sıfır maliyetli oluşu” milyonlarca insanın sosyal medya mecralarına toplanması ile sonuçlanmıştır.

(b) Topluluk, sosyal medyanın kendisidir. Sürekli etkileşim halinde olan kalabalık bir camia sosyal medyanın gücüdür. Kendi içinde kümelere ayrılan ve gücüne güç katmak için de söz konusu kümeleri çoğaltan sosyal medya, izlediği bu yolla bireylerin farklı beklenti ve ilgi alanlarını karşılayarak daha büyük bir insan yığınını meydana getirmiştir.

(c) Yorumlama, konuşmanın izini süren bir başka bileşendir. Sosyal medya mecralarında olumlu ya da olumsuz yorumlanmaya açık olan her türden içerik belli bir süre sonra konu ile ilgili kapsamlı bilgi birikimini bünyesinde barındırarak kullanıcılara kendilerini geliştirmeleri için bir fırsat tanımaktadır.

(d) İş birliği, sosyal medya aracılığıyla kullanıcılar arasında kısa sürede oluşturulan, paylaşılan ve sürdürülen etkinliklerdir. Çeşitli konularda ve iş birliği temelinde gerçekleştirilen etkinlikler milyonlarca kullanıcıyı sürecin içine dahil etmektedir.

(e) Katkı, sosyal medya mecralarına etki eden kullanıcıların ölçülebilir sonucudur. Takipçi sayısı, paylaşım sayısı, yorum sayısı ve gönderilen mesaj sayısı gibi kriterler kullanıcıların katkı seviyesini belirtmektedir. Her sosyal medya üyesinde daha fazla etkide bulunma isteğini uyandıran bu seviye depolanan içeriği de çok büyük boyutlara ulaştırmaktadır.

Tek kuralı “sesini en etkin kanal ve içerikle tüm dünyaya duyurmak” olan sosyal medya, kimisi için iletişim, reklam ve tanıtımken kimisi için de yeni çağın propaganda ve savaş aracıdır. Her kesimden kullanıcısıyla “yaşamın vazgeçilmez bir unsuru” şeklinde ele alınan ve son zamanlarda siyaset bağlantıları, kitle yönetimi ve algı yönetimi boyutlarında tercih edilen sosyal medya, etkileşimi kolaylaştırmakta ve iş birliğine de olanak tanımaktadır (Çamsarı, 2015: 61-71). Bu noktada Akıncı-Vural ve Bat, (2010: 3349-3352) çoklu kullanım imkanı sunan, sürekli güncellenebilen ve

yüksek derecedeki sanal paylaşıma da olanak tanıyan sosyal medyayı en ideal mecra şeklinde değerlendirmişlerdir. Düşünceleri aktarabilen ve bu düşünceler üzerinden yeni fikirleri de meydana getirebilen sosyal medya, zaman ve mekan sınırlamasını ortadan kaldırmıştır. Sosyal medyanın etkisinden ve gelişiminden ileri gelen bu durum, geri bildirim ulaşımını hızlandırdığı gibi takip ve kontrolü zorlaştırıcı bir görev de üstlenmiştir.

Farklı ihtiyaç ve teknolojiler sonucu oluşan, bireylerin belirli bir sistem içerisinde profil oluşturmalarına izin veren ve bugün de yaşamın tam ortasında yer alan sosyal medya, online ortamları ve sosyal içerikli web siteleri ile internet kullanımının büyük bir bölümünü işgal etmektedir. Katılım, yenilik, açıklık ve karşılıklı konuşma temelinde şekillenen, hitap ettiği kitlelere göre de farklılık arz eden sosyal medya mecraları, sunduğu imkanlar ile sınırlarını genişleterek gücüne güç katmaya devam etmektedir.

2.3.1. Geleneksel Medya ve Sosyal Medya Arasındaki Farklar

İnternetin bünyesinde barındırdığı pek çok yenilik ile karakterize olan sosyal medya, geleneksel medya kavramından uzaklaşmış mecralara işaret etmektedir. Geleneksel medya ile tam bir kopuşu ifade etmeyen, onun alternatifinden ziyade tamamlayıcı bir unsur olarak işlev gören sosyal medya, sahip olduğu birtakım özellikleri aracılığıyla da geleneksel medya ile aralarındaki farkı ortaya koymaktadır (Köksal ve Özdemir, 2013: 326). Geleneksel medya kanallarının dışına çıkarak kendini belirgin kılan sosyal medya, takdim ettiği çeşitlilik ve içerik miktarı ile bütün iletişim disiplinleri tarafından türlü biçim ve amaçlarla tercih edilmektedir.

Sosyal medyayı geleneksel medyadan ayırabilmenin en basit yolu, “insani duyguları ve hareket etme tarzını” göz önünde bulunduraktır. Geleneksel medyada haberin ya da enformasyonun yayınlanması için belirli kaynaklara ve masraflı bir alt yapıya ihtiyaç duyulurken, erişim araçlarının herkese açık olduğu sosyal medyada bilgiyi edinmek ve yayınlamak masrafsızdır. Haber ve bilgi sunumuyla birlikte egemen kültür ve ideolojiyi de resmeden geleneksel medya, sosyal medyanın sağlamış olduğu “daha hızlı ve daha rahat bir hareket alanını” temin edememiştir (Güçdemir, 2017: 19-20). Sosyal medya, geleneksel medyanın kullanıcıyı kısıtlayan kapalı ve sınırlı sisteminin aksine sınırsız ve açık bir sistemi desteklemektedir. Bu

doğrultuda pasif rol ile karakterize olan geleneksel medya kullanıcıları popüler bir platform olan sosyal medya içerisinde aktif bir role bürünmüştür.

Özgen, (2012: 11-13) “endüstriyel” medya şeklinde de tarif edilebilen geleneksel medyanın, sosyal medya ile “küçük veya büyük kitlelere ulaşabilme” hususunda ortak bir özellik sergilediğini belirtmiştir. Bu özelliği bir televizyon programı veya bir blog yazısının milyon kişiye ulaşacağı ya da hiç kimseye ulaşmayacağı örneğiyle yorumlamış ve erişim, erişilebilirlik, kullanılabilirlik, yenilik, kalıcılık ve özgürlük biçiminde kavramsallaştırılan iki medya türü arasındaki farkları açıklamıştır:

(a) Erişim, hem geleneksel medya hem de sosyal medya teknolojilerinin, kullanıcılarına genel bir kitleye ulaşabileceklerine dair tanıdıkları olanaktır.

(b) Erişilebilirlik, kullanıcıya sunulan imkandır. İçerik üretimine kullanıcıyı dahil etmeyen geleneksel medya erişilebilirliği sınırlarken, kullanıcıya içerik çerçevesinde hak veren sosyal medya erişilebilirliği mümkün kılmaktadır.

(c) Kullanılabilirlik, edinilen yarardır. Geleneksel medya, hiçbir kritere ihtiyaç duymayan sosyal medyanın yüksek kullanılabilirliğinin aksine çoğunlukla uzmanlaşmış yetenekler ve eğitim gerektiren yapısıyla kullanılabilirliği kısıtlamaktadır.

(d) Yenilik, etki-tepki boyutuyla ilgilidir. Etki ve tepki, geleneksel medya iletişimlerinde günler, haftalar hatta aylar şeklinde meydana gelirken sosyal medyada anında gerçekleşmektedir. Bu ise geleneksel medyanın zaman içerisinde sosyal medya uygulamalarına adapte olacağını göstermektedir.

(e) Kalıcılık, müdahale edilemezliktir. Geleneksel medya basılan ve dağıtılan bir dergi makalesi üzerinde değişiklik yapamazken, sosyal medya yeniden düzenleyebilme ve değiştirebilme olanaklarına sahiptir.

(f) Özgürlük, diğer tüm özelliklerin bir sonucudur. Hükümetlerin ve reklam verenlerin baskısı altında olan, kolay erişim ve kullanılabilirliği sağlayamayan geleneksel medya, özgür yayını da ortaya koyamamaktadır. Buna karşı kolay erişimi, üretkenliği ve kullanılabilirliği barındıran sosyal medya ise özgürlük ve eşitlik temelinde global bir platforma vurgu yapmaktadır.

Kırcova ve Enginkaya, (2015: 19-20) geleneksel medya ve sosyal medya arasındaki farka “içerik ve hedef kitle” açısından yaklaşmışlardır. Geleneksel medyanın belli bir merkezden profesyonelce üretilen ve ilgi çekmeyen içeriği, kullanıcıları üzerinde “görmekten ya da duymaktan kaçınma” gibi tutumlara yol açabilmektedir. Böyle bir tutum kişiye özel içeriğin üretildiği, üretilen içeriğin de sürekli geliştirildiği sosyal medya mecralarında sergilenmemektedir. İçeriğe ulaşma konusunda çaba sarf eden sosyal medya kullanıcıları, bu tavırlarıyla gerçek zamanlı yorumlamayı da meydana getirmektedir.

Tüm dijital teknolojiler ile ilişki içerisinde olan sosyal medya, geleneksel medyanın tek taraflı niteliğini ve kullanım alışkanlıklarını dönüştürerek, başrole kullanıcıyı yerleştirmiştir. Kullanıcıyı sürece dahil ederek güçlü kılan sosyal medya, geleneksel medyanın haber duyuruları şeklinde gerçekleştirdiği kesintili iletişimini yeniden ele almıştır. İletişime etkileşim boyutunu kazandıran, böylelikle geleneksel medyanın oluşturamadığı içerik farklılığını ve fazlalığını da temin eden sosyal medya, yaşamı kolaylaştıracak pek çok özelliğe sahip olmuştur. Sosyal medya, söz konusu özellikleriyle geleneksel medyanın önüne geçmiş, fakat denetim konusunda geri planda kalarak güven boşluklarına sebebiyet vermiştir.

2.3.2. Sosyal Medya Aygıtlarının Türleri ve İşlevleri

İhtiyaçları karşılayan ve sürekli yenilenen yapısıyla günlük yaşamda alışkanlık haline gelen sosyal medya, sunduğu içerik ve biçim farklılığı ile çeşitli aygıtları meydana getirmiştir (Çalışkan ve Mencik, 2015: 265). Kara (2013: 73-75) bu doğrultuda, Web 2.0’ın ideolojik ve teknolojik temelleri üzerine inşa edilen sosyal medyanın, sosyal ağ siteleri, fotoğraf ve video paylaşım siteleri, bloglar, mikrobloglar, sanal yaşam simülasyonları ve wikiler şeklinde kategorileştirilebilen türlerini ele almıştır:

(a) Sosyal ağ siteleri, kullanıcıların kişisel profil yaratmalarına, grup oluşturmalarına, oyun oynamalarına ve mesaj göndermelerine izin veren ağ tabanlı uygulamalardır. Çoğu kez herhangi bir bedel ödettirmeyerek kayıt imkanı tanıyan bu siteler, video, fotoğraf, ses dosyası, metin ya da başka web sayfalarının linklerini de içermektedir. Günümüzde en popüler olanları ise Facebook, MySpace ve LinkedIn’dir.

(b) Fotoğraf ve video paylaşım siteleri, bireylerin hem kendilerinin hem de başkalarının oluşturduğu fotoğraf ve videoları diğer üyelerle paylaşan, görsellere yorum hakkı tanıyan ve en bilinen örnekleri Instagram, YouTube ve Flickr olan sitelerdir.

(c) Bloglar, gönderilerin kronolojik bir sırayla yayınladığı, fotoğraf, video ve ses dosyalarıyla içeriklerin desteklendiği aynı zamanda Blogspot, Blogger, Wordpress ve Tumblr gibi çeşitleriyle de okuyuculara değerlendirme payının verildiği günlük sitelerdir.

(d) Mikrobloglar, bloglara göre daha kısa ve anlık içerik paylaşımını kapsayan, profesyoneller tarafından bilgi ve haber amaçlı olarak da kullanılan ve en yaygın modeli Twitter olan sosyal networklerdir.

(e) Sanal yaşam simülasyonları, sanal dünyada ikinci bir hayatı mümkün kılan çoklu ve etkileşimli oyun siteleridir. Bireyler, Second Life ve Sanalika gibi sitelerle kendi kişiselleştirilmiş avatarlarını yaratarak, sanal ortamda gerçek yaşamın bir simülasyonunu sürdürmektedir.

(f) Wikiler, Wikipedia ve Wikibook gibi önde gelen sayfalar aracılığıyla kullanıcıların ilgili başlık altına bildiklerini yazmalarını sağlayan ve böylece çeşitli konular hakkında bilgi havuzunun oluşmasına da kaynaklık eden sitelerdir.

Kolektif görüşlerin ve fikirlerin yaratılabildiği ortamları olanaklı kılan, kolaylıklar sunan ve yoğun bir kullanıcı kitlesine de sahip olan sosyal medya aygıtları, pek çok işleve işaret eden özellikleriyle oluşturduğu imkanlar dünyasını pekiştirmiştir (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 41). Sarı, (2014: 30-33) sosyal medya aygıtlarının kimlik, diyalog, paylaşım, mevcudiyet, ilişkiler, tanınma ve gruplar şeklinde isimlendirilen işlevsel özelliklerini, aygıtların farklı yönlerinin ve öneminin resmedilmesi açısından belirgin kılmış ve bu çerçevede de izah etmiştir:

(a) Kimlik, kullanıcıların sosyal medyada kendilerini tanıttıkları işlevdir. Bireyin sahip olduğu niteliklerin bütününe ifade eden kimlik, sosyal medyada sanal boyutuna bürünerek, gerçeklikler yerine arzu edilen ölçütlerle donatılmaktadır.

(b) Diyalog, sosyal medya kullanıcılarının aynı mecrada yer aldıkları bireylerle oluşturduğu iletişimidir. Sosyal medyanın temelinde yer alan diyalog, üyelerin ve sivil toplum kuruluşlarının artmasında büyük önem arz etmektedir.

(c) Paylaşım, tüketim olgusunu geri plana atan ve kullanıcılar hakkında da genel eğilim sunan işlevdir. Sosyal medyanın esas aktivitesi olan bu işlev, gelecek akımlara da ışık tutabilmektedir.

(d) Mevcudiyet, sosyal medya kullanıcılarının ulaşılabilir olup olmadıklarını bildirerek etkileşim olanağını artıran ve böylece gerçek ve sanal dünya arasında da köprü kuran açık ya da gizli profillerdir.

(e) İlişkiler, sosyal medyaya karakterini veren temas ya da bağlantılardır. Sosyal medya, kullanıcılarına çeşitli kategorilere ayrılabilen ilişkileri takdim ederek, toplumsal olma niteliğini gerçekleştirmektedir.

(f) Tanınma, sosyal medya profilleri aracılığıyla çeşitli gruplara ve uygulamalara dahil olunarak, gerçek kimliğe aktif bir rol kazandırılmasıdır. Uzun süreli bir ilişkiyi gerektiren tanınma, profil içerikleri doğrultusunda da ne denli güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

(g) Gruplar, sosyal medya üyelerinin meydana getirdiği büyük ya da küçük topluluklardır. Hedef kitleye ulaşma noktasında önem arz eden gruplar, gizli ve açık şeklinde ikiye ayrılarak, daha fazla takipçi ve bağlantıyı mümkün kılmaktadır.

Sahip olduğu çeşitli işlev ve aygıtları ile yaşamın neredeyse her alanına temas eden, sınır tanımayan ve gündemi de belirleyen sosyal medya, bugün önem, kapsam ve niteliği doğrultusunda etkileme gücünü ortaya koyabilmektedir. Günümüzde yalnızca bireysel boyutta tercih edilmeyen, kurumlar tarafından örgüt içinde ve dışında da aktif bir biçimde kullanılan sosyal medya, farklı formatlarda yer alarak değerini korumaya devam etmektedir.

2.3.3. Sosyal Medyaya Yönelik Yaklaşımlar

Yaşamın her alanında kendine yer açan, kullanım sıklığını düzenli bir şekilde artıran ve bugün vazgeçilmez bir unsur haline gelen sosyal medya, farklı bakış açılarının biçimlenmesine ve bu noktada da çeşitli tartışmaların oluşmasına kaynaklık etmiştir. Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen söz konusu tartışmalar

genel olarak “olumlayıcı yaklaşımlar” ve “eleştirel yaklaşımlar” şeklinde ele alınabilmektedir. Liberal görüş içerisinde kabul gören olumlayıcı yaklaşımlar, geleneksel medyanın sağlayamadığı eşitlik, açıklık ve etkileşimsellik temelli olanakları belirli kılarken, eleştirel yaklaşımlar, gözetim, tek tipleşme ve baskı gibi istenmeyen pek çok durumu ortaya koymaktadır.

Curran, (1997: 140-143) tekno-iyimser bakış açısına sahip olan liberal kuramcılarının, kitleselleşen yeni iletişim araçlarını bilinçlenme, özgürleşme, müzakereci demokrasi ve güçlü bir kamuoyu çerçevesinde değerlendirdiklerini dile getirmiştir. Bireylere kendilerini yöneten temsilcilere ilişkin gerekli bilgiyi sunan yeni iletişim araçları, hükümeti denetleyip kontrol etme, siyasi alanı değiştirip dönüştürme ve enformasyonu da çoğaltıp paylaşma imkanı tanımaktadır. Yeni iletişim araçlarının meydana getirdiği “kamu gözcüsü”, aşırı simgeli demokrasiden, doğrudan ve etkileşimli demokrasiye geçişi mümkün kılarak, vatandaş katılımını da desteklemektedir. Timisi, (2003: 207) internet, sosyal medya ve demokrasi ilişkisine vurgu yapan liberallerin, erişim ve örgütlenme kolaylığı, sınırsız ifade özgürlüğü ve içerik denetiminin zorluğu gibi görüşlerine destek aradıklarını belirtmiştir.

Bu doğrultuda, olumlayıcı yaklaşım içerisinde yer alan Mayfield’a göre sosyal medya, bireyleri bilgiye, topluluklara ve iş birliklerine ulaştırmaktadır. Temeline bağlantılılık özelliğini yerleştirerek, yeni tür medyayı ifade eden sosyal medya, paylaşımcılık, şeffaflık, katılımcılık, geri bildirim, bütünleşik merkez ve sosyalizasyon gibi çeşitli olanaklara da işaret etmektedir (Mayfield, 2010: 5-7; akt. Topbaş ve Doğan, 2016: 131). Düşüncelerini iyimser kanaat kapsamında ve “The Virtual Community” eserinde dile getiren Rheingold, sanal grupların alternatif toplanma mekanları olarak yeni agoralar yarattığını ve söz konusu agoraların da toplumsal sorunları görünür kıldığını belirtmiştir. Gerçek dünyanın eksik bıraktığı tüm ödülleri olanaklı hale getiren sanal gruplar, sunduğu bedensiz ve çoklu kimlik etkileşimi ile dayanışma duygusunu, toplumsal uzlaşmayı, dijital aktivizmi, demokrasiyi ve politik katılımı da teşvik etmektedir (Rheingold, 1993: 5; akt. Aldemir, 2018: 97-98). Pozitif bakış çerçevesinde ünlenen Shirky, (2008: 60-62) interneti sunduğu düşsel olanaklarla birlikte “bir rüya alemi” şeklinde tasvir etmiş ve sosyal medyayı da koşulları değiştirebilen “kolektif gücü” ile ön plana çıkarmıştır. Profesyonellerin kişisel tercihleri ve keyfi hükümleri doğrultusunda “önemsiz” sıfatıyla kenara atılan kritik bilgiler, sosyal medya aracılığıyla üst sınırlara taşınarak

dolaşıma sokulabilmekte ve böylece gündemi de belirleyebilmektedir. Son olarak bu çizgide anılan Miller (2014: 36-37) ise sosyal ağların kapitalizm ve baskı aygıtlarının etkisini ortadan kaldırarak, hiyerarşiyi alt üst ettiğinin, sınırları aştığının ve kullanıcıları da üretici konumuna taşıdığıının altını çizmiştir.

Lull, (2001: 88) liberal görüşü destekleyenlerin aksine iletişim teknolojilerini “iktidarın toplumu denetleme ve yönlendirme araçları” şeklinde ele alan ve iyimserliği tehlike olarak gören eleştirel yaklaşım savunucularının, fikirlerini özellikle Marksist teoriden etkilenerak ortaya koyduklarını ifade etmiştir. Homojen bir görünüm arz etmeyerek, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Louis Althusser ve Herbert Marcuse gibi temsilcilerle kendini belirgin kılan eleştirel yaklaşıma göre iktidar, ideolojilerin devamlılığı, gerçeklik dezenformasyonu, zihin yönlendirme, manipülasyon ve zorbalık çerçevesinde iletişim araçlarına başvurmaktadır.

Mevcut sistemin hakim ideolojisini savunan, sermayeyi resmeden ve kapitalizmi de meşrulaştıran iletişim araçları, kitlelerin bedenlerini özgür bırakarak, ruhlarını köleleştirmektedir. Halkın kendisine yapılan kötülüğü gizleyerek, onları aldatan ve dirençsizleştiren iletişim araçları, yetkili mercilerin kurnazlığını da örtbas etmektedir (Adorno ve Horkheimer, 2010: 178-180). Daha çok özel alanları denetleyen iletişim araçları, ideolojiye geçerlilik ve süreklilik kazandırarak, tasarlanan dünyaya ve tek boyutlu düşünme tarzına da sebebiyet vermektedir (Althusser, 2016: 51-70). Sahte bilinçleri geliştiren, “şeyleşmenin en olgun ve en etkili biçimde taşıyıcısı” olan ve bireyi de ölçülebilir bir nesne haline getiren kitle iletişim araçları, kavramsal düşüncenin engellenmesine ve toplumun totaliter bir eğilime kaymasına da kaynaklık etmektedir (Marcuse, 2010: 144). Aldemir (2018: 101-102) bu doğrultuda, kitle iletişim araçlarının egemen güçler tarafından tahakküm aracı olarak kullanıldığını iddia eden tüm argümanların, bugün tüketim anlayışı temelli internet ve sosyal ağlar için de geçerli olduğunu belirtmiştir.

Sosyal ağların özgürlük ve demokrasi getireceği vurgusunu “siber-ütopyacılık” kavramıyla açıklayan ve sosyal paylaşımları da “miskinlere uygun aktivizm” biçiminde ele alan Morozov, “internetin hür doğası” fikrini naif bir düşünce şeklinde yorumlamıştır. Sosyal ağ içeriklerini sürekli izleyen ve riskleri de görmeye engel olan otorite rejimleri, internet aracılığıyla lüzumsuz sorunlar ve yeni eğlenceler sunarak, halkın zihnini daimi olarak karıştırmaktadır (Morozov, 2011:

116; akt. Aldemir, 2018: 105). Baudrillard (2010: 31-35) bu çerçevede, kitle iletişim araçlarının bireyleri büyüleyerek, “vurdumduymaz ve sessiz yığınları” meydana getirdiğini belirtmiştir. Sihirli bir yabancılaşmaya ve edilgen izleyicilere neden olan kitle iletişim araçları, anlama karşı girişilen şiddetli ve olumsuzlayıcı saldırıyı da beraberinde getirmektedir.

Doğan, (2014: 53-58) eleştirel kuram savunucularının “bilim ve teknolojinin siyaset ve ideolojiden bağımsız düşünülmemesi gerektiği” hususunda uzlaştıklarını dile getirmiştir. Egemen ideolojilerin internet ve sosyal medya aracılığıyla bakış açılarını, anlam üretme biçimlerini ve nesnel gerçekliği alt üst ettiğini belirten eleştirel kuram savunucuları, bu bağlamda, sosyal medyaya kamusal alan oluşturma noktasında atfedilen rolü de bir fantazyaya olarak değerlendirmişlerdir. Toplumsal ve siyasal anlamda birtakım olumsuzluklara kaynaklık eden sosyal medya, iletişimi aşırı derecede ticarileştirmiş, bireyleri ötekileştirmiş, kolektif bilinci kaybetmiş, kamusal alanı sanallaştırmış, etkileşimi tek tipleştirmiş, özneliği koruyamamış ve gözetim toplumunu da meydana getirmiştir.

2.3.4. Sosyolojik Bir Olgu Olarak Sosyal Medya

Tüm ötekilerle olan ilişkileri yeniden düzenleyen, düşündüren ve tanımlayan sosyal medya, aile, eğitim ve din gibi klasik toplumsallaşma ortamlarını arka planda bırakarak, yeni bir toplumsallık zemini yaratmıştır. “Hem mesafeleri yakınlaştıran hem de yakınlıkları mesafeleyen” sosyal medya, niteliksel ve niceliksel dönüşüme kaynaklık ederek, bugün daha geniş bir dünyaya açılabilme imkanını mümkün kılmaktadır. Paradoksal bir ifade gibi görünen “mesafeli yakınlık dünyasını” olanaklı hale getiren sosyal medya, kamusal ve özel alan arasındaki ayrımı da giderek eritmektedir. Bu şekliyle “hem görsel hem de fikri olarak ifşa kavramını temel malzemesi haline getiren sosyal medya” toplumsallığın iç-dış dengesini de yeniden tarif etmektedir (Dellaloğlu, 2015: 21-25). Toplumun yapısında ve görüntüsünde pek çok şeyi değiştirerek, tarihin akışına ve insan hayatına yön veren sosyal medya, etkileme alanını her geçen gün genişletmektedir. Kazandığı işlevsel boyut ile kendini bir mekan olarak sunabilen sosyal medya, bireyleri her yönden kuşatarak toplumsallık anlayışını da dönüştürmektedir. Sanal ortamlarla birlikte anılan ve geleneksel kodların büyük bir bölümünden de sıyrılan toplumsallık, bugün artık

sosyal medya mecralarında yer alan beğeni, takipçi, gönderi vb. gibi kriterlerle ölçülmektedir.

Kara, (2013: 83) sosyal medyanın toplumsallaşmayı sağlayan yapısının altında, “fiziksel deneyimleri ve ortamları simüle edebilen” yapısını görmüştür. Bireylere video, fotoğraf ve anlık mesajlaşma servisi ile yeteri kadar simülasyonu sunan sosyal medya, bu yolla onları topluluğun değer ve normlarına da adapte edebilmektedir. Güçdemir, (2017: 23) sosyal medya platformlarının “diğer kişilere, kaynaklara ve sitelere link vererek” birbirleriyle bağlantılı sanal çerçeveleri takdim ettiğini ve bu durumun da kapsamı ve nitelikleriyle yeni formunu içeren toplumsallık olgusunu pekiştirdiğini dile getirmiştir.

Toplumsallaşmayı sanal aleme taşıyarak, onun ortamsızlaşmasına, zamansızlaşmasına ve hareketsizleşmesine sebebiyet veren sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade edebilmelerinin önemli bir aracı haline gelmiştir. Küresel dünya ölçeğinde büyük kitlelere ulaşarak, toplumsal sorun ve olaylara anında tepki verebilme olanağını tanıyan sosyal medya, toplumsallaşma hususunda itici bir güç olarak da konumlanmıştır. Artan sosyal medya mecraları, bastırılmış grupların sesini duyurma aracı olmakta, “bireylerin aktif birer toplum üyesi ve yurttaş olma yolunda önemli adımlar atmalarını kolaylaştırmakta”, ve toplumsal içerikli kampanyaları da söz konusu durumuna getirmektedir (Onar-Çambay, 2015: 242-243). Toplumsallaşma ortamlarının yeni teknolojik imkanını sunan sosyal medya, devam eden adaptasyon sürecini ağ üzerinden gerçekleştirmektedir. Önemli sayıda gruplar oluşturarak, özgür mecraları var eden sosyal medya, topluma entegre olma gerekliliğini de standartlar çerçevesinde teşvik etmemektedir. Bu noktada yaratıcılık temelli katılımı destekleyen sosyal medya, farklılıkları bir araya getirerek, yaşamın kalıplaşmış olgularını alt üst etmektedir.

Baban, (2012: 76-77) bireyleri toplumsal ruha ve dinamiğe götüren sosyal medyayı başlı başına bir güç kaynağı olarak ele almıştır. “Bir örgütlenme, bir isyan, bir soygun, bir ayaklanma ve bir yürüyüş” gibi çeşitli amaçlarla tercih edilebilen sosyal medya, toplumsal yaşamda karşılaşılan sorunları tüm gerçeklikleriyle birlikte yansıtabilmektedir. Fakat söz konusu yansıtımlar sosyal medya çılgınlığı içerisinde her zaman doğru şekilde gerçekleştirilmeyip, kitleleri uyuşturma ve çarpıtma gibi durumlara da yol açabilmektedir. Bu ise toplum içerisinde etkin rol oynayan sosyal

medyanın, düzenini “özgürlük, şeffaflık, açıklık ve güvenilirlik” üzerine kurması gerektiğini göstermektedir.

Yengin, (2014: 164-170) sosyal medya aracılığıyla inşa edilen sanal dünyanın dokunmatik topluma kaynaklık ettiğini belirtmiştir. Dokunmatik toplum, sosyal medyanın bireylerin fiziksel bir parçası haline geldiği, gerçekliklerin sanal dünyaya kopyalandığı ve uzamsal sorunların da ortadan kalktığı toplumdur. Dokunmatik toplumda her türlü veri ve kişi kontrol edilmekte fakat hiç kimse bu kontrol sistemini görmemekte ve bilmemektedir. Baloğlu, (2015: 8-11) “post-modernist dünyanın medya tarzı” olarak ele aldığı sosyal medyayı, hem egemen varlığın toplumsal denetimi sağlayabildiği güçlü bir mekanizma ve ideolojik bir araç hem de sorunların hızlı, etkili ve paylaşımcı alternatifler ile çözülebildiği demokratik bir ortam şeklinde değerlendirmiştir. Onar-Çambay (2015: 244) ise bu konuda, farklı kültür ve bireyleri bütünleştiren sosyal medya toplumsallaşmasının, “gözetim toplumu ve iktidar tarafından kayıt altına alınmış toplum yığınlarını” meydana getirdiğini ifade etmiştir. Teşhirci bir kültürü öne çıkaran sosyal medya ortamları, görünebilir ve erişilebilir olmayı da gerekli kılmıştır.

2.3.5. Sosyal Medya ve Toplumsal İlişkiler

Sosyal medya, bireyin belirlenimlerinden sıyrılabildiği ve farklı kimlikler arasında bir kullanıcı olarak dolaşabildiği mecraların bütünüdür. Sosyal medya aracılığıyla bireyselliğini pekiştiren birey, bir cemaate ait olma duygusunu da yaşayabilmektedir. Nerede olursa olsun sisteme bağlılığı ve sürekliliği gerektiren söz konusu sanal cemaatler, sorgulama imkanını ortadan kaldırabilmektedir. Kullanıcıyı meta haline dönüştüren bu durum, tarihsellik bilincinden, konumundan ve yetilerinden de yoksun hale getirebilmektedir (Özgül, 2015: 91-104). Toplumsal dokunun bir parçasına işaret eden sosyal medya, kendi yarattığı sanal gerçeklikler çerçevesinde kültürel kodlarını sunarak, bireyleri ve bireyler arasındaki çok yönlü ilişkileri etkilemektedir. Bu yönüyle içerdiği öznelliği, özgürlüğü ve farklılığı dışa vurabilen sosyal medya, bir yandan toplumsal ilişkilere katkı sunarken diğer yandan çözülme, dağılma ve tek tipleşme gibi istenmeyen durumlara da yol açabilmektedir.

Tüketim kültürünü içerisinde yoğuran ve bolluk çıkmazlarına sebep olan sosyal medya, ifade edilme saplantısı temelinde gerçekliği çarpıtarak, takma adlara ve filtrelenmiş profillere kaynaklık etmektedir (Uğurlu ve Yakın, 2015: 211-213).

Onar-Çambay (2015: 245) bu doğrultuda, oluşturduğu yeni kamusal alanlar ile bilgi ve iletişim açısından önemli avantajları temin eden sosyal medyanın yüz yüzelik ve birlikte olma süreçlerini örselediğini dile getirmiştir. Karşılıklı iletişim kurma zorunluluğunu yok ederek, dokunma ve temas boyutunu unutturan sosyal medya, mutsuz, yalnız ve sessiz bireylere sebep olabilmektedir. Bu haliyle duygusal bağ kurma ihtiyacını zedeleyen ve toplumsal uyumu da zorlaştıran sosyal medya, boşanma oranlarının ve bunalımın arttığı, aile içi iletişimin zayıfladığı, sapkın davranışların ortaya çıktığı ve bireylerin de ağlarla bütünleştiği a-sosyal toplum modelini meydana getirebilmektedir. Konuya daha ılımlı yaklaşan Mitchell (2014: 273-289) ise sosyal medyayı, kurumsal olanın karşısında bireysel perspektifi önemli kılan yapısıyla ele almıştır. Yüz yüze iletişimi medyatikleşmiş iletişimle birleştirerek, elektronik etkileşim ortamlarını oluşturan sosyal medya, bireysel seslerin ve hedef mesajların daha uzağa erişmesini sağlamaktadır. Sosyal medya mevcut ilişkileri derinleştiren niteliğiyle kişisel ve duygusal bağ inşasını da kolaylaştırmaktadır.

Tetik, (2015: 206-213) sosyal medya araçlarını kimlik oluşumu üzerindeki etkisiyle belirgin kılmıştır. Vücut olmadan da kimlikleri var edebilen sosyal medya, bireylerin kendi tasarrufunda biçimlendirdiği sanal kimliklere sebebiyet vermiştir. Sanal kimlikler, öznenin dilin sınırları içerisinde var olabildiği, milyonlarca kişi ile birlikteyken yalnızlığın yaşanabildiği ve tüm gerçekliklerin de izole edilebildiği kimliklerdir. Bedenin güven temsiliyetini alt üst eden sanal kimlikler, yaşamdaki gerçek ilişkileri zedeleyen, yoksullaştıran, samimiyeti ve mekansal yakınlığı ortadan kaldıran sanal topluluklara da kaynaklık etmiştir. “Yurttaşlık” kavramı yerine “nettaşlık” kavramını ön plana çıkaran sanal topluluklar, demokrasi tartışmalarının merkezinde yer almış, ancak birincil iletişimin yarattığı kolektif ruhu meydana getiremeyen yapıyla çoğu kez anti-demokratik düzeni derinleştirmiştir. Durumu benzer şekilde ele alan Babacan, Haşlak ve Hira (2011: 74-76) ise sınırsız tanımlamalar ve ifade edilmeler kapsamında tercih edilen sosyal medyanın, sanal kimlikler ile oluşturulmaya çalışılan sosyalleşme olgusunu gerçekleştirmediğini, ancak toplumsal hayatta var olan ilişkileri devam ettirip güçlendirebildiğini açıkça ortaya koymuşlardır. Bireylerin maddi, manevi, düşünsel ve eylemsel bütün ihtiyaçlarını sanal mecralarda karşılama isteği ile oluşan sanal kimlikler, ulaşılamayan fakat arzu edilen konumları dışa vurabilmektedir. Tüm bunlar ise sosyal medyanın sorunlaştırılması gereken başka bir yönünü açığa çıkarmaktadır.

Çeşitli mecralarda bireyin kendisini paylaşmasına olanak tanıyan ve böylelikle toplumsal olayların birçoğunda etkin rol üstlenen sosyal medya, tüketim sürecini de beslemektedir. “Nihai ürünleri üretmek için biçimlendirilmiş izleyicileri üreten” sosyal medya, bu şekliyle tüketimi kullanıcıya resmederek, onu hem üretmeye hem de ürettiğini bir döngü içerisinde tüketmeye sevk etmektedir.

Bünyesinde barındırdığı kalabalık gruplar ve topluluklar ile bireyleri sürü psikolojisine yönlendirebilen sosyal medya, sınırlarında inşa edilen ve kişiye bir benlik katma kaygısı dahi gütmeyen kimliklerle, kullanıcıyı kendi rızasına bağlı olarak metalaştırabilmektedir. İzlenen bu yolda kişilik sunumlarını ön plana çıkararak, toplumsal görünürlüğü sağlayan sosyal medya, narsisizm duygusuna da sebebiyet verebilmektedir. Gün içerisinde birçok kimlik arasında kalabilen sosyal medya kullanıcısı, her ortama uygun performansı sergilemek zorunda kalabilmektedir. Bu çerçevede sosyal medya, mesleğinde başarılı, gittiği tatillerde gezgin, milli günlerde vatansever, toplumsal olaylarda duyarlı, mabetlerde ve dini günlerde inançlı olma gibi sosyal konumu ve yaşam standardını en iyi şekilde belirten durumları göstererek, yetersizliklerle karakterize olan sanal kimlik krizlerine ve sahte hesaplara yol açabilmektedir (Balcı, 2018: 97-101). Anlam ve gelişimin motoru olan sosyal medya, her geçen gün içerik kaynaklarını çoğaltarak, kurgusal kimliklerin ve bu kimliklerle dönüştürülen toplumsal ilişkilerin mecrası haline gelmiştir. Çabuk üretilen, geçicilik arz eden ve belirsizliği de artıran söz konusu kimlikler, geçmişi arka plana atarak, aitlik duygusunun azalmasına, kargaşalar içerisinde kaybolmalara ve sanallıklarla kuşatılmış bunalımlara da kaynaklık etmektedir. Bütün bu olumsuzluklar, sosyal medyanın toplumsal yapıya ve ilişkilere verdiği zararı ortaya koyduğu gibi dayanışmayı çeşitli yönleriyle eksilttiğini de gün yüzüne çıkarmaktadır.

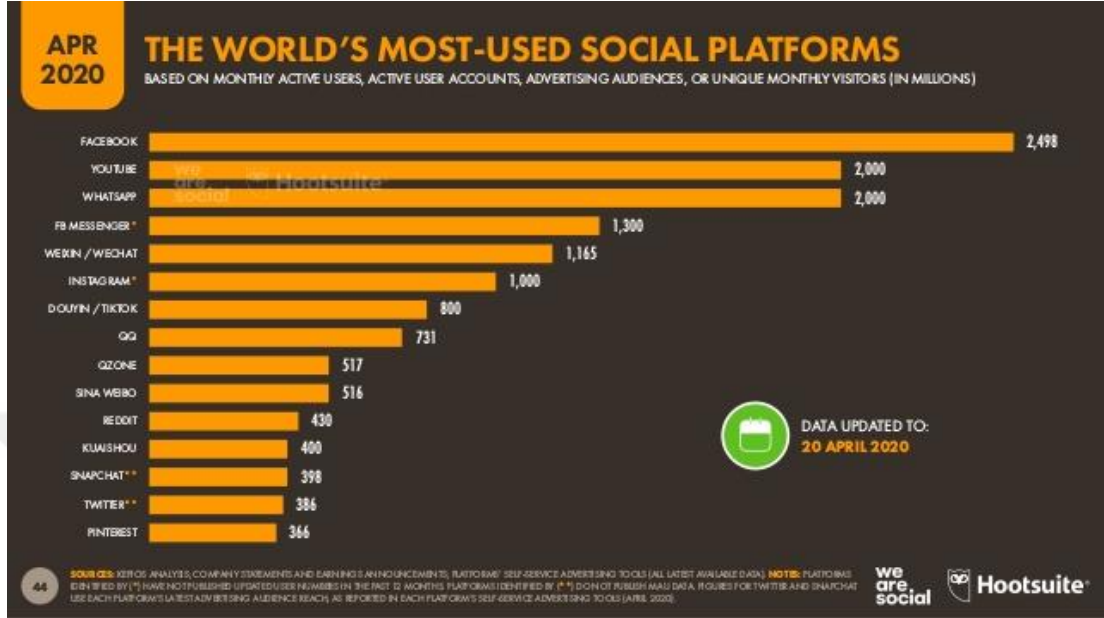
2.3.6. Popüler Sosyal Medya Araçları

Çevrimiçi bağlantı temelleri üzerinden hareket eden sosyal medya, küresel anlamda istatistikler sunan We Are Social’ın Nisan-2020 raporu doğrultusunda, 3.81 milyar kullanıcısı ile nüfusun %49’unu sınırları içerisine dahil etmiştir.⁴ İnternet merkezli servisleri tanımlayarak, tüm dünya ile iletişimi mümkün kılan sosyal medya, her geçen gün kullanım değeri bakımından hızla yükselmiş ve bu yükselişe

⁴ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

paralel olarak hem bireysel hem de kurumsal boyutta sıklıkla tercih edilen platformlarını çeşitlendirmiştir.

Grafik 1: Dünya’da En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları⁵

Söz konusu platformlar, Nisan-2020 istatistikleri çerçevesinde ele alınacak olursa; ilk sıraya yerleşen Facebook’un yaklaşık 2.50 milyar katılımcısı ile sosyal ağlar içerisinde ön plana çıktığı görülmektedir. Facebook’u, ikinciliği paylaşan YouTube ve WhatsApp takip etmiştir. Video paylaşım siteleri içerisinde kendini belirgin kılan YouTube ve anlık mesajlaşma uygulaması olan WhatsApp, ulaştıkları 2 milyar aktif kullanıcı sayısı ile en çok tercih edilen ikinci mecra olmuşlardır. FB Messenger ve Wechat’ten sonra gelen Instagram, 1 milyar aktif kullanıcısı ile son zamanlarda kapsamını hızla genişleten ağlardan biri haline gelmiştir. Son olarak, video oluşturma açısından gittikçe popülerleşen Tiktok 800 milyon, Snapchat 398 milyon, mikrobloglar arasında dikkat çeken Twitter 386 milyon ve Pinterest ise 366 milyon aktif katılımcıya erişmiştir.

2.3.6.1. Facebook

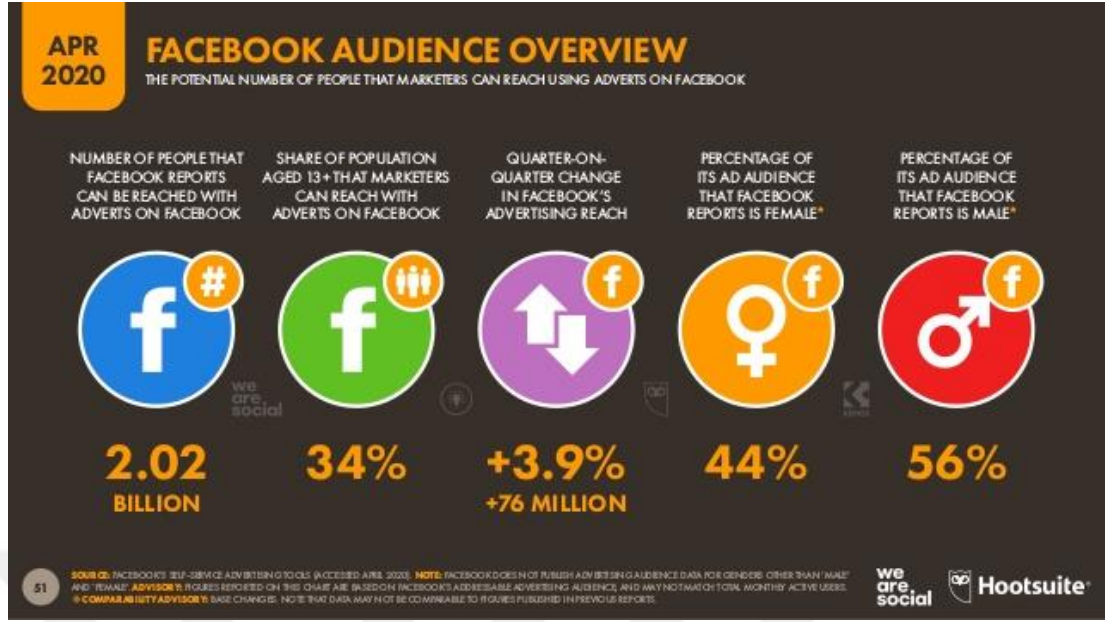
2004 yılı Şubat ayında Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından, Harvard Üniversitesi öğrencilerine yönelik olarak kurulan ve ilk ismi Facemash olan Facebook, aynı yıl Mart ayı itibariyle Stanford, Columbia ve Yale Üniversitelerini de kullanıcıları arasına dahil etmiştir. “Küçük işletme sahiplerinin ağlarını

⁵ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

genişletmesine, potansiyel müşteri ve arkadaşlarla iletişim kurmaya, blog gönderileri, resimler ve videolar yoluyla işletme bilgilerini paylaşmaya” olarak tanıyan Facebook, 2004 yılında toplam 1 milyon aktif kullanıcıya ulaşmıştır. 2005 yılında liseleri de sınırları içerisine alan Facebook, Eylül 2006’da satın alınan facebook.com ile geçerli bir e-posta adresi olan ve 12 yaşını aşan herkese siteye kaydolabilme imkanı sunmuş ve 2007’de de mobil telefonlar için uygulama platformunu oluşturmuştur (Gönenli ve Hürmeriç, 2012: 223-224). Katılımcısına çevrimiçi sohbeti, geniş topluluklarla iletişimi ve çeşitli düşüncelerin de örgütlenişini sunan Facebook, bağlantı levhasını (duvar), kullanıcının ne yaptığını gösteren durumu ve diğer kişilerin etiketlenebileceği resim, video ve etkinlikleri içermektedir (Güçdemir, 2017: 28). Kısa sürede popülerliğini artıran ve üyeliği ücretsiz olan Facebook, kullanıcısının kendine özgü bir profil oluşturabildiği, bulunduğu konumu eş zamanlı olarak paylaşabildiği, arkadaş haberleri, görüntülü arama, canlı yayın ve Messenger gibi çok çeşitli uygulama hizmetlerine de erişebildiği ortamları mümkün kılmaktadır (Balcı, 2018: 48-50). Tüm bunlarla birlikte, küresel ağ içerisinde diğer sosyal medya mecralarına oranla daha hızlı bir yayılım çizgisine sahip olan Facebook’un, söz konusu niteliğine “geleneksel medyada işgal ettiği geniş alan, sürekli güncellenebilirlik ve taleplere uygunluk” çerçevesinde kavuştuğu da bilinmektedir (Toprak vd., 2009: 40-41).

Hem şahıslara hem de şirketlere kendi uygulamalarını ve topluluklarını geliştirebilmeleri için uygun alt yapıyı temin eden ve dünya genelinde 200’den fazla sosyal ağ sitesi olduğu tahmin edilen Facebook, kendini “kişilerin aile üyeleriyle, arkadaşlarıyla ve meslektaşlarıyla daha etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayan sosyal bir fayda olarak tanımlamaktadır” (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 51-52). Gencer-Kasap, (2014: 127-128) ağırlıklı olarak fiziksel yaşam temelli kimlikler üzerinden işleyen Facebook’un, diğer sosyal medya mecralarına göre anonimliğinin düşük olduğunu, etkileşimi saygı çerçevesinde gerçekleştirdiğini, etik ilkeleri daha başarılı karşıladığını ve teknik bir sınırlılığının da bulunmadığını ifade etmiştir. Çevrimiçi etkinliklerde merkezileşmiş olan Facebook, forumlarla teması kolaylaştıran ve kullanıcı çeşitliliğini de foruma yansıtan yapısıyla ortamını daha kapsayıcı hale getirmiştir.

Grafik 2: Facebook Kitesine Genel Bakış⁶

Bugün sosyal medya platformları arasında ilk sırada yer alarak, en çok kullanıcıya sahip olan Facebook, Nisan 2020’de adreslenebilen potansiyel kullanıcı sayısını 2 milyara ulaştırmıştır. Söz konusu rakam cinsiyet bazında ele alındığında %56’sını erkek kullanıcı profillerinin ve kalan %44’lük kısmı ise kadın kullanıcı profillerinin meydana getirdiği görülmektedir.

Grafik 3: Facebook’un Detaylı Tanıtım Kitesini⁷

APR 2020 **DETAIL OF FACEBOOK'S ADVERTISING AUDIENCE**
SHARE OF FACEBOOK'S GLOBAL ADVERTISING AUDIENCE* BY AGE GROUP AND GENDER*

AGE	TOTAL AUDIENCE	FEMALE TOTAL	FEMALE SHARE	MALE TOTAL	MALE SHARE
13-17	110,000,000	51,000,000	2.5%	62,000,000	3.1%
18-24	478,000,000	200,000,000	10%	289,000,000	14%
25-34	658,000,000	269,000,000	13%	389,000,000	19%
35-44	349,000,000	150,000,000	7.4%	190,000,000	9.4%
45-54	209,000,000	100,000,000	4.9%	110,000,000	5.4%
55-64	130,000,000	65,000,000	3.2%	60,000,000	3.0%
65+	92,000,000	48,000,000	2.4%	43,000,000	2.1%
TOTAL	2,025,000,000	882,000,000	44%	1,143,000,000	56%

SOURCE: ESTIMATIONS OF DATA FROM FACEBOOK'S SELF-SERVICE ADVERTISING TOOLS (APRIL 2020). *NOTE: FACEBOOK'S TOOLS DO NOT PUBLISH AUDIENCE DATA FOR GENDERS OTHER THAN 'MALE' OR 'FEMALE'. **ADVISORY: DATA ON THIS CHART REPRESENTS FACEBOOK'S ADVERTISING AUDIENCE ONLY AND MAY NOT CORRELATE TO RESPECTIVE SHARES OF TOTAL MONTHLY ACTIVE USERS. † COMPARABILITY ADVISORY: BASE CHANGES.

we are social | Hootsuite

⁶ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

⁷ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

Ulaşılabilen Facebook kullanıcıları yaş grubu temelinde incelendiğinde ise 25-34 aralığının çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Erkek kullanıcı sayısının kadın kullanıcılardan fazla olduğu 25-34 yaş aralığını, aynı kriterle 18-24, 35-44, 45-54 ve 13-17 yaş grupları takip etmiştir. Diğer gruplardan farklı olarak 55-64 ve 65+ yaş aralığında kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısının önüne geçmiştir.

2.3.6.2. YouTube

Dünyanın en büyük video paylaşım sitesi olan YouTube, 14 Şubat 2005'te PayPal'ın üç genç girişimcisi Steve Chen, Jawed Karim ve Chad Hurley tarafından kurulmuş ve 2006'da Google tarafından 1 milyar 650 milyon dolara satın alınmıştır (Sarı, 2015: 77). "Broadcast Yourself" (kendini yayımla) sloganı ile yola çıkan ve başlangıçta dijital video imkanı ile birçok insanı etkileyen YouTube, web sitelerinin, sinema filmlerinin ve TV şovlarının önemli kısımları gibi telif hakkı olan içeriğe doğru hızla genişlemiştir (Güçdemir, 2017: 27). Kırcova ve Enginkaya, (2015: 75-77) ücretsiz bir video dağıtım kanalı olan YouTube'un, rakip sitesinin bulunmadığını ve kullanıcı ile iş birliğini kolaylaştıracak şekilde tasarlandığını belirtmişlerdir. Paylaşım yorumlarını herkese açan, beğeni ve izlenme gibi istatistiksel bilgileri veren ve özel arama motoruna da sahip olan YouTube, bu gibi faktörlerle tercih edilme sebebini artırmış ve işletmeler için de önemli bir iletişim ortamı olarak ön plana çıkmıştır. Universal Music ve CBS firmalarıyla yaptığı anlaşmalar sayesinde telif konusundaki güçlüklerini çözen YouTube, kullanıcıların çeşitli içerikleri sorunsuz bir şekilde indirebilmelerini sağlamış ve birçok video paylaşım sitesinin kuruluşuna da kaynaklık etmiştir. Balcı, (2018: 69-70) içerik sunma olanağı ile TV ekranlarına çıkamayan kişileri gösterinin bir parçası haline getiren YouTube'un, geleneksel medyaya da ev sahipliği yaptığını dile getirmiştir. Birçok TV kanalının canlı yayını ve çeşitli videosunu bulunduran, arşiv özelliğiyle de yüklenen tüm içeriğe süresiz erişim olanağını sağlayan Youtube, sosyal medya fenomenliğini yeni bir meslek haline getirerek, imajın ön planda tutulduğu "YouTuber" öğretisine sebebiyet vermiştir.

Gencer-Kasap, (2014: 129-130) video paylaşım siteleri içerisinde kendini belirgin kılan YouTube'un, fikirleri ve bilgileri video desteğiyle görselleştirerek, tartışmaları da videolar kapsamında gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. "Bireysel ya da örgütlü girişimlerin katılım ve tartışma etkinlikleri için kullandıkları bir

platform” işlevi de gören YouTube, bilginin ve düşüncenin görselleştirilmesi bakımından tartışma süreçlerini besleme potansiyelini de barındırmaktadır.

Hemen her konuda görsele sahip olan ve televizyonu da geride bırakan Youtube’a ilk video, 2005 yılında Jawed tarafından “Me at the zoo” ismiyle yüklenmiştir. Bugün Google’da en çok arananlar listesinde Facebook’tan sonra gelerek ikinci sıraya yerleşen YouTube, Haziran 2019 itibariyle aylık kullanıcı sayısını 1.9 milyara ulaştırmıştır. Söz konusu rakam 18-24 yaş aralığında yoğunlaşırken, bu rakamın %62’sini erkek kullanıcı profilleri, kalan %38’lik kısmını ise kadın kullanıcı profilleri meydana getirmiştir. Günlük aktif kullanıcı sayısı 30 milyon olan, gün içerisinde 5 milyar video izlenen ve dakikada da 300 saat video yüklenen Youtube, tüm içeriklerine 91 ülkede ve 80 dilde destek vererek, kullanıcı sayısını hızla artırmaktadır (Yıldız, 2019b).

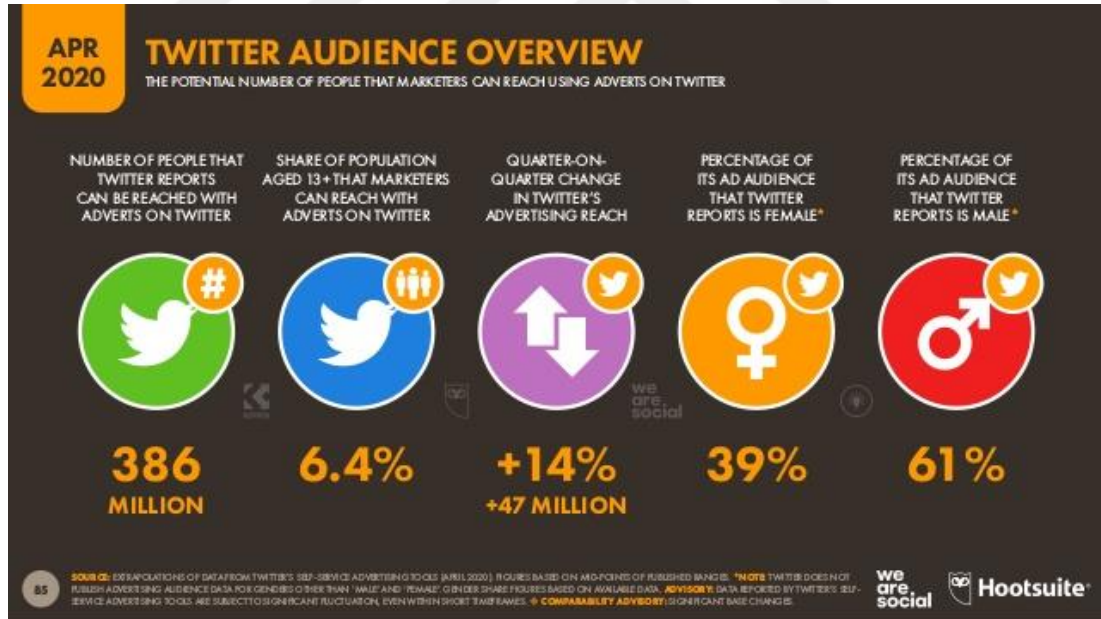
2.3.6.3. Twitter

“Kullanıcılarına ilk etapta 140 karakterden oluşan ve metin bazlı tweet adı verilen içerikleri okuyabilme ve paylaşabilme” imkanı tanıyan Twitter, 21 Aralık 2006’da Jack Dorsey tarafından San Fransisco’da inşa edilmiştir. 3300 çalışanı ile sosyal medya kampanyalarında aktif rol oynayan Twitter, mobil dünyaya uygun, kullanıcı dostu ve sade bir ortam yaratmıştır (Sarı, 2015: 74-76). Türkçe karşılığı cıvıldamak olan ve anlık kısa patlamalar anlamını taşıyan Twitter, Eylül 2017 itibariyle karakter sayısını 280’e çıkarmış ve toplumsal konuların fikir mecrası olarak da kendini belirgin kılmıştır (Hekimoğlu, 2019: 22-23). “Şu anda neler oluyor?” mottosuyla öne çıkan ve bu yönüyle düşünce, beğeni ve eleştiri aktarımına özgür ortamlar yaratan Twitter, kamusal tartışmaları şekillendiren yapısıyla oldukça güçlü bir konuma ulaşmış ve hızlı bir biçimde de benimsenmiştir.

İlgi alanlarına yönelik konular hakkında güncel bilgiler edinmek için kullanılan Twitter, içerik yorumlama, tartışma ve değiştirme şeklindeki temel mantığını, kişiselleştirilmiş arama ve önerme sistemleri ile desteklemiş ve böylelikle internet üzerindeki etkisini de her geçen gün artırmıştır (Güçdemir, 2017: 29). Kırcova ve Enginkaya, (2015: 54-57) “kişilerarası ilişki, zaman geçirme, eğlence, bilgi arama ve iş tanıtımı” amaçlarıyla ön plana çıkarılan Twitter’ın, diğer sosyal medya mecralarına göre daha dinamik bir yapıda olduğunu ve işletmelere de öneri, talep ve şikayet konularında kolaylıklar sunduğunu dile getirmişlerdir.

Mikrobloglar arasında dikkat çeken Twitter, toplumsal olaylar sırasında kişilerarası haberleşme ve örgütlenme etkinliklerine aracılık etmektedir. Kamuya bilgiyi aktararak, doğrudan iletişim kurma imkanını yaratan Twitter, yurttaşlar ve politikacılar tarafından etkileşim amacıyla da tercih edilmektedir. Bu doğrultuda, düşüncelerini hashtag (#) kullanımı çerçevesinde sunabilen katılımcılar, ortamdaki gündemi trending topic (TT) niteliği ile takip edebilmekte, bahsedener (@) ile başka katılımcılarla doğrudan etkileşim kurabilmekte ve retweet (RT) özelliği ile de başka katılımcıların içeriklerini kendi ağındaki kişilerle paylaşabilmektedir. Ağlar üzerinden zincirlemesine yayılan tüm içerikler, yeni bilgiler ve kullanıcılarla karşılaşılmasına da olanak tanımaktadır (Gencer-Kasap, 2014: 131-132). Bilgi, bağlantı, düşünce ve daha fazlasını ifade eden Twitter, diğer platformlara oranla düşük olan kullanıcı sayısını müzakereci faaliyetler kapsamında çoğaltabilmektedir. Koordinasyon sağlayan yapısıyla olaylar esnasında belirgin bir hal alan Twitter, düşünce çeşitliliği mecrası olarak da anılabilmektedir.

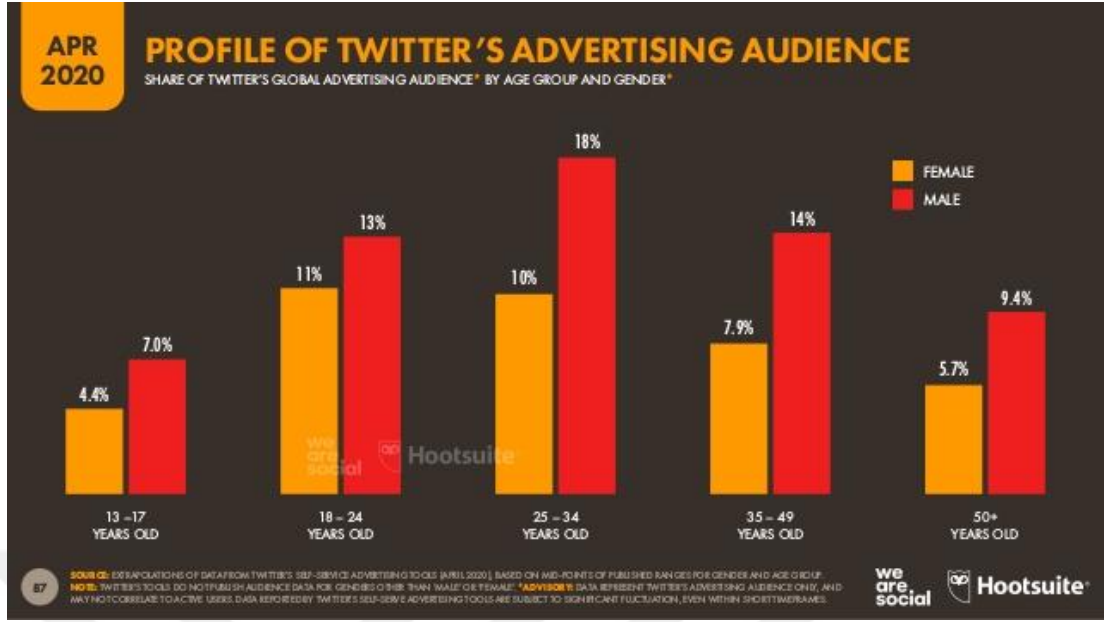
Grafik 4: Twitter Kitesine Genel Bakış⁸

Gündemi takip etme merkezi olarak konumlanan Twitter, Nisan 2020 itibariyle aylık ulaşılabilen kullanıcı sayısını 386 milyona çıkarmıştır. Söz konusu rakamın %61'ini erkek kullanıcı profilleri oluştururken, kalan %39'luk kısmını kadın kullanıcı profilleri meydana getirmiş ve böylelikle diğer sosyal medya mecralarına göre cinsiyet dağılımı arasındaki farkı oldukça belirginleştirmiştir.

⁸ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

Grafik 5: Twitter'ın Tanıtım Kitlesi Profili⁹

Adreslenebilen kullanıcı sayısı yaş bazında ele alındığında ise 25-34 aralığının çoğunluğu bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Erkek kullanıcı profilinin kadın kullanıcı profilinden fazla olduğu 25-34 aralığını, aynı kriterle 18-24, 35-49, 50+ ve 13-17 aralıkları izlemiştir.

2.3.6.4. WhatsApp

3 Mayıs 2009 tarihinde ilk kez piyasaya sunulan WhatsApp, Brian Acton ve Jan Koum tarafından kurulmuş ve Ocak 2010 itibariyle de kullanıma açılmıştır. Akıllı telefonlar için geliştirilen ve 2014 yılında Facebook tarafından 19 milyar karşılığında satın alınan WhatsApp, mesaj, fotoğraf, video ve ses kaydı gönderme, grup oluşturma ve arkadaş ekleme gibi özellikleriyle de dünya üzerindeki yaygın kullanımını artırmaktadır (Altınay-Bor, 2018: 20). Biliciler, (2018: 20) anlık mesajlaşma ve arama uygulaması olan WhatsApp'ın, telefon numarası ile ücretsiz üyeliğini sağlayarak, konum, belge ve durum paylaşımına da olanak tanıdığını belirtmiştir. Yazılı, görüntü ve sesli haberleşme imkanı sunan WhatsApp, son dönemde geliştirilen WhatsApp Web uygulaması ile birlikte tablet ve laptoplardan da kullanılabilir.

2019 yılı Ağustos ayı itibariyle 180'den fazla ülkede tercih edilen ve 12 ülkede de yasaklı olan WhatsApp, her gün 1 milyon kişinin kayıt yaptığı ve 300

⁹ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

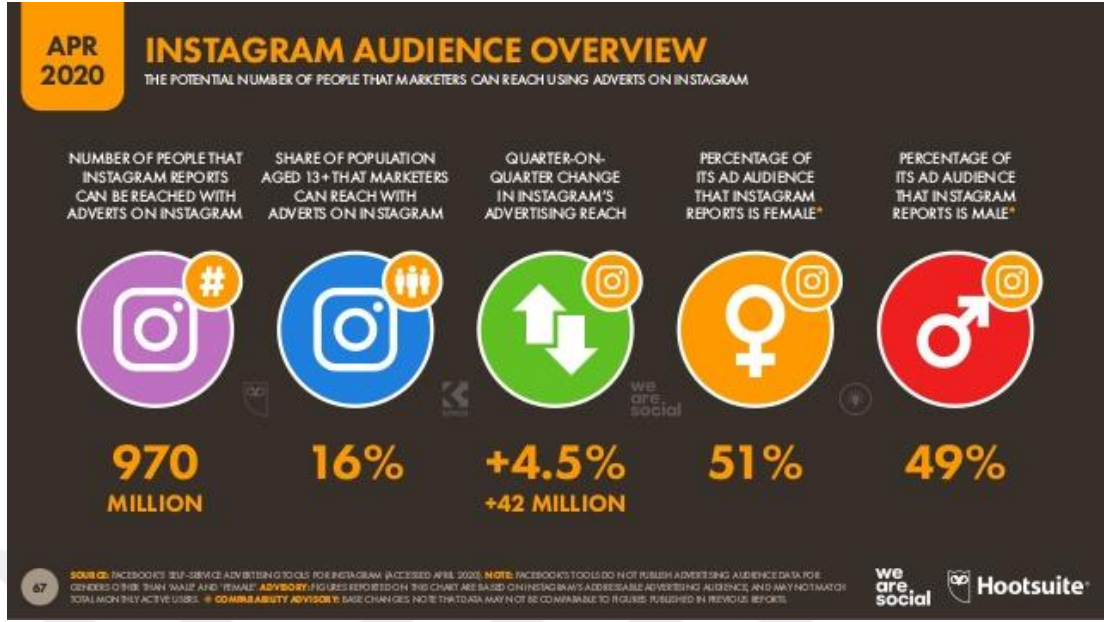
milyon kişinin de giriş yaptığı bir uygulamadır. Sadece 55 çalışan ve 50 mühendis istihdam eden WhatsApp'ta ortalama bir kullanıcı haftalık 195 dakikasını harcamaktadır. Günde 55 milyon video görüşmesine ve 65 milyar da mesaj gönderimine imkan veren WhatsApp, dünya genelinde 60 dili kapsayarak, yıllık gelirini 112.5 milyon Amerikan dolarına ulaştırmıştır (Yıldız, 2019a).

2.3.6.5. Instagram

Bugün dünyanın en büyük fotoğraf paylaşım ağlarından biri haline gelen Instagram, 2010 yılı Ekim ayında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından, "iOS (iPhone-iPad) için ücretsiz fotoğraf paylaşma ve düzenleme uygulaması olarak kurulmuştur" (Güçdemir, 2017: 30). "Kullanıcılarının fotoğraf ve video çekmesine, onları Facebook, Twitter, Foursquare, Tumblr ve Flickr gibi çeşitli sosyal ağ sitelerinde paylaşmasına" olanak tanıyan Instagram, Facebook tarafından 2012 yılında 13 çalışanıyla beraber 1 milyar dolar karşılığında satın alınmıştır. İlk zamanlarında daha çok fotoğraf paylaşımına imkan veren Instagram, uygulama alanını genişleterek, pazarlama alanında da tercih edilmeye başlamıştır. Kullanılan fotoğrafların altında hashtaglerin yer almasıyla birlikte fotoğraflara duyulan ilgi ve etkileşim artmış ve böylelikle Instagram markalar için de önemli bir araç haline gelmiştir. Görsellik özelliğiyle takipçilerine ilham veren ve onları etkileyen Instagram, tanınırlığın kalıcılığını artırarak, hafızalarda yer edinebilmeyi de kolaylaştırmıştır (Kırcova ve Enginkaya, 2015: 61-63).

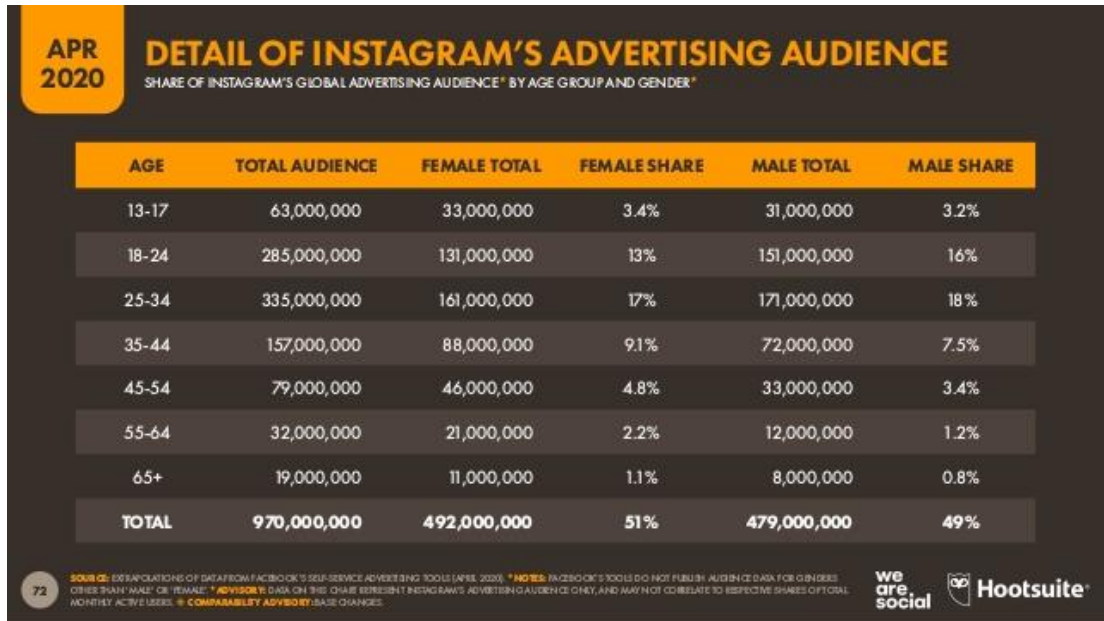
İlk adı Burbn olan ve 2012 yılında android cihazlar ile uyumlu hale getirilen Instagram, kurulduğu tarihten bu yana bünyesine kattığı nitelikler doğrultusunda kullanıcı sayısını her geçen gün artırmıştır. Facebook, Twitter ve Snapchat'e çok benzeyerek, konum, beğeni, yorum ve kısa biyografi sunumuna imkan veren Instagram, son güncellemeler kapsamında DM (direct message) ve hikaye özelliğini sınırları içerisine almış ve 15 saniye olan video paylaşım süresini de 2016 yılında 1 dakikaya ulaştırmıştır (Balcı, 2018: 55-56). Görselleri sıradanlığından çıkararak, onları baştan yaratan Instagram, takdim ettiği, hikaye öne çıkarma, çoklu fotoğraf ve video paylaşma, onları arşive kaldırma ve IGTV olanağı ile tercih edilme sebebini belirginleştirmiştir.

Grafik 6: Instagram Kitesine Genel Bakış¹⁰

Hızla gelişen fotoğraf ve video paylaşım sitelerinden biri olan Instagram, 2020 yılı Nisan ayı verilerine göre adreslenebilen kullanıcı sayısını 970 milyona ulaştırmıştır. Üzerinde konuşulan rakamın %51'ini kadın kullanıcı profilleri oluştururken, kalan %49'luk kısmını erkek kullanıcı profilleri biçimlendirmiş ve Instagram böylelikle diğer mecraların baskın erkek profilini değiştirebilmiştir.

Grafik 7: Instagram'ın Detaylı Tanıtım Kitesini¹¹

¹⁰ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

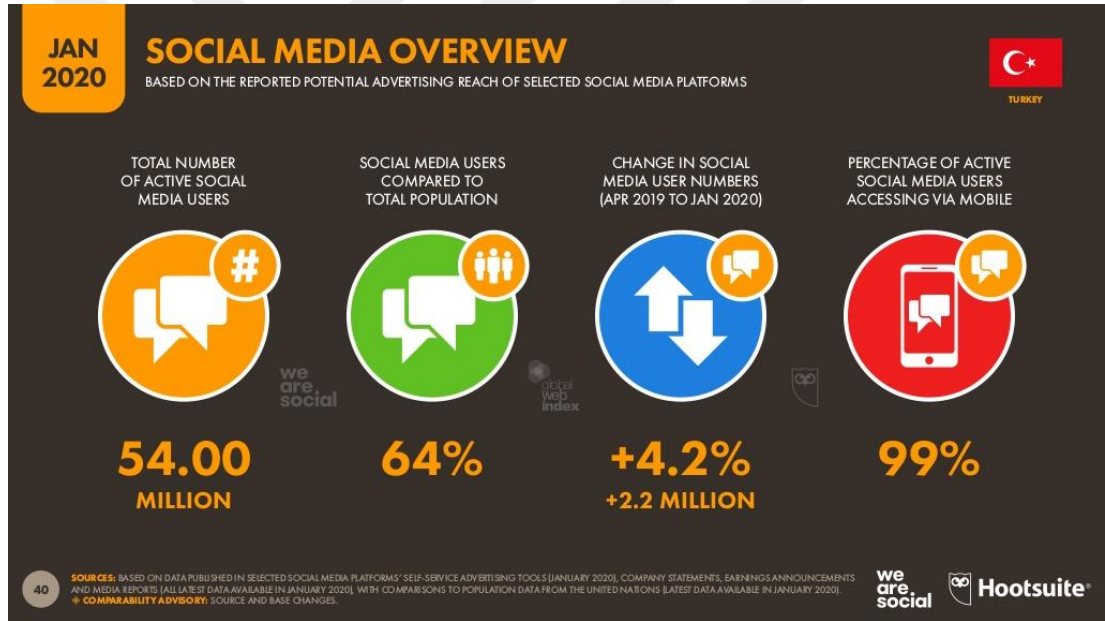
¹¹ <https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>

Yaş grubu incelemesine gelindiğinde ise Facebook ve Twitter’da olduğu gibi 25-34 aralığının çoğunluğu oluşturarak, ön plana çıktığı görülmektedir. Erkek kullanıcı profiline kadın kullanıcı profilinden fazla olduğu 25-34 aralığını, genelinde kadın kullanıcı profiline hakim olduğu 18-24, 35-44, 45-54, 13-17, 55-64 ve 65+ grupları takip etmiştir.

2.3.7. Türkiye’de Sosyal Medya Kullanımı

Kullanıcılarına amaçlarına uygun içeriği paylaşma ortamı yaratan, iletişime dayanan ve kolay erişimi de sağlayan sosyal medya, bilgisayar, internet ve mobil telefonların artan hızına paralel olarak kullanımını yaygınlaştırmış ve Türkiye’de de ortaya çıktığı andan itibaren büyük ilgi görmüştür.

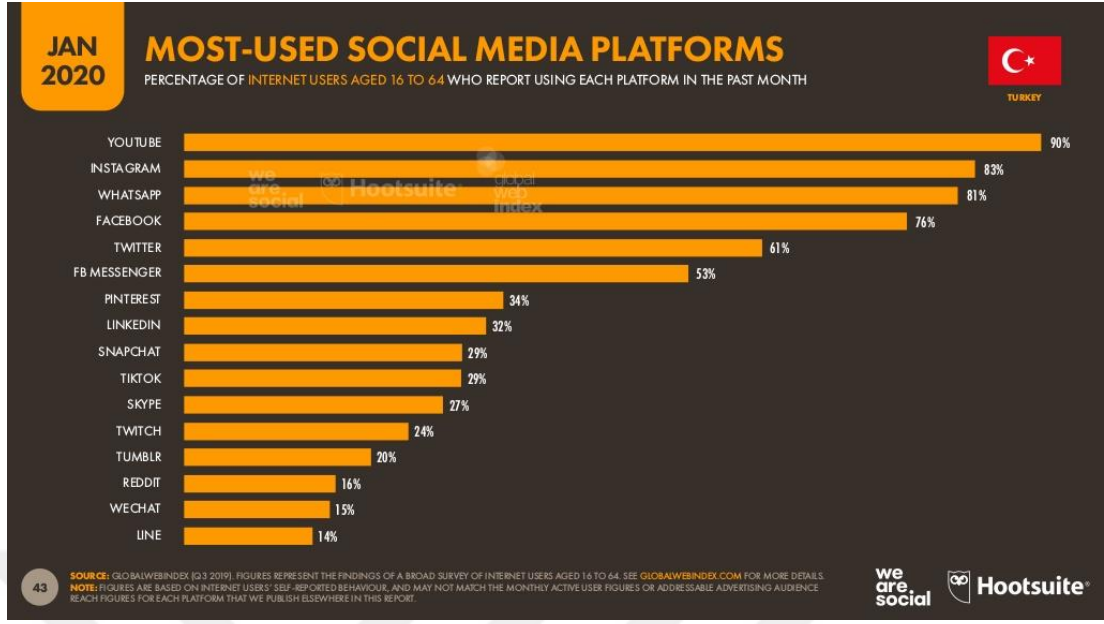
Grafik 8: Sosyal Medya Genel Bakış-Türkiye¹²

Dünyanın dijital fotoğrafını çeken We Are Social’ın “Dijital 2020: Türkiye” raporu doğrultusunda, 83.88 milyon nüfusa sahip olan Türkiye, aktif sosyal medya kullanıcı sayısını nüfusun %64’ünü oluşturan 54 milyona ulaştırmıştır. Bu rapor çerçevesinde, Türkiye’de sosyal medya kullanıcı sayısının Nisan-2019 ile Ocak-2020 arasında 2.2 milyon arttığı, sosyal medyanın %44’lük oranında iş amaçlı tercih edildiği, internet kullanıcısı başına ortalama 9 sosyal medya hesabının düştüğü ve söz konusu hesaplarda her gün 2 saat 51 dakikanın harcandığı da ortaya konulmuştur.

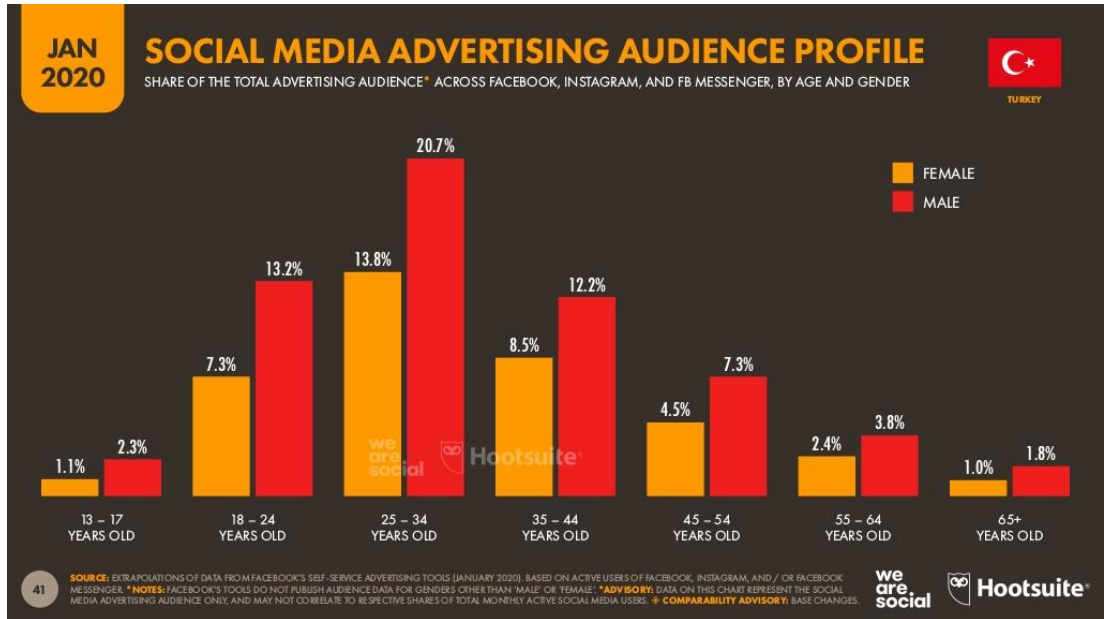
¹² <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>

Grafik 9: En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları-Türkiye¹³

Türkiye’de en sık kullanılan sosyal medya platformları YouTube, Instagram, WhatsApp, Facebook ve Twitter olarak belirlenmiştir. 62 milyon internet kullanıcısına sahip olan Türkiye’de, YouTube kullanıcıların %90’ı, Instagram %83’ü, WhatsApp %81’i, Facebook %76’sı ve Twitter %61’i tarafından tercih edilmiştir. FB Messenger, Pinterest, LinkedIn, Snapchat, Tiktok, Skype, Twitch, Tumblr ve Reddit ise diğer sosyal medya mecraları olarak ön plana çıkmıştır.

Grafik 10: Sosyal Medya Kitle Profili-Türkiye¹⁴

¹³ <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>

¹⁴ <https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>

Bahsi geçen sosyal medya platformları cinsiyet ve yaş bazında ele alındığında erkek kullanıcı profillerinin tüm yaş gruplarında çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu gruplandırmada öne çıkan 25-34 yaş aralığı, hem kadın ve erkek kullanıcı profilleri arasındaki en büyük farka sahip olarak hem de sosyal medya kullanıcılarının 1/3'ünü kapsayarak kendini belirgin kılmaktadır.

İzlenen bu yolda, Türkiye'de en çok kullanılan sosyal medya platformları Ocak-2020 istatistikleri çerçevesinde incelenecek olursa; Instagram'ın %58 erkek ve %42 kadın kullanıcı profili ile katılımcı sayısını 38 milyona ulaştırdığı anlaşılmaktadır. Facebook %64 erkek ve %36 kadın kullanıcı profili ile katılımcı sayısını 37 milyona çıkarırken, Twitter fark yaratan %78 erkek kullanıcı profili ile katılımcı sayısını 11.80 milyona ulaştırmıştır. LinkedIn %67 erkek ve %33 kadın kullanıcı profili ile katılımcı sayısını 8.40 milyona eriştirirken, Snapchat üstün gelen %69 kadın kullanıcı profili ile katılımcı sayısını 7.70 milyona çıkarmıştır (Bayrak, 2020). Ayrıca Türkiye, yine Ocak-2020 istatistikleri kapsamında, çeşitli sosyal medya mecralarını Dünya'da en fazla kullanan ülkeler sıralamasında, Instagram ve Twitter'da Avrupa ikincisi olarak 6. sıraya, Facebook'ta Avrupa birincisi olarak 10. sıraya, Snapchat'te 11. sıraya ve LinkedIn'de ise 15. sıraya yerleşmiştir.¹⁵

Türkiye'de mobil kullanıcıların %87'si tarafından aktif olarak tercih edilen WhatsApp ise Eylül 2019 verilerine göre katılımcı sayısını 43.46 milyona ulaştırmıştır.¹⁶

¹⁵ <https://medyaakademi.com.tr/2020/02/03/2020-sosyal-medya-kullanici-sayilari/>

¹⁶ https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/whatsappin-turkiyedeki-kullanici-sayisi-belli-odu,DJYlidHZnkSG_UKLDN2Wbg/h0XsC8g9yUeCTpjm4B56Tg

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMUNDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

3.1. GÜNDELİK HAYAT, GERÇEKLİK VE SOSYAL MEDYA İLİŞKİSİ

“Gündelik hayat mütevazı ve sağlamdır, doğal olandır, kısımları ve parçaları belirli bir zaman kullanımı içinde, kuşkuya meydan vermeyecek bir biçimde birbirlerine bağlanan şeydir”. (Lefebvre, 1998: 31) Fakat internet ve özelde sosyal ağlar aracılığıyla dönüşüme uğrayan gündelik hayat pratikleri, yaşamın bilinebilirliği noktasında sorun alanı olarak kendini belirgin kılmıştır. Dijital karakterine bürünen gündelik hayat, geçmişin ve geleceğin göz ardı edildiği, yalnızca an’ın önemsendiği ve düşünme gerekliliğinin de duyulmadığı pek çok davranışa kaynaklık etmektedir (Aldemir, 2018: 90). Lefebvre’nin (2012: 20) Hegel’den alıntılıdığı “aşına olunan bilinmez” ifadesi, çoğu kez açıklık kavramı ile özdeşleşen dijital gündelik hayatın sorgulanması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Dijitalleşen hayat, bireylere takdim ettiği tanıdık maskeler ile esasen onları gizlemekte ve bilmeyi de zorlaştırmaktadır.

Toplumsalın gündelik hayat ilişkilerini büyük ölçüde değişikliğe uğratan sosyal medya, hemen her işi çevrimiçi ortama taşımış ve bu çerçevede kendine özgü bir kültür oluşturmuştur. İnsani ilişkilerin ve toplumsal işleyişin akışını kesen sosyal medya kültürü, gerçek hayattaki tecrübelerin ve davranış biçimlerinin yerini almaya da başlamıştır (Dağtaş ve Yıldırım, 2015: 149-158). Sanal ile gerçeği iç içe geçiren sosyal medya kültürü, paylaşılan içerik kadar “bağlantıda olma” kavramını da belirgin kılmıştır. Öznenin ağda cereyan eden gündelik hayatı, kimliğini “varlık” ile “yokluk” arasında sıkıştırmış ve toplumsal bağlarını tekrar şekillendirmiştir (Uluç ve Yarcı, 2017: 96). Gündelik hayatın sosyal medyanın belirleyiciliğinde yeniden üretimi, “toplumsallaşma, paylaşma, gerçekliği anlama ve anlamlandırma” gibi olanakları yaratan yüz yüze ilişkilerin aksine özne-merkezli gelişmektedir. Öznenin sonsuz denetimine imkan veren, saklanma ve kaçma gibi durumlarını da mümkün kılan sanal ortam iletişimi, temeline bencilliği yerleştirerek, tüm toplumsal ilişkileri dönüştürmektedir. Bu çerçevede, geleneksel evlilik, sevgililik ve cinsellik biçimlerini hızlı bir şekilde farklılaştıran sanal iletişim, yeni bir pratik olan “dijital aşk”

kültürünü meydana getirmiştir. Yer altı tekniklerinin geliştirilmesine, geleneksel normların tartışılmasına ve güvenilirliğin de yeniden anlamlandırılmasına yol açan dijital aşk, gerçekliği doğrudan etkileyen pek çok dramatik vakaya kaynaklık etmiştir. Aldatmaların biçimini değiştiren dijital aşk, boşanma, intihar ve cinayetlerin belirleyici bir güç ile anılması hususunda da kendini belirgin kılmıştır (Çoban, 2014b: 315-317). Sosyal medyanın hür ve yarı-anonim doğası, olumsuzluk içeren ve rahatlıkla sergilenen pek çok davranışa sebebiyet vermiş, kimlikleri geçmiş bağlantılarından koparmış ve gerçeklikle olan ilişkiyi de farklı bir boyuta taşımıştır.

Gündelik hayatı giderek çölleştiren, toplumsal ilişkileri parçalayan ve paylaşımı da çıkarlar üzerinden tanımlayan sosyal medya, gerçekliği her geçen gün göz ardı etmektedir. Takma isimlerin, sahte imgelerin ve olmayan benliklerin sergilenmesine imkan tanıyan sanal ortam, sahte-öznelleşmenin yaşanmasına sebebiyet vererek, insandışılaştıran bir dünya kurgusunda tüm gerçekliği belirlemekte ve toplumu da meta mantığı ile bölmektedir (Çoban, 2014b: 308-309). Pettman, (2018: 10-22) “şaşı bak şaşır türü oyalayıcı şeylere takılıp kalma” biçiminde adlandırdığı sosyal medyanın, gerçeklerden uzaklaşmaya ve gerçek benlikten kaçmaya olanak tanıdığını ifade etmiştir. Şizofren bireyleri meydana getiren sosyal medya, bir kez daha tıklamanın verdiği ayartıcı haz ile yüzeysel bir doyuma, sonsuz dikkat dağınıklığına ve esrik nitelikli düşüncelere neden olmaktadır.

Şimşek, (2018) sosyal medya ile deforme olan gerçekliği “post-truth” kavramı ile açıklamıştır. “Gerçeklik sonrası” anlamına gelen post-truth kavramının sosyal medyada kullanımı, “kontrol edilemeyen yalan içerikler ve bu içeriklerin hızla kabul edilişi” yönündedir. Sosyal medyanın “benzeri seven” yapısı, farklı önerilere kapalı bir dünya sunarak, kaynağı belli olmayan pek çok haberi ardı ardına sıralamakta ve post-truth enformasyonunu meydana getiren “kutuplaşma” faktörüne sebep olmaktadır. Gruplara kendi görüşleri dışında hiçbir görüşü kabul ettirmeyen, asılsız iddiaları ürettiren ve rasyonelliği de arka plana attıran kutuplaşma, duygusallık ile sonuç vererek, söz konusu “körleşme döngüsünü” pekiştirmektedir. Bu doğrultuda Karagöz, (2018: 678-704) “eko-oda” etkisi olarak adlandırılan yalan haber yayma kolaylığının, Facebook, Twitter ve WhatsApp gruplarında doğru bilgiye oranla 6 kat daha hızlı gerçekleştiğini ifade etmiştir. Dünya Ekonomi Forumu tarafından “zamanın en önemli tehditleri” arasında gösterilen, post-truth çağının kapılarını ardına kadar aralayan ve birçok bot hesap aracılığıyla da kapsamını

genişleten çevrimiçi yanlış bilgi, kopyala yapıştırın çukuruna işaret ederek, toplumsal barışı dinamitlemekte ve nefret dilini de güçlendirmektedir. Tüm bunlarla birlikte Sucu (2012: 55-56) ise sosyal medya kaynaklı ve kurgu üzerine inşalı yeni gerçeklik anlayışının, kültür, tüketim ve iletişim biçimlerini harcayarak yok ettiğinin, varoluş temellerini sarstığının, bağımlılık halini sağladığının ve temas ihtiyacını da azalttığının altını çizmiştir.

Bütün süreçleri sistemli bir şekilde oluşturan sosyal medya, gerçeklik sorununu “içerik alımlanması ve anlamlandırılması” çerçevesinde tesis etmektedir. Toplumların anlam dünyasını zora başvurmada düzenleyen ve bu biçimiyle rızayı da imal eden sosyal medya, “sahiplik ve mülkiyet” yapısı ile dolaşıma sunduğu içeriğin hakikat boyutunu yapı bozumuna uğratmaktadır. “Gerçekliği bildirmemek” yerine onu manipüle etmeyi ve belirli bir ideoloji perspektifinden sunmayı tercih eden sosyal medya, bedenler üzerinde işkencenin yarattığı izlenimden daha büyük bir etkiye neden olmaktadır (Çaycı, 2016: 87-90). Bu çerçevede, Baudrillard’ın simülasyon kuramı sosyal medya analizi kapsamında ön plana çıkmaktadır. Baudrillard, doğrudan sosyal medya üzerine açıklamalarda bulunmamış fakat bugün var olan duruma kitle ve medya dolayımı yorumlamalarıyla ışık tutmuştur (Metin ve Karakaya, 2017: 109-116). Simülasyonun –mış gibi yapmaktan farklı olduğunu ve gerçekliğin tüm görümlerini barındırdığını belirten Baudrillard, “gerçek ile sahte ve gerçek ile düşsel” arasındaki ayrımı yok etmeye çalıştığına da dikkat çekmiştir (Baudrillard, 2017: 16). Kodlar, işaretler ve kurgular yönünde idealize edilerek sunulan sosyal medya simülasyonları, gerçekliği kusursuz hale getirmekte ve “hiper” niteliğine büründürmektedir. Gerçek ve düş sınırının bir aradalığını ifade eden hipergerçeklik, sıcak olayları soğuk olaylar haline getirmekte ve sosyal medya jargonunda “trol” denilen yapmacık faaliyetlere de neden olmaktadır (Metin ve Karakaya, 2017: 117-118). Ayrıca Baudrillard, (2008: 244) teknolojinin kaynaklık ettiği gerçeklikten kopma durumunu “çağdaş yabancılaşma” şeklinde adlandırmış ve artık gerçekliğin “şeyler” kadar kendini gösteremediğini de dile getirmiştir. Son olarak Calhoun, (2018: 65-67) Baudrillard’ın mesajının Manuel Castells tarafından yeniden canlandırıldığını öne sürmüştür. Castells’in yeni kültürün maddi temellerini imleyen “gerçek sanallık” kavramı, görsel, yazılı ve işitsel iletişimin eriyerek birleşmesine işaret etmektedir. Esas inanç yerine geçen, tek bir biçimi bulunmayan ve mevcut güç

ilişkilerini de destekleyen sanal gerçeklik, gerçek tecrübeyi tehdit etmekte, sınırlı bir gerçekliği uygun görmekte ve alternatifi olmayan düşüncüyü de kolaylaştırmaktadır.

Amerika'nın haber ve görüş odaklı "The Daily Beast" isimli web sitesi, 17 Şubat 2020 tarihli araştırmasında, sosyal medyanın "olumsuz ve basmakalıp" haberler yaparak, gerçeklik algısını arzu edilen tepki yönünde değiştirdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada, kullanıcıya güdümlü, manipülatif ve kusurlu yönlerini unutturan sosyal medyanın, görünmeyen algoritmalar aracılığıyla sistemsel riskleri sakladığına ve gerçekliğe bakışı paylaşım, beğeni, izlenme ve tıklanma gibi oranlarla karmaşık bir boyuta ulaştırdığına da vurgu yapılmıştır.¹⁷ Birçok durumda "tarafsızlık ve doğruluk" ilkesine özen göstermeyen sosyal medya, yenilenen sayfalarını bu çizgide inşa etmekte ve hakikati de içerikten çok görünüm ile tanımlamaktadır. Sade, akıcı ve anlaşılır bir dile sahip olan, görsellerle desteklenen ve duygu yanlılığını da örtülü bir şekilde besleyen çeşitli sosyal medya paylaşımları, sunulan perspektif yardımı ile "doğru bilgi algısı" üzerindeki "sansasyonel gücünü" etkili bir konuma taşımaktadır.

Bu doğrultuda, Açık Toplum Enstitüsü'nün 2018 Medya Okuryazarlığı Endeksi, Türkiye'de "sosyal medya içeriklerine bilinçli ve eleştirel yaklaşılması" gerektiğini alenen ortaya koymaktadır. 35 ülke arasında 34. sıraya yerleşen ve Makedonya'nın ardından "sahte habere karşı en az dirençli" ikinci ülke olan Türkiye, post-truth çağına dayanma gücünün zayıf olduğunu gözler önüne sermektedir. Medya okuryazarlığına paralel olarak bireyler arasında güven duygusunun arttığını da kanıtlayan söz konusu endeks, Türkiye'nin bu hususta sondan 3. olduğunu ve ayrıca medya özgürlüğü konusunda ise en sonda yer aldığını belirtmektedir (Arabacı, 2018). Bu çalışmaya ilaveten, Digital News Report tarafından yayınlanan "2018-Türkiye Ek Raporu" isimli incelemede, Türkiye'de "medyaya güven duymayanların oranının güven duyanların oranını geçtiğine", özellikle WhatsApp gibi kapalı mesajlaşma platformlarının yanlış bilgi tespitini zorlaştırdığına ve bahsi geçen durumların da güvenilir olmayan çevrimiçi kaynaklara yönelim ile sonuç verdiğine dikkat çekilmiştir (Tanca, 2019). Bilgiyi üreten, dağıtan ve tekrar üreten yapısıyla, her geçen gün profesyonel amaçlar yönünde daha fazla tercih edilen sosyal medya, değerleri dijitalleştirmekte, gerçekliği çerçevelemekte ve sınırları içerisine aldığı

¹⁷ <https://teyit.org/arastirma-neden-yanilgiya-dusuyoruz/>

geniş kitlelere de yol göstermektedir. Fakat bu süreçte zihinlerde çoğu kez hakikati yansıtır yansıtmadığına dair soru işareti bırakmakta ve teyit mekanizmalarının önemini de açığa çıkarmaktadır.

3.2. GÖZETİM, MAHREMİYET VE SOSYAL MEDYA

Tarih boyunca üzerinde konuşulan gözetim, yeni iletişim teknolojileri ile birlikte biçimini değiştirmiş, geniş bir yelpazeye yayılmış ve sıradanlaşmıştır. Her geçen gün yaşam içerisinde derinleşen gözetim, toplumsal görünürlüğü, statünün ve çevrimiçi sunumun aracı olan sosyal medya mecralarında yoğunluk kazanmış ve bu haliyle mahremiyet ihlali sorunsalını da pekiştirmiştir. Söz konusu döngünün kimi zaman risk yönetimi çerçevesinde tercih ediliyor oluşu ise hem gözetim, mahremiyet ve sosyal medya ilişkisinin önemini açığa çıkarmış hem de bu ilişkinin irdelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

3.2.1. Özel Alanın Kamusallaşması: Gözetim

Gözetim, “hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel verinin toplanması ve işlenmesidir”. (Lyon, 2006: 12-13) Gözetim, “bireyler, kurumlar ve süreçler üzerine bilginin depolanması, değerlendirilmesi, kategorize edilmesi, gözlemlenmesi, kayıt edilmesi ve aktarılmasından oluşan bir yöntemdir”. (Şentürk-Kara ve Elçiboğa, 2017: 122)

Gözetim pratiklerinin çıkış noktası, Marx’ın emek-sermaye merkezli sınıf ilişkileri analizine ve Weber’in kayıt-dosyalama odaklı bürokratik iş bölümleri çözümlemesine dayanmaktadır. Ancak gözetim hususunda en ayrıntılı tahlil, Jeremy Bentham’ın mimari biçim temelli panoptik yapısını popülerleştiren Michel Foucault tarafından ortaya konulmuştur. 1791 yılında Bentham, merkezinde bir kule ve kulenin çevresinde bireyselleşmiş hücreler ile bölünen bir halka metaforu geliştirmiş ve bu metafor için “göz önündeki yer” anlamına gelen “panoptikon” sözcüğünü türetmiştir. Çalışma, üretim ve verimlilik modeli şeklinde tasarlanan panoptikon, toplumsal düzenin kaynağı olarak algılanan dini geride bırakarak, iktidara ayrıntılı teknikler sunmuş, görünmeden gözetime olanak tanımış ve görünürlüğü de bir tuzak haline dönüştürmüştür (Dolgun, 2015: 104-108). 18. yüzyılda hastalar, dilenciler ve aylaklar üzerinde de uygulanabilecek panoptik hapisane tasarısını hazırlayan ve

bütünü gözetleme düşüncesinin esasını oluşturan Bentham, söz konusu düşüncenin kökenine, hapstekilerin kendilerini izleme durumuna ikna edilmesini ve disiplin sisteminin iradesizleştirilmesini yerleştirmiştir. Modern zamanlardaki toplumsal denetimin örneğini -panoptik görüşü- tanıtan ve onun minyatür bir binadan daha fazlası olduğunu ifade eden Foucault ise mimari panoptikonu çok kapsamlı bir proje biçiminde ele almıştır. Panoptikonun teknik gözetim ile karakterize olduğunu, eğitim, ahlak ve ekonomi gibi toplumun çeşitli yüzeylerinde aşama aşama yayıldığını ve siyasal bir güce de işaret ettiğini belirten Foucault, panoptikonu büyük demir parmaklıklardan çıkarmış ve onu mükemmelleştiren elektronik teknolojilere de esin kaynağı olmuştur (Lyon, 2006: 231-232).

“Günümüzde panoptik sistem, dijital teknolojilerin ve dijital medyanın gelişimi ve yaygınlaşmasıyla dijital panoptik gözetim halinde de işlemektedir”. (Osmanoğulları, 2016: 401) Bugün var olan durumu izah eden ve bireyleri veri üreticisi olarak ön plana çıkaran dijital gözetim, analog yöntemlerle kıyaslandığında “gerçek zamanlı olmayan ve her tarafa yayılan gözetim” çeşidi şeklinde kendini göstermektedir (Şener ve Kuş, 2015: 71). Dijital gözetimi açıklayan sinoptikon ve omniptikon kavramları, yerel gözetim endeksli panoptikon örüntülerinden farklılaşmaktadır. 1997 yılında Norveçli sosyolog Thomas Mathiesen tarafından ortaya konulan sinoptikon, panoptikonun tersine, çok olanın az olanı seyretmesini ifade etmektedir. Çeşitli kitle iletişim araçları ve küresel medya aracılığı ile panoptikonun baskıcı niteliğini alt üst eden sinoptikon, izleneni, izleyen ve gören konumuna taşımaktadır. Kitleleri gözetleme noktasında yönlendiren, ayartan ve kışkırtan sinoptikon, rızaya tutunarak, küresel gözetimde isteklilik durumunu meydana getirmektedir. Fakat sinoptikon, sınır tanımayan internet ile birlikte günümüzde kimi gözetim pratiklerini izah etmede yetersiz kalabilmektedir. Bu aşamada “herkesin herkesi, her an ve her yerde gözetmesi” şeklinde yorumlanan ve ilk kez 2004’te hukuk profesörü Jeffrey Rosen’in bahsettiği omniptikon kavramına geçilmektedir. Gönüllü gözetim temelli omniptikon, siber ortamda karşılıklı, sürekli ve zamansız gözetimin altını çizmektedir (Bitirim-Okmeydan, 2017: 60-61). Bunlarla birlikte Steve Mann’ın öne sürdüğü alttan gözetim kavramı da çevrimiçi gönüllü gözetime işaret etmektedir. Genelleşmiş hali ile katoptikon adını alan alttan gözetim, panoptikon merkezli üstten gözetim yerine, “izleyicilerin izlenenlerden altta

olduğu”, şeffaf bir toplum ve iletişim biçimini belirtmektedir (Deniz-Anamur ve Topsakal, 2019: 40-41).

Bauman ve Lyon, (2016: 113) çeşitli amaçlarla tercih edilen gözetleme tekniklerinin, övgüye değer kalıplarının olduğunu belirtmişler fakat söz konusu kalıpların toplumsal ve etik ilkeleri aşabileceğine de vurgu yapmışlardır. Bu doğrultuda, “teknolojinin iki tarafı keskin kılıç” ifadesini hatırlatarak, Ulrich Beck’in “risk hesaplama” buyruğunun altını da çizmişlerdir.

Lyon, (2006: 13-22) gündelik hayat içerisinde her geçen gün kapsamını genişleten gözetim olgusunun, “hem imkan hem sınırlandırma; hem koruma hem kontrol” şeklinde iki yüzünün olduğunu belirtmiştir. Riski meydana getirmeyecek bilginin ele geçirilmesi ile bağlantılı olan gözetim, yeni teknoloji uygulamaları paralelinde, kaçınmaya fırsat vermediği gibi tekrarlanan bir döngünün varlığını da ortaya koymaktadır. Bu durum, risk yönetimi çerçevesinde tercih edilen teknolojik gözün kendisinin de sosyal bir risk olarak işlev gördüğüne dikkat çekmektedir. Risk konumunu mahremiyete karşı gelerek belirgin kılan teknolojik göz, söz konusu biçimini özel alan/kamusal alan ayrımını bulanıklaştırarak da muhafaza etmektedir.

Çoban, (2008: 111-117) gözetim kavramının temelde çalışma hayatının hizaya getirilmesi ile ilişkili olduğunu ve yeni teknolojilerin gelişimi doğrultusunda da etkili biçimlere dönüştüğünü ifade etmiştir. Özellikle farklı gereksinim ve arzu taleplerini mümkün kılan sosyal medya ile birlikte küresel bir hal alan ve böylelikle estetize olmuş şiddet şekline bürünen gözetim, demokrasi ve özgürlük durumlarını geriye itmiş, sömürünün gerçekleştirilmesini kolaylaştırmış ve insan haklarını da örselemiştir. Bu çerçevede Özarslan, (2008: 150) istenmeyen davranışlara karşı önlem almak için başvuru teknolojik gözetleme sistemlerinin, hesap edilen etkiyi sağlayamadığına şu sözleri ile vurgu yapmıştır:

Normalin ne olduğunu anlamak için önce dışarıda bırakılanın ne olduğunu anlamamız gerekiyor. Dolayısıyla, panoptikon sistemi hiç kimseyi ve hiçbir yeri dışarıda bırakmak istemediği için tümüyle bir normalleştirme sürecine gönderme yapar. Ancak bu paradoksal bir durumdur, her şey ya da herkes normal olduğunda normal ortadan kalkar. Bu nedenle de aslında sistem suçun bitmesini, tümüyle ortadan kaldırılmasını istemez.

Bauman ve Lyon, (2016: 117) hayatın pek çok alanında sessiz ve hızlı bir şekilde artan gözetim olgusunu, “akışkan gözetim” kavramı çerçevesinde ele almışlardır. Sürekli dönüşüme uğrayan modern dünyanın başat nitelikleri arasında

bulunan ve söz konusu değişkenlikten de etkilenen gözetim, daimi olarak farklı biçimlerle anılmış ve böylelikle akışkan karakterine bürünmüştür. “Hem akışkan zamanlara tekabül eden hem de çağdaş akışkanlığın ifşa edici işaretlerini bünyesinde barındıran” akışkan gözetim, sosyal medya mecraları ile karşılıklı ilişki içerisinde. Bir yandan toplumsal parçalanmanın nedenini diğer yandan ise sonucunu belirten gözetim, varlığı kullanıcıların takip edilmesine ve edinilen malumatın başkalarına satılmasına bağlı olan sosyal medya ile akıcılaşmaktadır. Kalıcı bağlantıların mevcudiyetini sarsan akışkan gözetim, kısa süreli ilişkilere, yüksek hareketliliğe ve geçici bağlılıklara da kaynaklık eden sosyal medya aracılığıyla daha fazla risk üretmekte ve korkuyu da genele yaymaktadır.

3.2.2. Gözetleme ve Gözetlenme Pratiği Olarak Sosyal Medya

Yeni enformasyon teknolojilerine özgü olmayan fakat söz konusu teknolojiler aracılığıyla sıradanlaşan gözetim olgusu, sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte bireyselleşmiş, normalleşmiş ve meşru bir hale gelmiştir. Cebe girecek boyutlara ulaşan sayısal iletişim teknolojileri, dedikoduyu elektronik ortamlara taşıyarak, sosyal medya mecralarında bir tür mahalle kültürü yaratmıştır (Şener ve Kuş, 2015: 63-70). Bu doğrultuda Kanadalı yazar Hal Niedzviecki Dikizleme Günlüğü isimli eserinde, gözetim toplumu düşüncesine yeni bir dikizleme kültürünün eklendiğini dile getirmiştir. Niedzviecki, (2019: 16-41) dikizlemeyi “herkes hakkında her şeyi bilme ve öğrenme arzusu” şeklinde tanımlamış, dikizleme kültürünü “insanlığını yitirmiş insanlık sorununa bulunmuş çarpık bir çözüm” biçiminde nitelmiş ve dikizleme ürünlerinin de çoğu kez “bir casus gibi çalışmadığını” belirtmiştir. Niedzviecki, haberdar olma dürtüsünü doruğa çıkaran, izleyicisine “tam porsiyon teşhir” vaat eden ve gerçek anlamda ilişkileri baltalayan sosyal medya platformlarının, yaşamı dijitalleştirerek, hemen herkesi dikizleme kültürünün bir parçası haline getirdiğine vurgu yapmıştır. “Görmeyi engelleyen çeşitli bakışların gezinmesi” sonucu elektronik ortama taşınan ve formatı değişen dikizleme kültürü, “bedenleri ve ruhları ile sürekli soyunan” bireyleri ve bu bitmeyen şovu daima izleyen büyük kalabalıkları meydana getirmiştir.

Tüm tanımlamaları durmaksızın geçersiz kılan, karakterleri popüler kültürün bir metası haline getiren ve geleneksel birlik algısının da temelini çürüten dikizleme kültürü, ifade özgürlüğü ile özel hayata tecavüz arasındaki çizgiyi gün geçtikçe

bulanıklaştırmaktadır. Gerçek iletişimin nerede bittiğini ve iftarının da nerede başladığını bilinir kılamayan dikizleme kültürü, bireyin kafasını karıştırarak, onu internet ortamına daha fazla itmekte ve gözetlenmeye de mecbur bırakmaktadır. Kendisini piyasaya süren birey, “feda etme” sınırının ötesine geçmekte ve ağzına geleni sorgulamadan söyleyen bir siber organizmaya dönüşmektedir (Niedzviecki, 2019: 85-106). Artık arama motorlarında yer almayan ve sosyal medya hesabı bulunmayan bir isim, o kişinin gerçekliğinin sorgulanmasına ve bununla birlikte rahatsız edici bir duraksamaya da yol açmaktadır (Pettman, 2018: 87). “İsteyerek ya da istemeyerek de olsa birey, kendini bu ortamlarda var etmek, elinde olanları paylaşmak, ağ üzerinden iletişimini sürdürmek ve sistemin dışında kalmamak üzere koşullanmaktadır”. (Utma, 2018: 1201) Bu çerçevede Niedzviecki, (2019: 239) dikizleme çağından bu yana bireylerin Büyük Birader’den korkmadıklarını aksine Büyük Birader tarafından izlenmek istediklerini ve hatta Büyük Birader olmak için de can attıklarını belirtmiş ve bu durumu aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir:

Onun sonsuz, her şeyi gören ve en önemlisi medyayı elinde tutan gözlerine sahip olabilmek için yapmayacağımız şey yok. İnsanların sızlanmalarını, devirdikleri çamları, talihsiz açıklamalarını en önce biz duymalıyız. Ayrıca izlemekle kalmamalı, izlenmeliyiz de! Ekranı çıkmak bizim de hakkımız değil mi? Ün, eğlence ve hediyeler...

Gözün teknolojik biçimi, yeni iletişim teknolojileriyle birlikte yaşamın tüm alanlarını denetim altına alma konusunda tarihte görülmedik bir yayılımın meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. İktidarın gözetimi altında her geçen gün azalan toplumsal özgürlükler, bireylerin “gönüllü bir kul olarak kendi özgürlüklerinden vazgeçmeleri” ile sonuçlanmıştır. Bu noktada bireylerin gönüllü teslimiyetinin en güncel göstergeleri arasında yer alarak kendini belirgin kılan Facebook kullanım pratikleri, yerel ve küresel iktidarların görsel denetimi çerçevesinde, varoluşunu kanıtlamak isteyen özneyi “yok oluşuyla” karşı karşıya bırakmaktadır. Kendi gerçekliğini görmek isteyen ve var olabilmek için de toplumsal yapının dolayımına ihtiyaç duyan özne, sorunlu toplumsal ilişkileri sorunsuzmuş gibi sunan ve “modern dönemin aynası” olarak da nitelenen medyaya başvurmaktadır. Fakat medyanın toplumsal kültürün yanlısamalarından oluşan yapısı, öznenin hastalıklarını kitleleştirerek normalleşmesine, kendi görüntüsüne aşık olmasına ve bu anlamda yanlış bir yaşamın yaşanabilir kılınmasına kaynaklık etmektedir (Çoban, 2014b: 303-305). Bu çerçevede Kesim-Güven, (2016: 21) medyanın rolünü aşağıdaki biçimiyle açıklamıştır:

Medya gündelik hayatı, kararsızlık ve belirsizliklerle dolu trajik bir dramaya dönüştürmüştür. Medya gösteri araçlarıyla bireyleri şu şekilde uyarmaktadır: “Dikkat et! Bir sonraki sen olabilirsin!” Bu mesajla şartlanmış bireyler olarak, karşılaştığımız sorunlar zincirine karşı durmanın tek yolunun herkesi ‘gözetlemek’ olduğuna, güvenlik için bunun gerekli olduğuna inanır hale geldik; getirildik. Böylece gözetlenmeye kendi maruz kalışımızın da gerekli olduğu yönünde inandırıldık.

Özarlan, (2008: 147-148) internet dolayımıyla gerçekleştirilen gözetleme teknolojilerinin, iktidara hizmet eden “bilgi çağı kapitalizminin” merkezi parçaları olduğunu belirtmiştir. Her anlamda belirsizliğin giderilmesi için tercih edilen gözetleme teknolojileri, 20. yüzyılın sonundan itibaren, üreticilerin yanı sıra tüketicilerin denetlenmesi hususunu da sınırları içerisine dahil etmiş ve bu konuda sıklıkla başvurulan bir teknik haline gelmiştir. Çoğu kez sosyal medya aracılığıyla sunulan reklamlar üzerinden, zorunluluk olmaksızın kendisi hakkında bilgi veren tüketici, hem gözetime imkan tanımakta hem de özel alanını metalaştırmaktadır. Bu durum, bir yandan var edebilme yeteneğini ve yenilik üretimini körleştirirken, diğer yandan şirketleri biçimlendirmekte ve farklı iktidar gözlerini de mümkün kılmaktadır. Lyon, (2006: 33-37) bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılmasıyla birlikte artan ve korunaklı ev ortamlarını alt üst eden elektronik gözetimin, tümüyle kaybolan bedenlerle alakalı olduğunu dile getirmiştir. Gözetleme verileri için kaynak haline gelen bedenler, somutlaştırmanın izini bırakmayan e-posta gönderimleri ve gülen yüzlerin yerini alan harf karakterleri gibi durumlarla görülmemek üzerine şekillendirilmekte ve iz temelinde dikizlemeye odak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Dolgun, (2015: 221) daimi olarak artma potansiyeli gösteren ve takip edilme unsuruna süreklilik kazandıran gözetim faktörlerinin, zihinsel sağlıkları bozarak, bireyleri bunalıma ittiğine ve kronikleşen paranoya durumlarını da ortaya çıkardığına vurgu yapmıştır.

Çoban, (2014b: 312-314) panoptik makinenin en önemli bileşenlerinden biri haline gelen, iktidarın gözü önünde herkesi mahremiyetinden vazgeçiren ve bireylerin de süreğen gözetleme durumundan haz duymasına neden olan Facebook’un, merkezine sahte olanı yerleştirerek, “metalar dünyasının fetişistik yapısı içerisinde anlamlandırılabilir bir kimliği” mümkün kıldığını belirtmiştir. Gözetleme ve gözetlenmeyi olabildiğince yaygın ve normal hale getiren bu durum, sosyal medya ortamlarında gerçekleştirilen iletişimi de bir nevi tuzaga dönüştürmüştür. Bu çerçevede, çeşitli veri ve söylem paylaşımına imkan veren, dijital parmak izlerini depolayan ve takibe de olanak tanıyan sanal ortam, “yasalarla

sorunu olan ve olabilecek herkes için” riskli bir mecradır. Bu noktada Lyon, (2006: 92-95) riski görünür kılmanın usulü olarak tercih edilen gözetimin, hayat şansını büyük ölçüde etkilediğini ve Ulrich Beck’in risk toplumu analizini de önemli hale getirdiğini ifade etmiştir. Riski engellemek için kullanılan gözetim pratiklerinin düşünülebilir riskleri dahi kapsadığını belirten Beck, riskin sıradan alanlarda bile adından söz ettirdiğine ve her vatandaşa risk faktörü biçimini yüklediğine de dikkat çekmiştir. Beck’in bu vurgusu, risk iletişimi kapsamında başvuru ve başlangıçta yararlı ihtimallere yönelim gösteren gözetimin elektronik şekliyle beraber pekiştirilmiştir. “Seçme, dahil etme ve dışarıda bırakma” evrelerine otomasyon uygulayan elektronik göz, risk etiketinin sınırlarını genişletmiş, sosyal sınıfları uzaktan kumanda etmiş ve ahlaki değerleri de değiştirmiştir.

“Gözetleme sistemleri gitgide daha az belirgin ve açıkta, ancak gittikçe daha çok sistematik ve zekice olmaktadır”. (Lyon, 2006: 12) Buradan hareketle Dolgun, (2015: 194-196) “güvenli gözaltı, kapatılma, yalnızlık ve amaçlanan şeye çevirme” gibi panoptik niteliklerin, sanal dünya platformlarında da yer aldığına vurgu yapmıştır. Günümüzde tüm insanlığı alakadar eden ve evrensel bir denetim sistemine dönüşen internet, bireyi bilgi nesnesi konumuna taşımakta ve sanal ortama kapatmaktadır. Bu biçimiyle gerçek yaşamdan soyutlanan ve gündelik ilişkilerini parçalayan birey, sunulmuş olanla yetinerek, hem yalnızlaşmakta hem de internetin her türlü profile erişebilme olanağı ile güvenli gözaltına alınmaktadır. Ayrıca internet, popüler kültür kapsamında takdim ettiği geniş seçenekler ile bir bölük imajı kutsamakta ve kutsadığı imajlar doğrultusunda da herhangi bir cebir uygulamaksızın bireyleri iradesizleştirerek, tasarlamadıkları ya da olmayı istemedikleri tüketici kişiliğine büründürmektedir.

3.2.3. Sosyal Medyada Mahremiyetin İhlali Sorunu

“Mahremiyet; gizli olmayı, bir kimsenin kendine özgü bilgilerini, duyulması ve bilinmesi istenmeyen, herkese açık olmayan hususları ifade eden bir kavramdır”. (Utma, 2018: 1193) “Mahremiyet, her bireyin kendi özel hayatına, bedenine, kişisel ilişkilerine ait bilgilerin o birey tarafından özgürce korunması hakkına dayanır”. (Çakır, 2015: 346) Bu kavram Yüksel (2003: 78) için “bireyin yalnız başına kalma ile başkalarıyla birlikte olma isteği arasındaki karşılıklı bir kontroldür”. Bauman ve Lyon (2016: 41-42) ise mahremiyeti “bölünmemiş özerklik bölgesi” ve “bir kimsenin

kendi alanı” şeklinde değerlendirmişlerdir. “Ben neyim ve kimim?” sorularına karar verme gücünü atfeden mahremiyet, zaman içerisinde karşı koyma iradesinin biricikliğini kaybetmiş ve “hapsedilme” mefhumu ile eş değer tutulmuştur. “Duvarların ortadan kalkması” ile sonuçlanan bu durum, mahremiyetin ifşa edilmesinden kaynaklanan korkuyu geri planda bırakmış ve koruma altında bulunan sınırları da gün yüzüne çıkarmıştır.

Dolgun, (2015: 208-209) devleti ve yurttaşlık görevlerini ifade eden kamusal alan işlevlerinin, enformasyon teknolojileri paralelinde özel alana kayarak, yok olma tehlikesiyle baş başa kaldığını belirtmiş ve özel alanı tanıtan, bireysel verilere dair dolaşım hakkını gözeten mahremiyet kavramını aşağıdaki biçimiyle açıklamıştır:

İnsan haklarının ayrılmaz bir parçası olarak mahremiyet hakkı, modern devlette bireysel özgürlüklerin teminatıdır. Kamusal alandan ayrı olarak, kişilerin kendilerine ait dünyaları ile buradaki her tür pratiği kapsayan şekilde özel alanda hayat bulan mahremiyetler; geri çekilebileceğimiz ya da kaçabileceğimiz bir bağımsızlık alanı, kamusal alanda ihtiyaç duyduğumuz silah ve zırhları bir kenara bırakabileceğimiz ve dış dünyada korunmak için giyilen çalınmış kabuğu çıkarıp attığımız bir yer olarak tanımlanabilir.

Durmanın imkansızlığı üzerine kurulan ve bu noktada da bağımlılık yapan dijital gözetim, banal ayrıntıları dahi kamusallaştırarak, itiraf etmenin zeminini kolaylaştırmaktadır. Dijital gözetim, kullanıcısının dikkatini YouTube, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya mecralarına yoğunlaştırmakta, özel anların mührünü açmakta ve arka planın gizliliği ilkesini de unutturmaktadır (Niedzviecki, 2019: 166). Bu kapsamda Pettman, (2018: 23-38) bireylerin sosyal medya aracılığıyla “kendilerine ait bilgileri, hücrelerini ya da saç tellerini döktükleri hızda saçtıklarını” dile getirmiştir. Sosyal medyada görünür olmak, dünyanın dikkatini ve vaktini bir anlığına da olsa talep etmektir. Bu ise bilgilendirilme ya da oyalanma karşılığında gerçekleştirilen var olmanın “bilişsel uyumsuzluğunu” ortaya koymaktadır.

Sosyal medya ortamlarında yayınlanan mahrem bilgiler teşhiri olabildiğince yaygınlaştırmış ve bireyin özel mekan anlayışını da alt üst etmiştir. Teşhiri meydana getiren sosyal medya kullanıcısı, inişli çıkışlı dalgalanmalara ve psikolojik sorunlara yol açabilecek gözetleyici kimliğine de aynı anda ulaşmış ve kamusal-özel alan ayrımını yitirmiştir. Özel mekanlar, huzurun duyumsanamadığı, içsel uyumun yaşanmadığı ve doğal iyileşme sürecinin de gerçekleşemediği yaşam alanlarına dönüşmüştür. İçi boşaltılan mahremiyet, sosyopatlık, güvensizlik ve tekinsizlik duygularıyla karakterize olan bireysellik anlayışına da kaynaklık etmiştir (Çakır,

2015: 46-50). Deşifre edilen bilgi, beden ve mekan mahremiyetini, edep duygusunu ve biricik olma durumunu masaya yatırmış, utanmayı unutturmuş ve toplumsal değerlerin yitimine de zemin hazırlamıştır (Korkmaz, 2013: 117-119). Endişe duyulanlar listesinde alt sıralarda yer alan mahremiyet kaybı, Facebook'tan realite şovlara kadar en çok sıradan insana etki etmiş ve onu anlam, maddi kazanç ve şöhret karşılığında bir kolundan itip diğer kolundan çekmiştir (Niedzviecki, 2019: 260-270). Bu doğrultuda Oğuzhan, (2015: 11-13) düşünme ve eyleme imkanını daraltan sosyal medya istilasının “kendini yayınl!” sloganıyla, popülizm, teşhir ve gözetlemenin kapılarını ardına kadar açtığını ve kullanıcıyı da “yiyen ve yenilen” taraflarıyla “yamyam” niteliğine büründürdüğünü belirtmiştir.

Dolgun, (2015:210-213) uluslararası insan hakları hukukunda “korunması gereken temel bir hak” şeklinde ele alınan ve genel olarak mekansal, bireysel ve enformasyonel biçiminde de üçe ayrılan mahremiyetin, internet dolayımı platformlar ile ihlal durumlarına daha fazla maruz kaldığını ve türlü usuller bünyesinde de sıradanlaştığını ifade etmiştir. Bireyleri küreselleştirerek, “veri-özneler” konumuna getiren internet, gözetim uygulamalarını elektronik ortama taşımış ve bu yol ile mahremiyet ihlallerine de yenilikler eklemiştir. Gündelik hayatın tüm faaliyetlerini kapsayan elektronik göz, siber-uzaya çekilen iletişim ve çeşitli terör eylemlerinin izlenmesi gibi nedenlerle tabaka ayrımı gözetmemiş ve kimseye kaçma imkanı vermeyen sistemi sayesinde de kendini belirgin kılmıştır. Lyon, (2006: 43-48) çoğu kez ev içi ile ilişkilendirilen fakat basit bir yalnızlıktan daha fazlasını ifade eden mahremiyetin, “dokunulmazlık bölgesi” olduğunu dile getirmiştir. Teknolojik biçimlerde sınırların devredilmesi ile birlikte bir problem haline dönüşen mahremiyet, gözetim tehlikesinin merkezine inememiş ve özel alanlarda temel konu olmaktan da uzaklaşmıştır.

Pettman, (2018: 70) sosyal medya kullanımının çeşitli amaçlarla gerçekleştirildiğini ve bunun karşılığında ise şirketler tarafından pek çok hukuki sözleşmenin imzalandığını belirtmiştir. Ayrıntılı kişisel bilgileri içeren ve şirketlerin kendi amaçları için kullanma haklarını saklı tutan söz konusu sözleşmeler, “hizmet varsa ürün sizsiniz” hükmünü ortaya koyarak, kimi durumları manipüle edebileceğini, kullanıcıyı denek olarak kullanabileceğini ve bireysel yaşamları büyük verilere dönüştürebileceğini de açıkça göstermektedir. Buradan hareketle Yanık, (2017a: 792-793) yaşamı, bireyi ve mahremiyeti bir pazar alanı şeklinde takdim eden

ve karşı çıkanı da ötekileştiren sosyal medyanın, “düşünüyorum öyleyse varım” anlayışını “görülüyorum öyleyse varım” sığınağına çektiğini ifade etmiş ve toplumsal kaygının yönünü değiştirdiğine de vurgu yapmıştır.

3.3. SOSYAL MEDYA RİSKLERİ

Çeşitli vaatler ile katılımcı sayısını gün geçtikçe artıran sosyal medya platformları, çevrimiçi imkanlar kadar çevrimiçi riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Riskin sosyal medya biçimi, Karaduman’ın (2019: 692) da çalışmasında belirttiği gibi içerik ve temas riskleri çerçevesinde ele alınabilmektedir. Bu doğrultuda, sosyal medya risklerinin içerik boyutu toplumsal hareketler ve kutuplaşma temelinde incelenirken, siber zorbalık, taciz ve bilgi güvensizliği ise temas boyutu kapsamında değerlendirilmektedir.

3.3.1. Sosyal Medyada İçerik Riskleri

Sosyal medya araçlarının yükselmesi ile birlikte sanal ortamlarda kurulan, geliştirilen ve sürdürülen ilişkiler artmış fakat söz konusu ilişkilerin niteliği doğru ve iyi olandan saparak, sorun teşkil etmeye başlamıştır. Kutuplaşma ve ayrışma ile örülü, zararlı ve saldırgan pek çok mesajı gündeme getiren türlü dil içerikleri, sosyal medya mecralarında vücut bulmuş ve tıklanma oranlarını da güçlendirmiştir. Bu paralelde, sosyal medyada içerik riskleri incelemeye tabi tutulacak ve bahsi geçen risklerin olası etkileri üzerinde durulacaktır.

3.3.1.1. Sosyal Medyada Kullanılan Dil ve Toplumsal Kutuplaşmaya Etkisi

İletişimi yüz yüzelikten çıkararak, dijitalleştiren ve kolaylaştıran sosyal medya platformları, sunduğu rahatlık, özgürlük ve kuralsızlık ile gerçek yaşamda dile getirilemeyecek söylemlere dahi imkan vermektedir. Bu biçimiyle hem çeşitli bütünleşmelere kaynaklık eden hem de kimi birliktelikleri ayıran sosyal medya platformları, kullanıcılarının sanal cemaat dilleri ile şekillenmekte ve söz konusu şekillenme neticesinde olumsuzluklarla bezeli düşünce ve iletileri de dolaşıma sokabilmektedir.

Benzerlik esaslı sanal cemaatleri oluşturan sosyal medya kullanıcıları, kendilerinden farklı kişilikler ile bağlantı kurmaktan kaçınmakta, bağlantı kursa dahi

nezaket kurallarını hesaba katmamakta, çoğunlukla kaba bir dili tercih etmekte ve yalnızca topluluğuna ait değerleri savunmaktadır. Sosyal medyanın kullanıcılarına sağladığı söz konusu koşulsuz ortam ağız birliği eylemini pekiştirmekte ve son aşamada kutuplaştırmayı da artırmaktadır (Akgül, 2017: 93-94). Bu noktada Dolgun, (2015: 236-237) çeşitli internet tabanlı platformlar ile meydana gelen ve genellikle içe dönme şeklinde sonuç veren sanal cemaatlerin, işlevsizlikle örülü bir dil kapsamında oluştuklarına vurgu yapmıştır. Kelimeleri sınırlayarak, sembollerini öne çıkaran sanal cemaat dili, anlatılmak istenen duygu ve düşünce karşısında yetersiz kalmakta, insani durumları dışarıda bırakmakta ve teknolojik determinizme de yol açmaktadır. Bu türden bir iletişim ortamı, kullanılan dilin verimsizleşmesine, sıradanlaşmasına ve amaçsızlaşmasına bağlı olarak, somut gerçeklikleri aşama aşama yok etmeyi, farklı kapasiteleri körleştirmeyi ve gündelik lisandan kopma gibi tüm uzaklaşmaları da yenilik altında sunmayı temeline yerleştirmektedir.

Sosyal medya kullanıcılarının keskin, fanatik ve bağınaz dilleri, nefret söylemi zeminine yol açarak, kutuplaşmayı da güçlendirmektedir. “Nefret söylemi geniş bir spektruma yayılan olumsuz bir söylemdir. Bu söylem esnektir, çünkü nefretten yola çıkarak nefreti teşvik etmeye varabilen, suistimale, aşağılamaya, hakarete, yermeye dayanan kelimeler ve sıfatlardan oluşan öte yandan da aşırı ön yargılardan bağımsız olmayan bir söylemdir”. (Binark, 2010: 24) “Nefret söylemi, ırkçı nefret, yabancı düşmanlığı, anti-semitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimidir”. (Vardal, 2015: 135) “Nefret söylemi, bastırılmış şiddetin bir tür söylem biçimi ve en tehlikelisi de bazı durumlarda normal ve mantıklı olarak kabul edilebilir bir fikrin temsilidir”. (Yanık, 2017b: 379) Bu noktada Akgül, (2017: 95) nefret söyleminin sokak, mahalle gibi her alanda oluşturulabileceğini fakat sosyal medyada biçimlendirilen nefret söyleminin toplumda hızla yayılıp, kitleler üzerinde bulaşıcı bir etki yaratacağından ötürü daha önemli olduğunu belirtmiştir. Nefret söyleminin sanal biçimi; toplumsal yaşamı sekteye uğratabilecek, demokratik yapıyı örseleyebilecek ve karşı tarafı da pasifleştirebilecek potansiyele sahiptir.

Sosyal medya mecralarının denetleme mekanizmalarından yoksun oluşu, bünyesinde paylaşılan fotoğraf, video ve metinleri savunmasız bırakmaktadır. Bu özelliği ile kontrol edilemeyen içeriklere olanak tanıyan sosyal medya platformları, ırkçı, etnik, dilsel, dinsel, siyasi vb. pek çok konuda dile getirilen nefret

söylemlerine, komplo teorilerine ve argo tabirlere de büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Rızvanoğlu ve Gidişoğlu, 2012: 225). “Mizah duygusunun yüceltilmesiyle paylaşım oranı artan söz konusu içerikler, nefret söyleminin taşıyıcısı olarak işlev görmekte; her yaş grubundan, cinsiyetten, eğitimden ve meslek grubundan kişiler tarafından kolaylıkla içselleştirilmekte ve paylaşılmaktadır”. (Vardal, 2015: 153) Yakın zamanda yaşanan ve günlerce gündemde kalan Instagram fenomeni Büşra Nur Çalar Söylemez’in sosyal medya hesabından paylaştığı fotoğraflar, bu konuda örnek bir olay olarak ön plana çıkmaktadır. Çalar Söylemez, bebeğine gerçekleştirdiği şatafatlı mevlidin ardından, “Sonradan görmeler!”, “Biri ÇALAR diğeri SÖYLEMEZ!”, “Çok mal haramsız çok laf da yalansız olmaz!” ve “İnsanın soy ismi kendisine bu kadar yakışır mı?” gibi linç söylemlerine maruz kalmıştır. Söz konusu söylemler, “Eşim kısa bir süre müşavirlik yaptı. Ben sosyal medyada bir kitleye sahibim. Bundan bir kazanç elde ediyorum. Benim kazancım eşimin kazancından fazla.” açıklamasını da beraberinde getirmiştir.¹⁸ Bu konuda kendini belirgin kılan bir diğer örnek olay ise influencer Duygu Özaslan’ın gündeme gelen tatil fotoğrafıdır. Sosyal medyada en çok linçe uğrayan isimler arasında yer alan Duygu Özaslan, “Sahtesin sahte!” ve “Bu zamana kadar tüm fotoğraflarını photoshop’luyor muydun yani?” üzerinde yoğunlaşan yorumlarla baş başa kalmış ve herkesi aldatmakla itham edilmiştir. Bunun sonucunda, “Bulimia nervozayım. İyileşme sürecindeyim. İyileşme sürecinde olduğum için de daha fazla kilo aldım.” izahında bulunmuş fakat inandıramamış ve linç üstüne linç yemeye devam etmiştir (Şişman, 2020).

Sosyal medya aracılığıyla dolaşıma sokulan nefret söylemleri, mülteciler aleyhinde de baskın bir şekilde gerçekleştirilmektedir. 2014 yılından itibaren çok daha geniş kitlelere yayılan mülteciler konusu, “sosyal medyanın körüklediği zenofobi ve yabancı düşmanlığıyla” nefret söylemlerinin ağına takılmıştır. Mültecilere özgü nefret söylemleri, çarpıcı olayların asparagas haberlere dönüştürülmesi biçiminde oluşturulmuş ve genellikle Suriyeliler üzerinden ortaya konulmuştur. Bu noktada, “Suriyelilere Maaş”, “Suriyelilere Oy İçin T.C. Vatandaşlığı Hakkı Veriliyor” ve “Sınavsız Üniversite Hakkı” hashtagleri, en fazla yorum ve görüntüleme alan içerikler olarak ön plana çıkmıştır. Toplum ve gündemi etkileyen söz konusu hashtagler, özellikle “politik eleştiri”, “iş kaygısı”,

¹⁸ <https://www.facebook.com/gercekmuhabir/posts/2494594367527855>

“adaletsizlik” ve “potansiyel vatan haini-terörist” gruplarında dikkat çekmiş, Arap ırkçılığını pekiştirmiş ve nefret söylemi egemenliğini de kanıtlamıştır (Yanık, 2017b: 372-379). “Sonuç olarak, nefret söylemi karşılıklı saygıyı, hoşgörü kültürünü zedelemiş ve çeşitli bakış açılarının adil bir şekilde değerlendirilmesini, mütalaa edilmesini engellemiştir”. (Binark, 2010: 25)

Toplumunu manipüle edebilen sosyal medya, örnek olaylarda da görüldüğü üzere, genel kabul görmüş fikirlerin körü körüne desteklendiği ortamları yaratarak, çoğu durumun gerçek sebebini yansıtmamaktadır. Bu biçimiyle, var olan kalıp yargıları, anonimliği, toplumsal ayrışmaları, yabancılaşma ve sahteleşme hallerini pekiştirmekte, “ben ve öteki” kavramlarını beslemekte, kafa karışıklığına yol açmakta ve önüne kattığı nefret söylemini de sürüklemektedir.

3.3.1.2. Sosyal Medyanın Toplumsal Hareketler Üzerindeki Etkisi

Kendine has bir kültürel ortam yaratan ve var olma biçimini ifade eden sosyal medya uygulamaları, toplumsal hareketleri de her yönüyle etkisi altına almış ve dönüştürmüştür. Değişik coğrafyalardan kişi ve grupları sanal mecralarda bir araya getiren sosyal medya araçları, “gündemleri belirleyen, ülke yönetimlerine müdahale eden, siyasi ve sivil kararları etkileyen en önemli güç haline gelmiştir”. Son yıllarda popülerleşen toplumsal hareketler, mobil uygulamalardan ve sosyal medya alanlarından kaynağını almaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin güç merkezleri, “örgütlenme, kamuoyu oluşturma, iç haberleşme, enformasyon, sempatizan bulma, baskı grupları oluşturma ve etki sağlama” gibi maksatlara imkan veren sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya platformları, bireyleri evlerinden adım atmadan da toplumsal hareketlerin bir parçası haline getirebilmektedir (Sözen, 2020: 37). Aşırılıklar şeklinde kendini belirgin kılan sosyal medya mecraları, toplumsal hareketlere aktiflik yönünde etki ederek, örgütlenmelerin niteliğini, katılımcısını ve sınırlarını farklı bir boyuta ulaştırmıştır. Dengeleri bozabilen söz konusu aktiflik, bir yandan toplumsal hareketlerin çok sayıda insana erişmesini sağlamış, diğer yandan ise sosyal medya ortamlarının demokrasiye tehdit oluşturduğu tartışmalarını gündeme getirmiştir.

Her dönem adını duyuran toplumsal hareketler, “kendilerini çevreleyen toplumdaki derin ve köklü değişimlerin sonucu olarak, modern yaşamın artırdığı rasyonelleşmeye tepki olarak ortaya çıkmıştır”. 1970’lerden itibaren “yeni” sıfatına

sahip olan toplumsal hareketler, “barış hareketi, feminist hareketi, azınlık hareketi ve ekoloji hareketi” gibi eylemleri ifade etmek maksadıyla tercih edilmiştir. “Yaşam kalitesi, bireysel kendini gerçekleştirme ve eşit haklar” konularını önceleyen yeni toplumsal hareketler, sosyal medya araçlarıyla başkalaşma sürecine girmiştir (Babacan, 2014: 138-141). Bu anlamda Çaha, (2020: 226-227) sosyal medyanın toplumsal hareketleri her şeyden önce “mekandan bağımsız” kıldığına vurgu yapmıştır. Mekansızlık ile tabela örgütü olmaktan çıkarak, ekonomik maliyetten kurtulan toplumsal hareketler, büyük zamansal zorlukları da geride bırakmıştır. Ayrıca sosyal medya, toplumsal hareketlerin devlet kontrolünü de görece azaltmıştır. Bu biçimiyle, “bireylerin serpiştirildiği gevşek ve esnek bir yapıya” bürünen toplumsal hareketler, “özgürlük ve özerklik” alanını genişletmiş ve anomi durumuna da yol açmıştır.

Sosyal medya hesapları, toplumsal hareketlerin kolektif bilincini ve örgütlü yapısını bireylerin bir tıklamasına, bir beğenisine ve bir mesajına bırakmaktadır. Pek çok birey neye niçin destek çıktığını, neyi neden yanlış bulduğunu bilmemekte, işlemler moda uyma şeklinde gerçekleştirilmekte ve tepkiler de etki aşamasına geçememektedir (Karagöz, 2013: 145). Bu çerçevede Babacan, (2020: 236) sanal alemin “insanlığa ve özelde toplumsal hareketlere” sunduğu olanakların çok geçmeden çeşitli olumsuz belirtilere kaynaklık ettiğini aşağıdaki şekliyle dile getirmiştir:

Sosyal medya araçlarının bütün etkileşimlere açık olması, onun kolaylıkla yönlendirilebilir, provoke edilebilir ve amacından saptırılabilir bir araç haline gelmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle herhangi bir toplumsal hareketin başlattığı meşru ve haklı bir davranışın sosyal medya marifetiyle amacından saptırılması kolaylıkla sağlanabilmektedir. Bu durum, toplumsal kontrol mekanizmalarını zayıflatan, hatta yerel ve küresel yasal zeminde onu zor durumda bırakan bir durum olabilmektedir.

Toplumsal hareketleri tetikleyen ve teşkilatlandıran sosyal medya, bu yönünü birkaç örnek olay ile ortaya koymuştur. 2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı, sosyal medya ile doruk noktasına erişen halk hareketleri kapsamında ön plana çıkmaktadır. Zabıta tarafından sebze-meyve tezgahının elinden alınması sonucu kendini ateşe veren ve kurtarılamayan Muhammed Buazizi, Arap Baharı'nın fitilini ateşlemiştir. Tunus halkında çeşitli protesto yürüyüşlerine sebep olan söz konusu eylem, Tunus Cumhurbaşkanı'nın ülkeyi terk etmesine kadar uzanan istifası ile neticelenmiştir. Libya ve Suriye'de de belirgin bir biçimde etkisini hissettiren Arap Baharı, genel anlamda “özgürlük mücadelelerine ve değişim taleplerine” vurgu

yapmıştır. Bu çerçevede, “Dünya’nın çehresini dönüştüren Arap Baharı, sosyal medyada da büyük ses getirmiştir.” Geleneksel medyanın baskı ve sansürlerle dolu yapısını geride bırakan sosyal medya araçları, yoksulluk içerisinde bile karşılığını bularak, toplumun, halk hareketlerinin ve devrimci grupların bir aradalığını sağlayabilmiştir. “Değişim ve dönüşüm hareketlerini hızlandıran” sosyal medya, akıştaki paylaşım çokluğu ile konuyu takip etmeyen kullanıcılarına dahi türlü malumatları sunmuş, sınırsız etkileşime yol açmış ve “kelebek etkisini” de meydana getirmiştir (Kırık, 2012: 90-96).

2013 yılında Taksim Gezi Parkı’nda ilk adımları atılan ve sonrasında ülke geneline yayılan eylemler de sosyal medya platformları üzerinden gerçekleştirilen hakim örgütlenişin bir diğer modeli olarak dikkat çekmektedir. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi’nin Taksim Gezi Parkı’ndan 5 adet ağacı toprağından ayırmasıyla görünür duruma gelen ve polisin araya girmesiyle de alevlenen Gezi Parkı Olayları, “hükümet aleyhinde gösterilere dönüşerek”, #heryerdirenis, #direngeziparkı ve #direngezi hashtagleri ile sosyal medya uygulamalarında yer almıştır (Zafer ve Vardarlier, 2019: 386). Bu olaylarda, eylemlere bizzat katılmayanları -slacktivistler- da hareketin birer parçası haline getiren sosyal medya, konuyu uluslararası gündeme taşımış, yanlı tutumları pekiştirmiş ve istenmeyen durumların oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Sosyal medya ortamları, kaynağı belli olmayan haber ve paylaşımların odak noktası haline gelmiş, doğru iletişime engel olmuş ve vakaların büyümesine de olanak tanımıştır (Sözen, 2020: 38-39). Gezi Parkı Eylemlerini protesto niteliğinden sivil direniş niteliğine kaydıran sosyal medya, onun halk hareketi olma hususiyetini de alt üst etmiştir. Sosyal medyanın kışkırtmaya ve sapma haberlere uygun yapısı, Gezi Olayları ile hiçbir ilişkisi olmayan çeşitli görsellere paylaşım imkanı vermiş ve kitlesel şiddetin önünü açmıştır (Topbaş ve Işık, 2014: 219-220).

Bahsi geçen olayların yanı sıra, 15 Temmuz 2016 gecesinde de sosyal medya kendini belirgin kılarak, topluma fayda sağlamıştır. Vatandaşlar sokaklara sosyal medya mecraları ile davet edilmiş, #darbeyehayır ve #milletçesokaklardayız hashtagleri toplumsal örgütlenmede büyük rol oynamıştır (Sözen, 2020: 38). Sonuç olarak, “iktidarların “söz oyunu” mecrası olarak gördüğü sosyal medya, devrimci bir karnavalın “oyun kurucusu” haline getirilmiştir. Sosyal medya devrimi, ezilenlerin yaratıcılıklarının iktidarların koyduğu tüm engelleri aşabileceğini de hem duyulur

hem de görünür kılmıştır”. (Çoban, 2014a: 21) İhtiyaçlar paralelinde bünyesine yenilikler katan sosyal medya uygulamaları, hak arayışı temelinde de tercih edilebilmektedir. Bu doğrultuda, toplumsal hareketler ve örgütlenme konusunu farklı bir boyuta taşıyan sosyal medya araçları, olayları kimi zaman amacına ulaştırmış kimi zaman ise çizgisinden çıkarmıştır.

3.3.2. Sosyal Medyada Temas Riskleri

Alternatif biçimleriyle var olan ve gündelik yaşam içerisinde derinleşen sosyal medya alanları, toplumun karşılayamadığı birtakım gereksinimler paralelinde de tercih edilebilmektedir. Sosyal medya uygulamaları her ne kadar sosyalleşme, etkileşim ve hayat tatmini kapsamında ön plana çıksa dahi esasen çeşitli risklere de ev sahipliği yapmaktadır. Üzerinde konuşulan, gündelik yaşamı istila eden ve temas riskleri şeklinde de sınıflandırılan sosyal medya riskleri, geleneksel zorbalığın sanal mecralarda yer buluşuna ve sunulan bilginin itimsizliğine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, toplumun bütün üyelerine zarar verme kapasitesi ile anılan sosyal medyada temas riskleri, açıklamaları ve örnekleri ile birlikte ele alınacak, değerlendirilecek ve ortaya konulacaktır.

3.3.2.1. Siber Zorbalık ve Taciz

2000’li yıllarda Kanadalı eğitimci Bill Belsey tarafından ilk kez ortaya atılan ve dijital şiddet biçimi olarak tanımlanan siber zorbalık, “çevrimiçi kavga etme, zarar verme, iftira, başka bir kimliğe bürünme, başkasının bilgilerini internet ortamında izinsiz kullanma, sanal dışlanma ve siber taciz” gibi yedi türe sahiptir. Siber zorbalık geleneksel zorbalıktan bir takım nitelikler çerçevesinde ayrılmaktadır. Bunlar kısaca; anonimlik, mağdurların fazlalığı, problemi büyütme oranının yüksekliği, beceri üstünlüğü, izleyici kitlesinin büyüklüğü ve güç dengesizliğidir (Yaşa ve Pınarbaşı, 2018: 503-504). “Siber zorbalık, bir kişi ya da grubun bir başka kişi ya da gruba zarar verme bilinciyle, bilgi iletişim teknolojilerini (bilgisayar, internet, cep telefonu) kullanarak tekrarladığı davranışlardır”. (Yay, 2019: 49) Siber zorbalık, ötekinin farklılığını dışarıda bırakma fikrinin acımasız eleştiriler ile dışa vurumudur. Daha çok bot-kripto hesaplar üzerinden gerçekleştirilen siber zorbalık, tehdit konuşmaları, kötü söz ve tahakküm doğrultusunda da mağduru nezdindeki etkisini belirleyerek, yıkıcılığını katlamaktadır.

Yaşa ve Pınarbaşı, (2018: 505) sosyal medya platformlarına göre farklılık arz eden siber zorbalığın, fiziksel mekan zorbalığından ayrılan ve böylelikle kendini belirgin kılan niteliklerine şu şekilde ışık tutmuşlardır:

İçeriğin yayılma hızı, ulaşılan alıcı kitle ve üretilip dolaşıma sokulan içeriğin kim tarafından üretildiğinin bilinmemesi, kullanıcıların hedefindeki kişiyle fiziksel bir ortamda yüz yüze gelinmeyecek olmasından dolayı üretilen içeriğin daha fazla zarar verecek şekilde dolaşıma sokulması ayrıca siber zorbanın sosyal medya platformlarıyla mağdura yönelik olarak istediği her an ve mağdur nerede bulunursa bulunsun onunla iletişim kurma olanağının bulunması siber zorbalığı fiziksel ortamdaki şiddetten ayıran temel özelliklerdir.

“Siber zorbalıkla ilişkili araştırmalar, siber zorbalık ve mağduriyetin bireylerin sosyal, akademik ve duygusal yaşamları üzerinde çok ciddi olumsuz etkilerinin bulunduğunu göstermektedir”. (Eroğlu ve Güler, 2015: 119) Bu etkileri Akyüz, (2019: 21) depresyon, kaygı bozukluğu, düşük benlik saygısı, sosyal ilişkilerde çatışma, stres, güvensizlik, çaresizlik, düşmanlık duygusu ve akademik zorluklar şeklinde açıklamıştır.

Bahsi geçen açıklamalar doğrultusunda, Holding sahibi Hüseyin Başaran'ın kızı Mina Başaran'ın 11 Mart 2018 tarihinde gerçekleştirdiği “Bekarlığa Veda Partisi”, siber zorbalık kapsamında ele alınabilmektedir. Bekarlığa Veda Partisi için özel jet ile Dubai'ye giden Mina Başaran ve yedi arkadaşı, Türkiye'ye dönüşleri sırasında, özel jetin İran'da düşmesi üzerine kurtarılamamışlardır. İki pilot ve bir hostesin de hayatını kaybettiği olay sonrasında Twitter'da açılan #minabasaran hashtagi, “Zengin ölünce trend topic oluyor.”, “Ülkemizde bu kadar şehit varken acılar varken Dubai'de bekarlığa veda israfı yapmış, gelirken de ölmüş. İçkili içkili ölmüş olmasalar bari.”, “Açlıktan ölenlerin ve geçinemiyorum deyip kendini yakanların olduğu ülkede her hafta başka bir lokasyonda parti yapan birine üzülme devam...” ve “Görgüszüzlüğün zirvesinde bekarlığa veda partisini BAE'de yapmış zengin. Pilot ve kabin görevlilerinden başkası için empati kuramam çünkü ben zengin değilim.” gibi ezici yorumlar altında kalmıştır (Yaşa ve Pınarbaşı, 2018: 506-507). Bu hususta yakın zamanda meydana gelen bir diğer örnek olay ise çocukların ağırlıklı olarak tercih ettiği YouTube kanalları üzerinden gerçekleşmiştir. “Gerçek Hikayeler”, “Hayatın Penceresi”, “İşte Benim Hikayem” ve Hikayem Bitmedi” isimli dört hesap, “Annem kapıyı çalmadan içeri girdi. Üvey babamla beni gördü”, “Üvey Annem Beni Hizmetçisi Yaptı” ve “Korkunç Ailemden Kaçmak İçin Hamile Kaldım” gibi istismar ve taciz içerikli animasyon videolarını dolaşıma sokmuştur.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın savcılığa başvurusu ile çözümlenen söz konusu olay sonucunda, sosyal medyada ahlak kurallarına uygun olmayan kanallar ve içerikleri temizlenmiştir.¹⁹ Çok uluslu bir Pazar araştırma şirketi olan Ipsos, Türkiye'deki siber zorbalık durumunu istatistikler ile gözler önüne sermiştir. Türkiye'de siber zorbalık farkındalığının Dünya genelinin altında olduğunu belirten Siber Zorbalık Araştırması, siber zorbalığın en çok sosyal ağlarda kendini gösterdiğini ve Türkiye katılımcılarının %20'sinin çocuğunun en az bir kere siber zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymuştur.²⁰ Ayrıca Siber Zorbalık Araştırma Merkezi verileri de “her üç öğrenciden birinin siber zorbalığa uğradığına” ve vakalar içerisinde ise “kırıcı yorum” ve “dedikodu yayma” biçimlerinin ön plana çıktığına vurgu yapmıştır.²¹

3.3.2.2. Sosyal Medyada Bilgi Güvensizliği

“Sosyal medyada bilginin viral olarak çok hızlı bir şekilde milyonlarca kişiye yayılabildiği göz önüne alındığında, sosyal medyanın kimi zaman fırsat, kimi zaman ise tehdit olabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır”. (Utma, 2018: 1199) Takdim ettiği çeşitlilik ve özellikler ile “bilginin üretilmesinde ve bilgi patlaması yaşanmasında” etkili olan sosyal medya mecraları, içeriklerinin güvenilirliği hususunda şüphe uyandırmaktadır. Sosyal medyanın “kuralsızlık ve özgürlük” ile örülü yapısı, sunulan bilginin “güvenilir ve doğru” olduğu noktasında düşünce karışıklıklarına sebebiyet vermekte, sorgulamayı gerektirmekte ve bu biçimiyle toplumsal açıdan türlü olumsuzluklara da kaynaklık etmektedir. Art niyetli kişi ya da gruplar tarafından dolaşıma sokulan iletiler, kitleleri herhangi bir iş çerçevesinde harekete geçirebilmekte ve kamu düzeninin bozulmasına da yol açabilmektedir. Bu anlamda, sosyal medya platformlarında yer alan, kuşatan ve bireye anında ulaşan bilgiye karşı “kalite incelemesi gerekliliği” kendini belirgin kılmaktadır (Görgülü-Aydoğdu, 2015: 56-57). Zira Akgül'ün (2017: 94) de altını çizdiği üzere, “sosyal medya bir soykırıma dahi aracı olabilmektedir”.

Pasif kullanıcıları dahi belirli konularda aktifleştiren sosyal medya ortamları, benzer fikirdeki bireyleri algoritmaların yardımı ile aynılaştırmış, sıradanlaştırmış ve

¹⁹ <https://www.memurlar.net/haber/908620/?source=twitter>

²⁰ <https://twitter.com/dijital/status/1315682981143511040>

²¹ https://sivilalan.com/2018/02/06/siber-zorbalikla-mucadelede-10-kritik-adim/?gclid=CjwKCAiAv4n9BRA9EiwA30WND5rSqjHtHXuXHf1HSDMS0LyKRN2x3CfRD6IMzuzwe1lrqv6xxdu-xoC1OwQAvD_BwE

tekrarlanmış bilgiye sürükleyebilmektedir. Bu doğrultuda Ergur, (2016: 10) iletişim teknolojileri üzerinden bilgiye ulaşmayı aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir:

Zaman ve mekan parçalanması yaratan söz konusu etkileşimsel iletişim araçları, bireyin sadece kendiliğini algılaması ve açıklayabilmesinde değil, içinde yaşadığı ve sınırlarının, aktörlerinin giderek belirsizleştiği küresel sahnede olup bitenler hakkında da bütüncül bir anlama varmasını, genel kanının aksine, zorlaştırır. Bireye, elinin altındaki aletlerle, çevresi hakkında giderek daha fazla “bilgi” edindiği ve çevresine daha fazla hakim olmaya başladığı düşündürülüyor olsa da aslında karşı karşıya olduğumuz olgu; öncelikle bazı filtrelerden süzülüp gelen malumatların yanı ve yönlendirici oluşlarıdır.

Sosyal medya uygulamaları üzerinden paylaşılan yanıltıcı bilgiler, içinde bulunulan COVID-19 sürecinde yaygınlaşarak, komplo teorileri şeklinde ön plana çıkmıştır. Sosyal medya araçlarından ve özellikle de WhatsApp’tan yayılan “işletmelerin kapatılması ve asılsız önlemler” mesajları sonucu Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, “Gizli belge gerçek dışıdır. Panik yaratacağı bilinerek uydurulmuştur. Güven kaybına yol açarak 82 milyonun zaafa düşmesini amaçlayanlar var.” açıklamasında bulunmuştur (Sert-Karaaslan, 2020). Bu hususta istenilen haber YouTube’dan gelmiştir. YouTube, COVID-19 ile ilgili bünyesinde gezinen aldatıcı malumatları engellemek için “yeni tip koronavirüse karşı geliştirilen aşı adayları hakkında yanıltıcı bilgiler yayan videoları kaldıracağını” izah etmiştir.²²

²² <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/youtubedan-koronavirus-asisiyla-ilgili-yaniltici-bilgiye-engelleme-523576.html>

SONUÇ

Bu çalışmada, risk toplumu açıklaması temelinde, sosyal medya riskleri ele alınmıştır. Ekonomi, sağlık, güvenlik, iş yaşamı, çevre, finans ve tıp gibi çeşitli alanlarda öne çıkmaya başlayan risk kavramı, modernleşmeyle beraber önceki yüzyıllarda tercih edilen cesaret, macera ve erdem odaklı anlamlarından sıyrılmış ve değişen boyutuyla kendini belirgin kılmıştır. En net biçimiyle, olası bir aksilik, muhtemel her sapma şeklinde tanımlanan risk, kendiliğinden gerçekleşme durumunu geride bırakarak, alınan kararlar neticesinde meydana gelmeye başlamıştır. Risk kavramının ulaştığı aşama, ilk kez Ulrich Beck tarafından dile getirilen ve daha sonra Anthony Giddens gibi isimlerin savunuları aracılığıyla da desteklenen “risk toplumu kuramı” bağlamında incelenmiştir. Bahsi geçen inceleme sonucunda, medya toplumu olarak da nitelenen risk toplumunun, yaşamın her alanında alışkanlık haline gelen sosyal medya ayağı dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, geleneksel medya kanallarının dışına çıkarak, küresel bir mecraya işaret eden sosyal medya platformlarının, gelişmelerden haberdar kılma, azınlığın sesini duyurma, katılım, açıklık, eşitlik, özgürlük, paylaşım, iletişim ve etkileşim sunma gibi faydalarının yanı sıra pek çok olumsuzluğa kaynaklık ettiği de görülmüştür. Söz konusu olumsuzluklar, genel biçimiyle içerik ve temas riskleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Sosyal medya araçlarında kullanılan ayrıştırıcı dil ve amacından saptırılan toplumsal hareketler içerik riskleri kapsamında, siber zorbalık ve bilgi güvensizliği ise temas riskleri çizgisinde tetkik edilmiştir. Üzerinde konuşulan tüm riskler, sosyal medya ortamlarında etik unsurların çiğnendiğini, denetimin sağlanmadığını ve hukuk ilkelerinin de yetersiz kaldığını açığa çıkarmıştır.

Tehditlerin etkili olduğu modernlik evresi şeklinde anılan risk toplumu, bilinçsizlik, kontrolsüzlük ve güvensizlik ile örülü çeşitli riskleri bünyesinde barındırmaktadır. Sanayi söylemi temelli modernleşme süreci üzerine inşa edilen ve bu süreçte toplumsal yenilenme aşamalarının sorgulanmadan gerçekleştiğine vurgu yapan risk toplumu, modernliğin karanlık yönünü belirli kılmaktadır. Tahminler dahilinde yer almayan, teknoloji esaslı bireysel, toplumsal ve çevresel riskleri meydana getiren risk toplumu, yerleşik norm sistemlerinin denetleme mekanizmalarını verimsiz bırakarak, dünyaya teminat sınırlarını aşan türlü korku, kaygı, tehlike ve kötülükleri takdim etmektedir. Doğal dengeyi alt üst eden söz konusu olumsuzluklar, toplumsal uyum, düzen ve dengenin bütün hipotezlerine zarar

vermekle birlikte geçerli risk hesaplamalarının da yerle bir olmasını sağlamaktadır. Yetersizliklerin aksine üretim fazlalığından kaynaklanan, çok anlamlılıkları imgeleyen ve istenmeyen görünümlerin varlığını çoğaltan bu durum, körleşen yaşamlar, geleneksel travmalar, bireysel açmazlar, çelişkili konular, şüpheli egemenlikler, yeni eşitsizlikler ve güvence sarsıntıları biçiminde de kendini açıklamaktadır.

Sınıf ayrımı gözetmeyen, türlü mağduriyetlere sebebiyet veren ve nedensel yorumlamaları da boşa çıkaran risk toplumu, internetin yaygın kullanımı ile kapsamını genişleten ve gündelik yaşamın olmazsa olmazları arasında yer alan sosyal medya mecralarında varlığını göstermektedir. Risklerin yıkıcı ve kuşatıcı karakterine vurgu yaparak, özneyi hiçleştiren, yitiren ve yok eden risk toplumu, sosyal medya mecraları ile bir döngü, dönüşüm ve bağlantılılık içerisinde birbirlerini beslemektedir. Sosyal medya platformlarının “özgür, cesur ve kurlsız” yapısı, risk toplumu niteliklerine pekiştirici bir ortam yaratmakta, olumsuz yorum ve paylaşımları rahatlıkla dolaşıma sokmakta ve istenmeyen durumların gerçekleşme ihtimalini de artırmaktadır.

Risk toplumunda birey, kendi varlığını gösterebilmek adına sosyal medyayı bir araç olarak kullanmaktadır. “Ben de varım!” mottosunu aktifleştiren sosyal medya platformları, zeminde bulunan duygu, düşünce ve davranışın sanal dünyaya aktarılmasına yardımcı olarak, var olmanın öncelikli koşulunu sağlamaktadır. Bu paralelde, tüm dijital teknolojileri sınırları içerisine alan sosyal medya uygulamaları, gerçekliği moda akımı fikirleri ile yeniden üretmektedir. Sosyal medya alanlarının sanal formatı sayesinde değersizleştirilen, ötekileştirilen ve arka plana atılan gerçeklik, sahtelik ve yabancılaşmalarla dolu sahalara sebebiyet vermekte, yerel aidiyetleri zayıflatmakta ve bu biçimiyle risk ortamlarının da önünü açmaktadır. Kullanıcıyı başrole yerleştiren ve ona içerik yaratma noktasında türlü serbestlikler tanıyan sosyal medya mecraları, nesnel gerçekliği alt üst etmekte ve kolektif bilinci de zayıflatmaktadır. Bireylerin kimlikleri sanal niteliklerine bürünmekte, özgürlük ve bağımlılık hissiyatı bir arada takdim edilmektedir. Bu çerçevede, yeni toplumsallık formu ile öne çıkan sosyal medya aygıtları, dengeleri çeşitli sanallıklar yönünde ve standart oluşumlar dışında dönüştürmektedir. Adaptasyon akışının ağ üzerinden gerçekleştiğini ortaya koyan ve kitleler tarafından sıklıkla tercih edilen sanal cemaatler, süreklilik gerektiren yapıları ile bağımlılık durumlarını meydana

getirmektedir. Ulaştığı güncellemeler aracılığıyla bireyi tarihsellikten soyutlayan, uyuşturan ve tek tipleştirilen sanal cemaatler, benlikleri, ilişkileri ve kültürel simgeleri yoksullaştırmaktadır. Ayrıca özgünlükleri en aza indirmekte, yakınlıkları geçicilik temelinde inşa etmekte ve gündelik akışı da zarara uğratmaktadır. Tüm bunlar ise sosyal medya mecralarının toplumsal dayanışmayı eksilterek, krizlere, bunalımlara ve çözümlere kaynaklık ettiğinin altını çizmektedir.

Sosyal medya alanlarının sunduğu ve desteklediği hareketli yaşam, gözetlemenin ve gözetlenmenin yolunu açarak, teşhirci bir toplumun önündeki engelleri de kaldırmaktadır. Görünür olmayı ve şahsi bilgileri paylaşmayı gerekli kılan sosyal medya platformları, mahrem alanlara kadar genişleyerek, sınır ihlallerine sebebiyet vermektedir. Herhangi bir şeyi en önce gören olabilmek üzerine kurulan gözetim, beğenilme, takdir edilme, onaylanma ve paylaşma arzusunun ağırlıklı biçimde gerçekleştirildiği sosyal medya ortamlarında normalleştirilmektedir. Bu doğrultuda, tarih boyunca adından söz ettiren gözetim, kuledeki tek bir gözlemcinin çevresindeki hücreleri izlemesi sonucu panoptik karakterine ve ardından çeşitli kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanması ile de sinoptik niteliğine bürünmektedir. İnternetle beraber omniptik biçimine uzanan gözetim, zaman, mekan ve kişi fark etmeksizin, gönüllülük temelinde işlemektedir. Bahsi geçen ve günümüze işaret eden gözetimin omniptik formu, çoğunlukla küresel sosyal medya uygulamalarında kendini göstermektedir. Gözetimi akıcılaştıran, sıradanlaştıran ve meşrulaştıran sosyal medya mecraları, bilme hevesini güçlendirerek, dikizleme kültürünü meydana getirmektedir. Gayretsiz bir itiraf etme ortamı yaratan, mühürleri kaldıran ve karışılmayan öznellik bırakmayan sosyal medya platformları, birey yaşamına dair her türlü gizlilik olgusunu zarara uğratmakta, özel halleri dillere düşürmekte, sırları sergilemekte ve korunma duygusunu da iradesizleştirmektedir.

Sosyal medya araçlarında kullanılan keskin dil, esasen bünyesindeki pek çok riskin de nedenini oluşturmaktadır. Çeşitli bakış açılarını, anlamları ve duyguları sunarak, gelenek, kültür ve toplum işleyişi üzerinde derin etkiler uyandıran dil, sosyal medya alanlarında yozlaşmakta ve zorbalık temelinde biçimlenmektedir. Her şeyden önce dijitallik ile yoğrulan ve kutuplaştırıcı bir rol oynayan keskin dil, “biz ve onlar” ayrımını pekiştirmekte, bireyleri ötekileştirmekte ve bu minvalde toplumsal çözülmeyi de hızlandırmaktadır. Benzer görüşleri bir araya getiren sosyal medya platformları, farklı düşünce ve kapasiteleri değersiz sıfatıyla nitelemekte ve

kullanıcılarını da sonsuz bir aynılaşıma sürecine dahil etmektedir. Somut hakikatlerin bile üstünü kapatan ve izlediği yenilik çizgisiyle de kendisine daha fazla bağlayan sosyal medya ortamları, aleladelik, sıradanlık ve bulaşıcı tabiiyet hallerini meydana getirmektedir. Sosyal medya mecralarında karşı görüşü küçümseme, damgalama, saldırganlık ve ayrımcılık gibi içeriklerle ortaya çıkarılan nefret söylemleri, iletişimi faydalı olandan uzaklaştırarak, bireyi linç edilme korkusuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu raddede belirginlik kazanan siber zorbalık, körü körüne desteklenen ön yargılarla, bağnaz kuruntularla ve baskıcı fikirlerle gerçekleştirilmektedir. Sosyal medya aygıtlarının anlatılan ve anlaşılan hususundaki verimsizliğine işaret eden siber zorbalık, alenen kalıp yargıları, basmakalıp düşünceleri ve hoşgörüsüzlükleri beslemektedir. Örneklerde de yer aldığı biçimiyle, sosyal medya uygulamaları üzerinden oluşturulan nefret söylemlerine ve bu söylemlerin ileri boyutunu ifade eden siber zorbalığa en fazla kadınlar maruz kalmaktadır. Türkiye’de özellikle kadınlar, görsellik algısı ile ilerleyen Instagram mecrasını yoğun bir tutumla tercih etmekte ve çoğunlukla da dış görünüşlerinden dolayı kabul görmüş tasarımların eleştirisine tabi tutulmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar göstermektedir ki; sosyal medya araçları kullanıcılarını savunmasız bırakmakta, istenmeyen durumlardan koruyamamakta ve söz konusu yıkıcı döngünün önüne de geçememektedir.

Neredeyse bütün sosyal medya platformlarının sık bir şekilde kullanılan anlık mesaj özelliği, bilgi güvensizliğine güç kazandırma noktasında ön plana çıkmaktadır. Kolay kullanıma sahip olan sosyal medya ortamları, hemen her konuda geniş bir yelpaze sunmakta fakat anonimliğe dayanan yapısı ile malumata duyulan güvene, inanca ve bağlılığa zarar vermektedir. Bu doğrultuda, sosyal medya uygulamaları komplo teorilerine açık alanlar sunmakta ve toplumsal hareketler paralelinde de kendini belirgin kılmaktadır. Yarattığı sanallıkta mekan tanımayarak, örgütlenmelerin formatını değiştiren sosyal medya mecraları, bireyleri çevrimiçi metotlarla topluluk bilincine dahil etmekte ve toplumsal hareketleri de sınırsızlık etkisiyle donatmaktadır. Toplumsal hareketler sosyal medya araçları ile rahatlıkla kışkırtılmakta, yönlendirilmekte ve başlangıçtaki amacından da kopartılmaktadır. Sosyal medya aygıtlarıyla başkalaşıma sürecine karışan toplumsal hareketler, kolektif zihniyet dengesini tıklama, beğeni ve mesaj gibi kriterler ile hiç zorlanmadan alt üst etmektedir. Bu noktada, Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları sosyal medya

alanlarında teşkilatlanmış ve devrimci bir rol üstlenen örnek eylemler olarak dikkat çekmektedir. Hak arayışı esasında ilk adımları atılan Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları, Dünya ölçeğinde ses getirerek, sosyal medya platformlarının gücünü, tesirini ve erişim kolaylığını kanıtlamaktadır. Kısaca sosyal medya riskleri formunda ele alınarak, üzerinde konuşulan açıklamalar ortaya koymaktadır ki; toplum içerisinde kendini gösteren herhangi bir olay sosyal medya mecralarında, sosyal medya mecralarında meydana gelen durumlar da toplum bünyesinde derin etkiler uyandırmaktadır.

Toplumsal yapı unsurlarını bütünüyle etkisi altına alan sosyal medya platformları, söz konusu olumsuzlukları tekrar tekrar üreterek, riski pekiştirmektedir. Özetle; modern toplumun yenilenme aşamasında oluşan risk toplumunun belirgin özellikleri, sosyal medya mecralarında çeşitli olumsuzluklar şeklinde kendini göstermektedir. Sosyal medya alanlarında adından söz ettiren riskler, sosyal medyanın niteliği gereği geniş bir alana yayılmakta ve etkisini genelleştirmektedir. Tüm bunlar ise sosyal medya mecralarının hukuki anlamda iyileştirilmeye tabi tutulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sosyal medya alanlarının etik ve ahlaki değerleri koruyacak niteliklere sahip olmaması, riski üreten ve yayan bir yapı formatında devam etmesine yol açmaktadır. Bu noktada, hukuki tanzimlerle desteklenen ihbar kanallarının ve teyit mekanizmalarının iyileştirici rolü ön plana çıkmaktadır.

Uygun, doğru ve orantılı şekilde kullanıldığında, bireyin ve toplumun bilinçlendirilmesi bakımından etkin bir araç olarak kendini belirgin kılan sosyal medya platformları, yaşama geçirilmesi gereken birkaç davranış ve tutuma işaret etmektedir. Bu çerçevede, medya okuryazarlığı eğitimi başlı başına önem arz etmektedir. Söz konusu eğitimin küçük yaşlardan itibaren verilmesi gerektiği, sosyal medyanın bilinçli tercih edilmesi, kullanılması ve intibası açısından dikkat çekmektedir. Sağlam medya okuryazarlığı eğitimi, akıllı bir idare becerisini meydana getirmekte ve sosyal medyaya yönelik irade farkındalığının önemini de pekiştirmektedir.

Medya okuryazarlığının getirileri, risk toplumu kurucusu Ulrich Beck'in tehlikelerin üstesinden gelebilmek için kavramsallaştırdığı “düşünümsellik/kendi üstünde düşünme” nosyonuyla da paralellik göstermektedir. Düşünümsellik;

belirsizlik, bilinçsizlik, bilgi noksanlığı ve bilme talepsizliği gibi çeşitli risklere kaynaklık eden modernleşme temelli tüm süreçlerin, öz eleştiri, sorgulama ve kontrol mekanizması ihtiyacına vurgu yapmaktadır. Risk toplumunda karakterize olan bütün risklere, kuşku duyma, bilgilenme ve inceleme ögeleri kapsamında çözümler sunan düşünümsellik, sosyal medya riskleri bazında kısmen medya okuryazarlığı isimlendirmesi ile de açıklanabilmektedir. Düşünümsellik ve medya okuryazarlığı, tehlike ve risklerle baş etme yolu olarak eleştiri süzgeci, değerlendirme ve yeniden üretim gibi yapı taşlarını ön plana çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W., Horkheimer, Max, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Çev: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Akar-Elekoğlu, Ayşe, “Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 ve Web 4.0 Nedir? Aralarındaki Fark Nedir? Eğitime Katkısı Nedir?”, <https://prezi.com/p/2fxkwakcdgch/web-10-web-20-web-30-web-40-nedir-aralarındaki-fark-nedir-egitime-katks-nedir/>, Yayın Tarihi: 12.12.2018, Erişim: 27.12.2019.
- Akgül, Harun Güney, **Sosyal Medya ve Toplumsal İlişkiler: Sosyal Medyanın Toplum Üzerindeki Kutuplaştırıcı Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2017.
- Akıncı-Vural, Beril, Bat, Mikail, “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”, **Journal Of Yaşar University**, Sayı 20, 2010, ss. 3348-3382.
- Aktaş, Celalettin, “Medya Yakınsaması: Hızlı Yanıt Veren Kod Aracılığıyla Geleneksel Gazetenin, Çevrimiçi Gazete İle Artan Rekabet Potansiyeli Üzerine Bir Tartışma”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı 4, 2013, ss. 118-128.
- Akyol, Onur, “Yeni İletişim Teknolojilerinin Ortak Özellikleri”, **Yeni Medya Araştırmaları 1 – Güncel Tartışmalar Ekseninde**, Editör: Mehmet Gökhan Genel, Ekin Yayınevi, Bursa 2015, ss. 1-42.
- Akyüz, Ayşe, **Empati Yönelimli Siber Zorbalık Psiko-Eğitim Programının Lise 9. ve 10. Sınıf Öğrencilerinin Siber Zorbalık Düzeylerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Aldemir, Ayşe, **Kötülüğün Sıradanlığı Bağlamında Sosyal Medya: Twitter’da Suriyeli Mülteciler Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- Alkın, Ruhi Can, “Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kavramsallaştırması Ekseninde Toplumsal Kontrolün Dönüşümüne Giriş Denemesi”, **Medeniyet ve Toplum Dergisi**, Sayı 1, 2017, ss. 35-54.

Althusser, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Altınay-Bor, Hilal, **Ergenlerde Sosyal Medyaya Yönelik Tutum, Sosyal Medya Kullanımında Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Sosyal Kaygı Arasındaki İlişkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Arabacı, Ali Osman, “Türkiye Yalan Habere Karşı Dirençsiz”, <https://teyit.org/turkiye-yalan-habere-karsi-direncsiz/>, Yayın Tarihi: 03.04.2018, Erişim: 24.03.2020.

Atasoy, Fahri, **Küreselleşme ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

Babacan, Mehmet Emin, Haşlak, İrfan, Hira, İsmail, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sayı 2, 2011, ss. 63-92.

Babacan, Mehmet Emin, “Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler”, **Birey ve Toplum Dergisi**, Sayı 7, 2014, ss. 135-160.

Babacan, Mehmet Emin, “Teknolojinin Gölgesinde Can Çekişen Toplumsal Hareketler”, **Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği**, Editörler: Muzaffer Şeker ve Arkadaşları, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2020, ss. 229-242.

Baban, Ece, “Mc Luhan ve Baudrillard’ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu”, **Sosyal Medya – Akademi**, Editörler: Tolga Kara, Ebru Özgen, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 57-79.

Bahadır, Bünyamin, **Anthony Giddens’te Modernleşme, Küreselleşme ve Din**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2015.

Balcı, Adil Eren, **Sosyal Medyada Kimlik Krizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Baloğlu, Arzu, “Genel Tanımlamalar ve Değişen Devlet Modeli”, **Sosyal Medya Madenciliği**, Editör: Arzu Baloğlu, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 1-16.

- Baudrillard, Jean, **Sessiz Yiğınların Gölgesinde – Toplumsalın Sonu**, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010.
- Baudrillard, Jean, **Simülakrlar ve Simülasyon**, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Baudrillard, Jean, **Tüketim Toplumu**, Çev: Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Bauman, Zygmunt, **Bireyselleşmiş Toplum**, Çev: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bauman, Zygmunt, **Küreselleşme – Toplumsal Sonuçları**, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bauman, Zygmunt, Lyon, David, **Akışkan Gözetim**, Çev: Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bauman, Zygmunt, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Bauman, Zygmunt, **Parçalanmış Hayat – Postmodern Ahlak Denemeleri**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bauman, Zygmunt, **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, Çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000a.
- Bauman, Zygmunt, **Siyaset Arayışı**, Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000b.
- Bauman, Zygmunt, **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, Çev: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bayhan, Vehbi, “Küresel Risk Toplumunda Sosyal Hizmetlerin Önemi” **Küreselleşen Dünyada; Sosyal Hizmetlerin Konumu Hedefleri ve Geleceği - Sempozyum Sunum Kitabı**, 2006.
- Bayhan, Vehbi, “Risk Toplumu”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı 19, 2002, ss. 187-202.

- Bayrak, Halil, “2020 Türkiye İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri”, <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, Yayın Tarihi: 23.02.2020, Erişim: 17.03.2020.
- Beck, Ulrich, **Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru**, Çev: Kazım Özdoğan, Bülent Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.
- Beck, Ulrich, “Risk Toplumu”, **Sosyolojide Temel Fikirler**, Editör: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2008, ss. 454-460.
- Beck, Ulrich, **Siyasallığın İcadı**, Çev: Nihat Ülner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bell, Daniel, “Sanayi-Ötesi Toplum”, **Sosyolojide Temel Fikirler**, Editör: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2008, ss. 461-469.
- Beyaz, İlknur, **Risk Toplumu ve Gıda Güvenliği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.
- Biliciler, Gökçe, **Sosyal Medya Kullanımını Yönlendiren Motivasyonel Etkenler: Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinden Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- Binark, Mutlu, “Giriş”, **Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri**, Derleyen: Mutlu Binark, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, ss. 15-25.
- Binark, Mutlu, “Nefret Söyleminin Yeni Medya Ortamında Dolaşıma Girmesi ve Türetilmesi”, **Yeni Medyada Nefret Söylemi**, Yayına Hazırlayan: Tuğrul Çomu, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2010, ss. 11-53.
- Binark, Mutlu, “Yeni Medya Çalışmaları Özel Sayısı Hakkında: Neden?”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Sayı 83, 2015, ss. 9-18.
- Bitirim-Okmeydan, Selin, “Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: Panoptikon’dan Sinoptikon ve Omniptikon’a”, **AJIT-e Dergisi**, Sayı 30, 2017, ss. 45-69.

- Bostancı, Mustafa, **Sosyal Medyanın Gelişimi ve İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.
- Bozkurt, Aras, “Ağ Toplumu ve Bilgi”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Sayı 4, 2014a, ss. 510-525.
- Bozkurt, Veysel, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014b.
- Budak, Hatice, **Yeni Çağ Yeni Medya ve Mahremiyetin Yeni Sınırları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.
- Burak, Hatice, **Lise Çağındaki Ergenlerin İnternet Kullanımlarının Sosyalleşme Düzeylerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016.
- Calhoun, Craig, **Küresel Kuşatma Karşısında İnsan**, Çev: Şahabettin Yalçın, Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, ss. 27-67.
- Castells, Manuel, “Bilgi/Bilişim Toplumu”, **Sosyolojide Temel Fikirler**, Editör: Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2008, ss. 399-405.
- Castells, Manuel, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplununun Yükselişi**, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Curran, James, **Medya ve Demokrasi, Yeniden Değer Biçme, Medya Kültür ve Siyaset**, Çev: Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara, 1997.
- Çaha, Ömer, “Yeni Medya ve Değişen Toplumsal Hareketler”, **Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği**, Editörler: Muzaffer Şeker ve Arkadaşları, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2020, ss. 213-228.
- Çakır, Mukadder, **İnternette Gösteri ve Gözetim**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2015.

- Çalışkan, Mustafa, Mencik, Yunus, “Dünyanın Değişen Yüzü: Sosyal Medya”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 50, 2015, ss. 254-277.
- Çamsarı, Tuğçe, “Sosyal Medya Analizine Genel Bakış”, **Sosyal Medya Madenciliği**, Editör: Arzu Baloğlu, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 60-77.
- Çaycı, Berk, “Medyada Gerçekliğin İnşası ve Toplumsal Denetim”, **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı 25, 2016, ss. 84-96.
- Çelik, Halil, “Ulrich Beck: Küresel Risk ve Kozmopolitan Politika”, **Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5, 2014, ss. 82-100.
- Çoban, Bahşende, **Sosyal Medya Kullanımı İle Değişen Mahremiyet Algısı: Youtube Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2019.
- Çoban, Barış, “Gözün İktidarı Üzerine”, **Panoptikon: Gözün İktidarı**, Yayına Hazırlayanlar: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, Su Yayınları, İstanbul 2008, ss. 111-137.
- Çoban, Barış, “Sosyal Medya D/evrimi”, **Sosyal Medya Devrimi**, Çev: Akın Emre Pilgir, Yayına Hazırlayan: Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul 2014a, ss. 9-21.
- Çoban, Barış, “Yeni Panoptikon Gözün İktidarı ve Facebook”, **Sosyal Medya Devrimi**, Çev: Akın Emre Pilgir, Yayına Hazırlayan: Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul 2014b, ss. 303-318.
- Çuhacı, Aysu, “Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı 14, 2007, ss. 129-157.
- Çuhacı, Aysu, **Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Dağtaş, Erdal, Yıldırım, Ozan, “İnternet ve Sosyal Ağlar Dolayımıyla Gündelik Yaşam Pratikleri: Anadolu Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Mikro Alan Araştırması”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Sayı 83, 2015, ss. 149-180.

- Debord, Guy, **Gösteri Toplumu**, Çev: Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Delibaş, Kayhan, **Risk Toplumu: Belirsizlikler ve Söylentiler Sosyolojisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Dellaloğlu, Besim F., “Mesafeli Yakınlık: Facebook ve Twitter Çağının Yeni Toplumsallığı”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 21-27.
- Demir, Müge, “Kullanım ve Doyumlar Kuramı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Beykent Üniversitesi Örneği”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 131-198.
- Demirezen, İsmail, **Tüketim Toplumu ve Din**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Deniz-Anamur, Didem, Topsakal, Taybe, “Herkesin Herkesi Gözetlediği Toplum: Siber Uzamda Alttan Gözetimin Farklı İnşası Olarak Siber Zorbalık”, **İNİF-E Dergi**, Sayı 2, 2019, ss. 37-58.
- Dilmen, Necmi Emel, Öğüt, Sertaç, “Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları”, **II. Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı**, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, 2010, ss. 237-242.
- Doğan, Evin, “Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi İlişkisine Eleştirel Yaklaşım”, **Şişli Akademi Dergisi**, Sayı 1, 2014, ss. 53-59.
- Dolgun, Uğur, **Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Döker, Gül, **Gösteri Toplumunda Şehirli Kadının Tasarımı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2018.
- Drucker, Peter F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev: Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1993.

- Elmas, Muhammed Salih, **Güvenlik Paradigmasının Değişimi: Küresel Risk Toplumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Ergur, Ali, “Finans Kapitalizminin İçselleştirilmiş Mantığı Olarak Gözetim”, **Gözetim Toplumu-Panoptikon**, Derleyenler: Barış Çoban, Bora Ataman, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 5-13.
- Eroğlu, Yüksel, Güler, Neşe, “Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, **Sakarya University Journal Of Education**, Sayı 3, 2015, ss. 118-129.
- Ertürk, Ayhan Sabri, **Küreselleşen Dünyada Küreselleşmeyen Sosyal Adalet**, Alter Yayınları, Ankara, 2016.
- Eryeşil, Nilgün, **Risk Toplumunda Kitle Medyasının Rolü Rahim Ağzı Kanseri Riski ve HPV Aşısının Haberleştirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Esgin, Ali, **Anthony Giddens Sosyolojisi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008.
- Esgin, Ali, “İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı “Risk Toplumu” Tartışmaları”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Sayı 3, 2013, ss. 683-696.
- Esgin, Mehmet Sinan, “Web Teknolojileri Dünyasında Yeni Trendler”, **Sosyal Medya Madenciliği**, Editör: Arzu Baloğlu, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 17-59.
- Furedi, Frank, **Korku Kültürü**, Çev: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Gencer-Kasap, Demet, “Çevrimiçi Müzakere Alanı Olarak Sosyal Medya”, **Sosyal Medya Devrimi**, Çev: Akın Emre Pilgir, Yayına Hazırlayan: Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul 2014, ss. 117- 138.
- Genç, Zülfü, “Web 2.0 Yeniliklerinin Eğitimde Kullanımı: Bir Facebook Eğitim Uygulama Örneği”, **Akademik Bilişim Konferansı**, Muğla Üniversitesi, 2010, ss. 237-242.

- Giddens, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev: Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000a.
- Giddens, Anthony, **Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum**, Çev: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Giddens, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Giddens, Anthony, Pierson, Christopher, **Modernliği Anlamlandırmak / Anthony Giddens’la Söyleşiler**, Çev: Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Giddens, Anthony, **Sağ ve Solun Ötesinde**, Çev: Müge Sözen, Sabir Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Giddens, Anthony, **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Özel, Cemal Güzel, Araç Yayınevi, Ankara, 2000b.
- Giddens, Anthony, Sutton, Philip W., **Sosyolojide Temel Kavramlar**, Çev: Ali Esgin, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.
- Gönenli, Gülşah, Hürmeriç, Pelin, “Sosyal Medya: Bir Alan Çalışması Olarak Facebook Kullanımı”, **Sosyal Medya – Akademi**, Editörler: Tolga Kara, Ebru Özgen, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 213-242.
- Görgülü-Aydoğdu, Adalet, **Eleştirel Farkındalık Yaratmada Yeni Medya Okuryazarlığı ve Yeni Medya Bilinci Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Güçdemir, Yeşim, **Sosyal Medya – Halkla İlişkiler, Reklam ve Pazarlama**, Derin Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gündüz, Muhammed Zekeriya, Daş, Resul, “Nesnelerin İnterneti: Gelişimi, Bileşenleri ve Uygulama Alanları”, **Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi**, Sayı 2, 2018, ss. 327- 335.

- Günerigök, Mustafa, **Risk Toplumu ve Din – Sosyolojik Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015.
- Hekimoğlu, Hande, **Sosyal Ağlarda Mahremiyetin Dönüşümü: Instagram Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2019.
- Illich, Ivan, **Tüketim Köleliği**, Çev: Mesut Karışahan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kalaman, Sefer, **Sosyokültürel, Ekonomik ve Siyasi Boyutlarıyla Yeni Medyada Mahremiyetin Dönüşümü: Facebook Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016.
- Kaplan, İsmail, **Üniversite Öğrencisi Sosyal Medya Kullanıcılarının Mahremiyet Algısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017.
- Kara, Tolga, **Sosyal Medya Endüstrisi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Karaduman, Sibel, “Yeni Medya Okuryazarlığı: Yeni Beceriler/Olanaklar/Riskler”, **Erciyes İletişim Dergisi**, Sayı 1, 2019, ss. 683-700.
- Karagöz, Kezban, “Post-Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği”, **TRT Akademi Dergisi**, Sayı 6, 2018, ss. 678-709.
- Karagöz, Kezban, “Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri”, **İletişim ve Diplomasi Dergisi**, Sayı 1, 2013, ss. 131-156.
- Kazaz, Mete, “Geleneksel Habercilikten İnternet Haberciliğine Geçiş Sürecinde Spor Basını”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı 4, 2007, ss. 220-229.
- Kekeç-Morkoç, Dilek, Erdönmez, Cumhur, “Web 2.0 Uygulamalarının Eğitim Süreçlerine Etkisi: Çanakkale Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Örneği”, **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, Sayı 3, 2015, ss. 335-346.

- Kesim-Güven, Sevgi, “Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti”, **Gözetim Toplumu-Panoptikon**, Derleyenler: Barış Çoban, Bora Ataman, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayınevi, İstanbul 2016, ss. 15-31.
- Kılınç, Barış, Kılınç, Elif Pınar, “Gösteri Toplumu: Geleneksel Anlatı Sinemasının Simgesel Düzenlemeleri Üzerine Düşünmek”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2014, ss. 125-139.
- Kırcova, İbrahim, Enginkaya, Ebru, **Sosyal Medya Pazarlama**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Kırık, Ali Murat, “Arap Baharı Bağlamı’nda Sosyal Medya – Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum – Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 3, 2012, ss. 87-98.
- Kırık, Ali Murat, “Gelişen Web Teknolojileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı”, **Sosyal Medya Araştırmaları I - Sosyalleşen Birey**, Editörler: Ali Büyükaslan, Ali Murat Kırık, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013, ss. 69-102.
- Kırık, Ali Murat, “Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı 1, 2017, ss. 230-261.
- Koçak, Hüseyin, Memiş, Kamile, “Ulrich Beck’in Risk Toplumu Teorisi Bağlamında Güvenlik ve Özgürlük İkilemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2017, ss. 251-265.
- Korkmaz, İlhan, “Facebook ve Mahremiyet: Görmek ve Gözetle(n)mek”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 5, 2013, ss. 107-122.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan, Delibaş, Kayhan, “Risk Toplumu ve Siyasal Eylem: Risk Olgusunun Türk Siyasetine Yansıması”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2012, ss. 160-177.
- Köksal, Yüksel, Özdemir, Şuayip, “Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medyanın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 2013, ss. 323-337.

- Köse, Hüseyin, “Yeni Risk Tanımlamaları Bağlamında Küresel Medya”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı 1, 2007, ss. 42-51.
- Kumar, Krishan, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.
- Kuşay, Yeliz, “Sosyal Medyanın Gücü ve Uygulama Örnekleri”, **İkinci Medya Çağında İnternet**, Derleyenler: Filiz Aydoğan, Ayşen Akyüz, Alfa Yayınları, İstanbul 2010, ss. 61-89.
- Lefebvre, Henri, **Gündelik Hayatın Eleştirisi I**, Çev: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Lefebvre, Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, Çev: Işın Gürbüz, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- Lull, James, **Medya, İletişim, Kültür**, Çev: Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- Lyon, David, **Günlük Hayatı Kontrol Etmek – Gözetlenen Toplum**, Çev: Gözde Soykan, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Marcuse, Herbert, **Tek Boyutlu İnsan / İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler**, Çev: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Mayfield, Antony, **What is Social Media**, iCrossing, New York, 2010.
- Memiş, Kamile, **Ulrich Beck’in Risk Toplumu Teorisi Bağlamında Güvenlik ve Özgürlük İkilemi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2017.
- Metin, Osman, Karakaya, Şeref, “Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2017, ss. 109-121.
- Miller, Toby, “Bütün Ülkelerin Siber Özgürlükçüleri Birleşin: Tube’larınızdan Başka Kaybedecek Bir Şeyiniz Yok!”, **Yeni Medyaya Eleştirel Yaklaşımlar**, Çev:

Özlem Çetin, Editör: Mukadder Çakır, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 35-54.

Mitchell, Matthew, “Hayırseverliğin Medyatikleşmesi”, **Sosyal Medya Devrimi**, Çev: Akın Emre Pilgir, Yayına Hazırlayan: Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul 2014, ss. 273-289.

Morozov, Evgeny, **The Net Delusion**, Public Affairs, New York, 2011.

Niedzwiecki, Hal, **Dikizleme Günlüğü**, Çev: Gökçe Gündüç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.

Oğuzhan, Özlem, “Giriş Niyetine: Sosyal Medya Karnavalında Yamyam Kullanıcılar”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 9-19.

Onar-Çambay, Sinem, “Bir Toplumsallaşma Aracı Olarak Yeni Medya: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, 2015, ss. 237-247.

Osmanoğulları, Fırat, “Güncel Alt Politikanın Üretimi: Tarihin İlk “Hologramlı” Eylemi”, **TRT Akademi Dergisi**, Sayı 2, 2016, ss. 388-406.

Önal, Belgin, **Özgürlük ve Ahlak'ın Zygmunt Bauman'da Yeniden Temellendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2019.

Özarlan, Zeynep, “Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemleri”, **Panoptikon: Gözün İktidarı**, Yayına Hazırlayanlar: Barış Çoban, Zeynep Özarlan, Su Yayınları, İstanbul 2008, ss. 139-153.

Özçetin, Burak, Arslan, Umut Tümay, Binark, Mutlu, “Türkiye’de İnternet, Kamusal ve Demokratik Kanaat Oluşumu”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, Sayı 72, 2012, ss. 51-76.

Özgen, Ebru, “Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Değişen Medya Anlayışı”, **Sosyal Medya – Akademi**, Editörler: Tolga Kara, Ebru Özgen, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 9-20.

- Özgül, Gönül Eda, “Yanılsamalar Labirentinde Bir Yanılsama Olarak Özne”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 83- 109.
- Öztürk, Musa, “Küresel Güvensizliğin Belirsizlik Üzerinde İnşası”, **II. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi**, İnönü Üniversitesi, İİBF, Malatya, 2012, ss. 670-691.
- Pehlivan, Abdülkadir, “Risk Kavramından Hareketle Türkiye’deki Sigortacılık Sektörü Üzerine Değerlendirmeler”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 2008, ss. 87- 101.
- Pettman, Dominic, **Sonsuz Dikkat Dağınıklığı – Gündelik Yaşamda Sosyal Medyaya Odaklanmak**, Çev: Yunus Çetin, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Rheingold, Howard, **The Virtual Community**, Harper Perennial, New York, 1993.
- Rızvanoğlu, Kerem, Gidişoğlu, Sercan, “İnternette Türk Milliyetçiliği: Türk Milliyetçisi Siteler ve Ağ Yapısı Üzerine Bir Analiz”, **Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları**, Derleyen: Yasemin İnceoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 223-246.
- Richter, Rudolf, **Sosyolojik Paradigmalar: Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, Çev: Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sarı, Murat, **Sosyal Medyanın Sosyal Hareketler Üzerindeki Etkisi: Gezi Parkı Platformu Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2014.
- Sarı, Ümit, “Televizyon Yayıncılığında Sosyal Medya Etkisi”, **Yeni Medya Araştırmaları 1 – Güncel Tartışmalar Ekseninde**, Editör: Mehmet Gökhan Genel, Ekin Yayınevi, Bursa 2015, ss. 65-87.
- Sarıkaya, Sevgi, **Gösteri Toplumunda Geleneksel Törenlerin Dönüşümü: Doğum, Düğün ve Cenaze Törenleri Üzerine Bir İnceleme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

- Saygın, Arda Umut, “Anthony Giddens’in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları”, **Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)**, Sayı 2, 2016, ss. 69-80.
- Senemoğlu, Olkan, “Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi**, Sayı 12, 2017, ss. 66-86.
- Sert-Karaaslan, Yeşim, “Sağlık Bakanı Koca: Sosyal Medya ve WhatsApp’tan Yayılan “Gizli Belge” Gerçek Dışı”, <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/saglik-bakani-koca-sosyal-medya-ve-whatsapp-tan-gizli-belge-adiyla-yayilan-gorsel-gercek-disi-/1767570>, Yayın Tarihi: 16.03.2020, Erişim: 25.10.2020.
- Shirky, Clay, **Herkes Örgüt - İnternet Gruplarının Gücü**, Çev: Pınar Şiraz, Optimist Yayınları, İstanbul, 2008.
- Soydemir, Suat, “Küreselleşme Ekseninde Sosyal Risklerin Kurumsallaşması”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 2014, ss. 44-63.
- Soydemir, Suat, “Modernizmin Karanlık Yüzü: Risk Toplumu”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2011, ss. 169-178.
- Soydemir, Suat, **Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2013.
- Sözen, Edibe, “Toplumsal Hareketlerin Sosyal Medya İle Dönüşümü”, **Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği**, Editörler: Muzaffer Şeker ve Arkadaşları, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2020, ss. 35-40.
- Sucu, Ayşe, **Manuel Castells’in “Ağ Toplumu” Çerçevesinde Sosyal Ağlar ve Yeni Toplumsal Hareketler İlişkisi: Gezi Parkı Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.
- Sucu, İpek, “Sosyal Medya Oyunlarında Gerçeklik Olgusunun Yön Değiştirmesi: Smeet Oyunu Örneği”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı 3, 2012, ss. 55-88.

- Şener, Gülüm, Kuş, Oğuz, “Büyük Birader’den Büyük Veriye Gözetim Toplumu”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 53-82.
- Şentürk-Kara, Eylem, Elçiboğa, Alattin, “Yenidünya Düzeninde Gözetlenme: Araçsal Gözetimden Sanal Gözetime”, **Atatürk İletişim Dergisi**, Sayı 12, 2017, ss. 119-155.
- Şimşek, Volkan, “Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme”, **Global Media Journal TR Edition**, Sayı 16, 2018.
- Şişman, Mayk, “Duygu Özaslan Neden Linç Üstüne Linç Yiyor?”, <https://www.milliyet.com.tr/duygu-ozaslan-neden-linc-ustune-linc-yiyor--molatik-16226/>, Yayın Tarihi: 08.07.2020, Erişim: 22.10.2020.
- Tanca, Kansu Ekin, “Medya Okuryazarlığı Yanlış Bilginin Önüne Geçebilir”, <https://teyit.org/medya-okuryazarligi-yanlis-bilginin-onune-gecebilir/>, Yayın Tarihi: 01.06.2019, Erişim: 24.03.2020.
- Tetik, Ceyda, “Sosyal Medya Alternatif Bir Kamusal Alan Olabilir mi?”, **Yeni Medya Araştırmaları 1 – Güncel Tartışmalar Ekseninde**, Editör: Mehmet Gökhan Genel, Ekin Yayınevi, Bursa 2015, ss. 195-216.
- Timisi, Nilüfer, **Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Timur, Kasım, “Ulrich Beck: Risk Toplumu – Başka Bir Modernliğe Doğru”, **Intermedia International e-Journal**, Sayı 6, 2017, ss. 188-192.
- Toffler, Alvin, **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?**, Çev: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Toffler, Alvin, **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, Çev: Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Topbaş, Hasan, Doğan, Ayhan, “Toplumsalın Yeni Agorası Olarak Sosyal Medya: Eleştirel Yaklaşım”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı 1, 2016, ss. 124-148.

- Topbaş, Hasan, Işık, Umur, “Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Parkı Eylemleri ve Sosyal Medya”, **Birey ve Toplum Dergisi**, Sayı 7, 2014, ss. 197-230.
- Toprak, Ali, Yıldırım, Ayşenur, Aygöl, Eser, Binark, Mutlu, Börekçi, Senem, Çomu, Tuğrul, **Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “Görülüyorum Öyleyse Varım!”**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009.
- Turner, Bryan S. **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.
- Uğurlu, Özge, Yakın, Mehmet, “Sosyal Medyada Kimlik Temsilinin Mekan Üzerinden Okunması: Foursquare”, **İletişimde Sosyal Medya – Sosyal Medyada Etkileşim**, Editör: Özlem Oğuzhan, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, ss. 199-240.
- Uluç, Güliz, Yarcı, Ayşegül, “Sosyal Medya Kültürü”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 52, 2017, ss. 88-102.
- Utma, Seçil, “Mahremiyet Olgusu ve Sosyal Medyada Mahremiyetin Serüveni”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 59, 2018, ss. 1193-1204.
- Van Dijk, Jan, **Ağ Toplumu**, Çev: Özlem Sakin, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Vardal, Zeynep Burcu, “Nefret Söylemi ve Yeni Medya”, **Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 2015, ss. 132-156.
- Wagner, Peter, **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.
- West, David, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, Çev: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Yalçınkaya, Timuçin, Özsoy, Esin, “Risk Toplumu: Bilgi Toplununun Evriminde Yeni Boyut”, **II. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Kocaeli, 2003, ss. 1-10.
- Yanık, Akan, “Bir Süperpanoptikon Olarak Yeni Medya: Yeni Medya Işığında Gözetimin Eleştirisi” **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı 2, 2017a, ss. 784-800.

- Yanık, Akan, “Sosyal Medyada Yükselen Nefret Söyleminin Temelleri”, **Global Media Journal TR Edition**, Sayı 15, 2017b, ss. 364-383.
- Yanık, Akan, “Yeni Medya Nedir Ne Değildir?”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 45, 2016, ss. 898-910.
- Yaşa, Hüseyin, Pınarbaşı, Tuğçe Esin, “Sosyal Medyada Bir Siber Zorbalık Örneği: Mina Başaran”, **International Journal of Social Science**, Sayı 69, 2018, ss. 501-512.
- Yay, Mahmut, **Dijital Ebeveynlik**, Yeşilay Yayınları, İstanbul, 2019.
- Yengin, Deniz, **Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum**, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yıldız, Burçak, “WhatsApp İstatistikleri”, <https://www.brandingturkiye.com/whatsapp-istatistikleri-guncel/>, Yayın Tarihi: 09.08.2019a, Erişim: 14.01.2020.
- Yıldız, Burçak, “YouTube İstatistikleri”, <https://www.brandingturkiye.com/youtube-istatistikleri-guncel/>, Yayın Tarihi: 29.06.2019b, Erişim: 13.01.2020.
- Yıldız, Ziya, **Korku Kültürü İle Kent İlişkisi Üzerine Kuramsal Tartışma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Yılmaz, Cevdet, **Risk Kapıyı Kırınca Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Yılmaz, Cevdet, “Zygmunt Bauman Sosyolojisinde Belirsizlik ve Risk”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 38, 2016, ss. 9-16.
- Yılmaz-Elbaşı, Gonca, **Sosyal Medyada Pazarlama: Sosyal Medyada Kullanıcı Motivasyonunun Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Pazarlama Algısına İlişkin Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Yorulmaz, Ilgaz, “Endüstri 4.0’a Karşı Toplum 5.0’ı Gelecekte Neler Bekliyor?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45918360>, Yayın Tarihi: 20.10.2018, Erişim: 20.12.2019.

Yurt, Betül, **Sağlık Riskleri Algısının Gıda Tüketimine Yansımaları: Eskişehir Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2015.

Yüksel, Mehmet, “Modernleşme ve Mahremiyet”, **Kültür ve İletişim Dergisi**, Sayı 11, 2003, ss. 75-107.

Zafer, Cem, Vardarlıer, Pelin, “Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, 2019, ss. 379-390.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://datareportal.com/reports/digital-2020-turkey>, “Dijital 2020: Türkiye”, Yayın Tarihi: 18.02.2020, Erişim: 17.03.2020.

<https://dijitron.tv/sosyal-medyanin-tarihi/>, “Sosyal Medyanın Tarihi”, Yayın Tarihi: 17.08.2019, Erişim: 06.01.2020.

<https://medyaakademi.com.tr/2020/02/03/2020-sosyal-medya-kullanici-sayilari/>, “2020 Sosyal Medya Kullanıcı Sayıları”, Yayın Tarihi: 03.02.2020, Erişim: 17.03.2020.

https://sivilalan.com/2018/02/06/siber-zorbalikla-mucadelede-10-kritik-adim/?gclid=CjwKCAiAv4n9BRA9EiwA30WND5rSqjHtHXuXHf1HSDMS0LyKR N2x3CfRD6IMzuzwe1lrqv6xxdu-xoC1OwQAvD_BwE, “Siber Zorbalıkla Mücadelede 10 Kritik Adım!”, Yayın Tarihi: 06.02.2018, Erişim: 04.11.2020.

<https://teyit.org/arastirma-neden-yanilgiya-dusuyoruz/>, “Araştırma: Neden Yanılgıya Düşüyoruz”, Yayın Tarihi: 20.02.2020, Erişim: 25.03.2020.

<https://twitter.com/dijital/status/1315682981143511040/photo/3>, Yayın Tarihi: 12.10.2020, Erişim: 23.10.2020.

<https://wearesocial.com/blog/2020/04/digital-around-the-world-in-april-2020>, “Digital Around The World In April 2020”, Yayın Tarihi: 23.04.2020, Erişim: 29.04.2020.

<https://www.facebook.com/gercekmuhabir/posts/2494594367527855>, “Büşra Nur Çalar Söylemez: Eşimden Daha Çok Kazanıyorum”, Yayın Tarihi: 20.11.2019, Erişim: 22.10.2020.

<https://www.memurlar.net/haber/908620/?source=twitter>, “YouTube’daki Çocuk İstismarına Bakanlık El Koydu”, Yayın Tarihi: 02.06.2020, Erişim: 23.10.2020.

https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/whatsappin-turkiyedeki-kullanici-sayisi-belli-oldu,DJYlidHZnkSG_UkLDN2Wbg/h0XsC8g9yUeCTpjm4B56Tg, “WhatsApp Türkiye Kullanıcı Sayısı”, Yayın Tarihi: 18.10.2019, Erişim: 19.01.2020.

<https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/youtubedan-koronavirus-asisiyla-ilgili-yaniltici-bilgiye-engelleme-523576.html>, “YouTube’dan Koronavirüs Aşısıyla İlgili Yanıltıcı Bilgiye Engelleme”, Yayın Tarihi: 15.10.2020, Erişim: 25.10.2020.